

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

2023 - 8 (15)

**İKTİSADİ
VE İDARİ
BİLİMLER
FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

**VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES**

**ISSN: 2651 - 3943
e-ISSN: 2757 - 8941**

yyuibfdergi@gmail.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanyyuiibfd>

EDİTÖR

Prof. Dr. Fevzi ERDOĞAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Dr. Gamze SEVİMLİ ÖRGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Abdulkadir GÜMÜŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldız ATMACA - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Kübra BAĞCI - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

SEKRETERYA

Arş. Gör. Özge ERSEZER - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Fevzi ERDOĞAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KIYMAZ - Rollins College – ABD
Prof. Dr. Francesco Pastore - University of Campani - Italy
Prof. Dr. Ferit İZCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Shawki FARAG - The American University in Cairo - Mısır
Prof. Dr. Olga NOSOVA - University of Kharkov Institute Banking Affairs - Ukraine
Prof. Dr. Reis MULITA - Universiteti Marin Barleti - Albania
Prof. Dr. Mehmet DEMİR - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Neda PETROSKA ANGELOSKA - Ss. Cyril ve Methodius University - Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA - Avrasya Milli Üniversitesi - Kazakistan
Doç. Dr. Bulut DÜLEK – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Aysel ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman ÇALIK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Hanifi VAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. A. Argun AKDOĞAN - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. A. Menaf TURAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir ELMAS - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem GÜL - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Engin ÖNER - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan TURAL - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ERKUŞ - İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YAYLI - Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail CERİTLİ - Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BARCA - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER - İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mete YILDIZ - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AKÇAKAYA - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Murat BASKICI - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr. Örsan Ö.AKBULUT - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Reha SAYDAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Selim İNANÇLI - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Semra KARACAER - Hacettepe Üniversitesi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİ KÜNYESİ
2023 – 8 (15)

- Prof. Dr. Şükrü MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN – Batman Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK – Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin AVANER - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Aytekin GÜVEN Bolu Abant - İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Barış ÖVGÜN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Başak ÇAKAR DALGIÇ - Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Can Umut ÇİNER - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim MAYATÜRK AKYOL - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YILDIRIM - Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Hicret ÖZKOÇ - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. İpek ÖZKAL SAYAN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU - İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU - Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi
Doç. Dr. Nazım KARTAL - Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Ozan ZENGİN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sevcan DEMİR ATALAY - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur SADIĞLU - Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin AVANER – Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Yasemin ÖZDEMİR - Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz ÜSTÜNER - Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan AFŞAR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga ORAL - İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah EROL - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR - Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Asena BOZTAŞ - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bora AÇAN - Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem DEMİR - Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMENÖĞLU KÖSE - Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elvan AKTÜRK HAYAT - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan KARAARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lütfi YALÇIN - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİ KÜNYESİ
2023 – 8 (15)

Dr. Öğr. Üyesi Murat KORALTÜRK - Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şekip YAZGAN - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur SADIOĞLU - Hacettepe Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ETLİOĞLU – Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ŞAHİN – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Erhan ATICI – Fırat Üniversitesi
Uzman Dr. Muhammed ARCA - Diyarbakır Gazi Yaşargil Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Sertaç ÇAKI – Ege Üniversitesi
Prof. Türker SUSMUŞ – Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lütfü SİZER – Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SONGUR – Dicle Üniversitesi
Dr. Uğur ÇOBAN – Çalışma ve İş Kurumu Müdürlüğü
Doç. Dr. Rasim TÖSTEN – Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Hamide ÖZYÜREK – Ostim Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus YILMAZ – Dicle Üniversitesi
Dr. Servet ÖZKAN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Mehmet BÜKEY – Bingöl Üniversitesi
Dr. Bilge VİLLİ – Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Dursun KELEŞ – Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÖZDURĞUN – Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan AFŞAR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer TAYLAN – Dicle Üniversitesi

İNDEKS BİLGİSİ

2023– 8 (15)

yyuibfdergi@gmail.com

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanyuibfd>

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİ KÜNYESİ
2023 – 8 (15)

EDİTÖRDEN...

Değerli okurlarımız,

Ülkemizin kısa bir süre önce yaşadığı deprem felaketinin üzüntüsünü halen yaşamaktayız. Deprem akabinde Türkiye'nin dört bir yanından vatandaşlarımız canla başla yardıma koşmuş ve bir kez daha ülke vatandaşlarımız birbirlerine kenetlenmiştir. Bu şekilde hızla yaralarımız sarılmaya çalışılmıştır. Bu vesile ile depremde hayatını kaybeden vatandaşlarımıza Allah'tan rahmet, yaralılarımıza şifa, yakınlarını kaybedenlere de sabırlar diliyoruz. Bir daha bu tarz acıların yaşanmamasını umut ediyoruz.

Cumhuriyetimizin 100. yılındaki ilk sayımızda yine siz değerleri okurlarımızla birlikteyiz. Bu sayımızda dergimize gönderilen çalışmalardan 9 tanesi editör ve hakem değerlendirmelerinden sonra sayımızda yayımlanması uygun görülmüştür.

Bu sayıda çalışması yayınlanan yazarlarımızı tebrik eder, emek harcayan hakemlerimiz başta olmak üzere editör ve sekreteryaya kurulunda görev yapan hocalarımıza teşekkür ederiz.

Bir sonraki sayıda görüşmek dileğiyle.

Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Hatice YILDIRIM, Yıldırım YILDIRIM

Araştırma Makalesi / Research Article

DIGITAL GASTRONOMY AND THE TABLES OF FUTURE
DİJİTAL GASTRONOMİ VE GELECEĞİN SOFRALARI

1-14

***

Mehmet Ali ŞEN, Mehmet Emin KURT, Ahmet DÖNDER

Araştırma Makalesi / Research Article

ÖĞRENCİLERDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ DERSİNİN ETKİNLİĞİNİN BELİRLENMESİ
DETERMINING THE EFFICIENCY OF THE OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY COURSE
FOR STUDENTS

15-24

***

Ümit GABERLİ, Yağmur CAN GABERLİ

Araştırma Makalesi / Research Article

MARKA ŞEHİR KAVRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION ON THE CONCEPT OF THE BRAND CITY

25-40

***

Alpaslan SEREL, Nurcihan AKŞEHİRLİ

Araştırma Makalesi / Research Article

POST KEYNESYEN İÇSEL PARA ARZI: TÜRKİYE İÇİN BİR SINAMA
THE POST KEYNESIAN ENDOGENOUS MONEY SUPPLY: A TEST FOR TURKEY

41-57

***

Mesut ÖZTIRAK, Yusuf KARAŞİN

Araştırma Makalesi / Research Article

AKADEMİK PERSONELİN ROL BELİRSİZLİĞİNİN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ
ETKİSİNİN İNCELENMESİ: İSTANBUL'DAKİ VAKIF ÜNİVERSİTELERİ ÜZERİNDE BİR
UYGULAMA

INVESTIGATION OF THE IMPACT OF ACADEMIC STAFF'S ROLE AMBIGUITY ON WORK
PERFORMANCE: AN IMPLEMENTATION ON FOUNDATION UNIVERSITIES IN ISTANBUL

58-71

***

Ethem KILIÇ, Yavuz TÜRKAN

Araştırma Makalesi / Research Article

KATILIM ENDEKSLERİ İLE BIST 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ GETİRİ VE VOLATİLİTE
ETKİLEŞİMİ: VAR-EGARCH MODELİ İLE ANALİZ

RETURN AND VOLATILITY INTERACTION BETWEEN PARTICIPATION INDICES AND BIST
100 INDEX: ANALYSIS WITH VAR-EGARCH MODEL

72-93

***

Metin SEYHAN

Araştırma Makalesi / Research Article

KOŞULLU DEĞİŞEN VARYANS MODELLERİ İLE KATILIM-50 ENDEKSİNİN VOLATİLİTE
MODELLEMESİ

DETERMINATION OF FINANCIAL VOLATILITY PREDICTIVE MODELS IN PARTICIPATION-
50 INDEX WITH CONDITIONAL VARIANCE MODELS

94-114

***

Reyhan BAHAR

Araştırma Makalesi / Research Article

ULUSAL PAZARLAMA YAZININDA SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI KONULU
ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA MARKETING STUDIES IN NATIONAL
MARKETING LITERATURE

115-131

***

Yakup KARAKUŞ

Araştırma Makalesi / Research Article

GÜVENLİK STRATEJİSİNE VE ALGISINA DAİR PERSPEKTİFSEL BİR YAKLAŞIM
A PERSPECTIVE APPROACH TO SECURITY STRATEGY AND SECURITY PERCEPTION

132-150

***

DIGITAL GASTRONOMY AND THE TABLES OF FUTURE

Hatice YILDIRIM¹

Yıldırım YILDIRIM²

Abstract

Digital transformation has profoundly affected all industries and reshaped the way they do business. Tourism is one of the sectors affected by the digital technologies created by the new industrial revolution. Many sub-branches of accommodation, food and beverage, entertainment and tourism have tried to keep up with this transformation and brought a different and innovative dimension to tourism. Our tables have been affected by these technological tools and new forms of food have begun to rapidly enter our lives. The effects of digital tools are felt on many issues, from the production of food to the presentation and even waste management. In the food and beverage industry, which is named as digital gastronomy or Gastronomy 4.0, alternatives to replace food and engineering applications that come to our plate await us. The use of the digital world is very important for the development of culinary arts. In gastronomy, where food is perceived not only as a meal, but also as a form of art and culture, new food forms can be produced much easier, faster and adapted to the customer with 3D printers, augmented reality and virtual reality. 3D printers, which offer the most suitable solutions for personalized customer demands, have become one of the main actors of digital gastronomy. In this study, firstly the concept of gastronomy was mentioned, and then the concept of digital gastronomy was explained. In the context of digital gastronomy, the concepts of 3D printers, virtual reality and augmented reality are also explained, and the relationship of these technologies with food has been tried to be explained with examples and pictures.

Key Words: Gastronomy, Digital Gastronomy, Digitalization, Industry 4.0

Jel Codes: L8, L83, L86

¹ Bilim Uzmanı, Düzce Üniversitesi, E-posta: htcyldrm1631@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5250-0125

² Doç.Dr., Düzce Üniversitesi A.T.İ.O.Y.O., E-posta: yildirimyildirim@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5851-7788

DİJİTAL GASTRONOMİ VE GELECEĞİN SOFRALARI

Öz

Dijital dönüşüm tüm sektörleri derinden etkilemekte ve iş yapma biçimlerini yeniden şekillendirmektedir. Yeni sanayi devriminin yarattığı dijital teknolojilerin etkilediği sektörlerden biri de turizmdir. Konaklama, yeme-içme, eğlence ve turizm gibi birçok alt dal bu dönüşüme ayak uydurmaya çalışarak turizme farklı ve yenilikçi bir boyut kazandırmıştır. Sofralarımız da bu teknolojik araçlardan etkilenmiş ve yeni yemek formları hızla hayatımıza girmeye başlamıştır. Gıdanın üretiminden sunumuna ve hatta atık yönetimine kadar pek çok konuda dijital araçların etkisi hissedilmektedir. Dijital Gastronomi ya da Gastronomi 4.0 olarak isimlendirilen yiyecek içecek sektöründe, sofralarımıza gelen gıda ve mühendislik uygulamalarının yerini alacak alternatifler bizleri beklemektedir. Mutfak sanatlarının gelişmesi için dijital dünyanın kullanımı oldukça önemlidir. Yemeğin sadece bir yemek olarak değil, aynı zamanda bir sanat ve kültür biçimi olarak algılandığı gastronomide, 3D yazıcılar, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik ile yeni yemek formları çok daha kolay, hızlı ve müşteriye uyarlanabilmektedir. Kişiselleştirilmiş müşteri taleplerine en uygun çözümleri sunan 3 boyutlu yazıcılar, dijital gastronominin baş aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle gastronomi kavramına değinilmiş, ardından dijital gastronomi kavramı açıklanmıştır. Dijital gastronomi bağlamında 3 boyutlu yazıcılar, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik kavramları da açıklanmış, bu teknolojilerin yemekle ilişkisi örnekler ve resimlerle anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gastronomi, Dijital gastronomi, Dijitalleşme, Endüstri 4.0

Jel Kodları: L8, L83, L86

INTRODUCTION

Tourism is one of the areas where digitalization is effective. The food and beverage section of tourism is positively affected by internet-based developments called industry 4.0. Thanks to Industry 4.0 technologies, a new form of food can be created, and customers are increasingly involved in the pre-cooking processes of the food. It becomes possible to shape, personalize and optionally customize the meal before it arrives at the customer's table. While this situation turns the technological developments in favor of the customers, businesses have to pay more attention to the demands of the customers in the increasing competitive environment. Although the concept of digital gastronomy is still new for Turkey, many restaurants, especially in Istanbul, have already started to implement these technological innovations. It is thought that the concept of digital gastronomy, which is thought to become widespread in the near future, can be encountered in every corner restaurant, and this concept, which is now a distinctive competitive factor for restaurants and hotels, will turn into a standard practice in the near future. When the relevant literature was examined, a limited number of studies could be found in which Industry 4.0, the tourism sector and the food and beverage sector were discussed together. In addition, due to the difficulty of creating a data set for statistical research, this study consists of a literature review on digital gastronomy. In future research, customer satisfaction,

purchase intention and tendencies to try new food forms in restaurants and cafes where digital technologies are applied can be investigated.

1. THE CONCEPT OF GASTRONOMY

The development of gastronomy shows the intensity of the work done in Turkey from the 1980s until today. The book "History of Food" written by Ömer Kılıç in 2009 is also shown as an example in the development of gastronomy. In addition, publications named "Food and Culture Magazine" and "Gastronomy Magazine" have been important indicators of gastronomy in the Turkish world (Göker, 2011: 30). Turkish cuisine is one of the most important and oldest cuisines in the world, which has the ability to offer a wide variety of products by accommodating the different flavors of seven different regions. The variation in the geographical regions inhabited also affected Turkish cuisine (Güzelşahin ve Ünver, 2015: 65).

The connection of gastronomy with different branches of science causes a large number of definitions about gastronomy (Sarışık ve Özbay, 2015). Some of these definitions can be given as follows. Santich (2004) explains the concept of gastronomy, "Historically and etymologically, gastronomy is concerned with advice and guidance on what to eat and drink when and where. He also defined it as an 'art of living', the competence of having knowledge and skills related to food and drink and their selection that increase the pleasure of eating and drinking". Fusté-Forné (2016) explains gastronomy as "an example of both culture and nature that connects us from our roots to a particular place". Inspired by food festivals and other food-related events and themes, which were first held in the 2000s, academics introduced gastronomic tourism (Su, 2015). While the role of food in tourism has a long priority, gastronomy tourism is a relatively new form of tourism, which has been introduced as a tourism product consciously produced by those responsible for the marketing of destinations. By incorporating gastronomic principles as a subset of culinary tourism based on 'traditional' recipes in specific places, gastronomic tourism has become a subset of cultural tourism (Chaney ve Ryan, 2012). The fact that people started to continue their leisure experience related to food (Su, 2015), tourists experienced different experiences related to food (Berbel-Pineda vd., 2019) attracted much attention to gastronomy tourism. It is possible to explain gastronomy in its simplest form as a food addiction, an interest in food or a food art. Gastronomy is both an industry in itself and a valuable part of many sectors. It has an important value especially for the tourism sector. It can be said that the most important income item after accommodation activities, which is the main function of the tourism sector, is food and beverage activities. Of course, all businesses should consider such an important income item as an art.

Tourism includes a variety of areas, but with the current stage of development the tourism industry has achieved over the past decade, it has led to the development of a new form of tourism that strongly recommends food as a marketing tool for a destination, making 'gastronomic tourism' much

more important. Gastronomic tourism was no longer just attractive to tourists, but also contributed to the sustainable development of a destination (Kumar, 2019). Gastronomy tourism focuses on production rather than consumption. Farm visits and farm stays allow tourists to experience the realities of farming and livestock production (Santich, 2004).

2. DIGITAL GASTRONOMY

In the long historical journey of food, the period from the 16th century to the 21st century has witnessed extremely important developments and radical transformations. In parallel with the technological, social, political, philosophical and artistic changes that occurred during this period, cuisine and food developed continuously (Aksoy ve Üner, 2016: 3). With several recent projects, digital machines have been incorporated into the kitchen, but their impact on culinary culture has been found to be limited. Instead of replacing the chef with an autonomous machine, a culture of digital gastronomy enriching traditional cooking with new interactive capabilities was envisioned. For this reason, existing digital production tools were placed in the traditional kitchen and cooking processes were performed using hybrid recipes (Mizrahi vd., 2016: 541). The widespread use of digital technologies in almost every aspect of life has exposed the world to a rapid change process, perhaps more than ever before in human history. Recently, the effects of this process have been felt in the field of cookery and culinary arts. Today, electronic devices such as digitally controlled refrigerators, ovens and coffee machines are widely used in home and restaurant kitchens (Aksoy ve Üner, 2016).

There are some reasons behind the rapid occurrence of digital effects in gastronomy. These are possible famine and starvation dangers as a result of the increase in human life span, increase in birth rates, and the general increase in the world population. Cox (2019) states in his study that according to the report of the United Nations in 2017, the human population will increase to 9.8 billion by 2050 and 70% more food will need to be produced to feed each person. In the report of the USA-based Global Harvest Initiative, it states that global food production cannot keep up with the population growth rate (Kutup, 2016). Agriculture and food processing sectors are faced with an excessive demand in global demand and increasing competition for limited natural resources (Firat ve Firat, 2017).

2.1. Industry 4.0 Impact

The inclusiveness of the fourth industrial revolution and the use of 4.0 tools in almost all business lines and industry in daily life show how quickly this transformation will occur (Wang vd., 2017: 312). It is stated that the Industry 4.0 paradigm will create more sustainable industrial value in economic, social and environmental terms and will provide advantages in sustainable production (Stock ve Seliger, 2016: 536). It is emphasized that the concept of Industry 4.0 has the potential to create sustainable industrial value (Kiel vd., 2017), and there are numerous sustainable business models in the world of Industry 4.0, which is characterized by digitalization and automation (Maresova vd., 2018). In his study, Ślusarczyk (2018) accepts the concept of Industry 4.0 as a great

opportunity for development and progress in terms of competitiveness, but emphasizes that Industry 4.0 applications can vary greatly depending on the country, sector and even a company. Eleven important technological tools of the new industrial revolution (internet of things, artificial intelligence, robotic systems, dark factories, cloud computing, 3D printers, virtual reality, augmented reality, big data and data analytics, simulation, horizontal-vertical integration) It manifests itself in many areas from entertainment, retail to advertising, production to law, logistics to tourism (Yıldırım, 2019).

Circus shows performed using the simulation method, package deliveries made by Amazon with autonomous robots, camera shots made with drones, body organs produced with three-dimensional printers, high temperature, oxygen-free and dark environment, where robots work in production places where people cannot work, Home appliances that can be controlled by a phone, and even the realization of mother-daughter meeting by creating an identical computer with virtual reality for a mother whose daughter died at a young age shows that technology enters every small area that seems impossible.

2.2. 3D Printers

Technological developments, which were primarily industrial, factory and automation, started to spread to other sectors. One of these sectors is the food and beverage sector, which is extremely important for human life (Davutoğlu ve Yıldız, 2020). Industry 4.0 has also led to changes in the transformation of the tourism sector, and its different effects are likely to emerge in the future. Developments in the service sector also cause many changes and innovations in the field of gastronomy (Mutlu Öztürk, 2020: 222).

There have been important developments in human-robot cooperation, which is one of the determining principles of Industry 4.0. In addition to having skills that humans cannot be copied by machines, it can be said that robots have life-facilitating effects. Today, human and machine work hand in hand in many new applications as well as unmanned-dark smart factories. In the simplest case, whipping a cake is used in common kitchen appliances, mixers now use technology to produce products more easily, faster and more continuously using larger mixer units (Güneş vd., 2018: 79).

The food industry also seems very excited about 3D printing technology. For example, the famous British brand Cadbury has already adapted to this technology. While a complex production process is required, the convenience of three-dimensional printing technology not only enables extraordinary designs to be produced, but also enables a more affordable production process. Another advantage of this production method is that many different products can be launched in a very short time (Feast Editorial Team, 2019).

Food can be used as a physiological need, a cultural phenomenon, a commercial product, an aesthetic value, a social expression and a communication tool in all areas of life (Güneş vd., 2018: 77). One of the most important places where food that exists in every stage of human life is consumed

outside the home is restaurants. Restaurants have become a sector where competition is a lot and speed is an important factor, where it has to be fast and sometimes very fast in understanding and meeting customer demands during service and adapting to innovations (Keeler, 2019). Today, various foods are produced by using three-dimensional printers, sugar, liquid chocolate, cheese, cream and pasta (Güneş vd., 2018: 80). In addition, many companies with three-dimensional printers; It started to produce ready-to-eat bread, pizza, cake, cookie, and hamburger baked in three dimensions (Kutup, 2016). In small-scale food production - restaurants, cafes, bakeries 3D printing technology will be particularly useful in customizing unique products and will add value to the arts in foodstuffs. Creating a gourmet style in food presentation is possible with precise 3D printing. This technology has the potential to allow restaurant, cafe or bakery operators to design different edible food models to suit individual tastes and preferences. For example, small cafes and bakeries can decorate food items such as biscuits and cakes, and also minimize labor costs (Mantihal, Kobun, & Lee, 2020).

The smart sushi restaurant named "Sushi Singularity Tokyo" opened in Tokyo in 2020 has started to analyze the nutritional needs of its visitors and prepare meals accordingly. The Japanese design studio "Open Meals" states that personalized food production will have a very important place in the food industry of the future and, thanks to DNA, urine and stool tests, each individual will have their own health identity and food identity suitable for their health identity (Onat, 2019). In addition, Food Ink offers a one-of-a-kind restaurant experience, where all food, all kitchenware and all furniture are produced in an immersive futuristic space with fully 3D printing. The pop-up restaurant, which brings together architects, artists, chefs, designers and engineers, has received the title of "the world's first 3D print restaurant" (Cecchini, 2018).

Nowadays, 3D printer technology is used in almost every field and adapts to different uses day by day. Examples of these areas are manufacturing, medicine and health, aviation and space, architecture and construction, military applications, textiles, food, education (Çallı ve Taşkın, 2015). The positive and negative aspects of 3D printers can be listed as follows (Yıldırım vd., 2018: 165):

Positive aspects:

- Having a wide range of usage
- Gaining in terms of using time more effectively and minimizing costs
- Providing geometric creativity
- Having environmentally friendly equipment

Negative aspects:

- Not widely available for individual use due to fees
- Existence of restrictions on raw materials

- Possibility to use a limited number of colors
- Possible risk of unauthorized reproduction
- Being an expensive technology
- Being able to make unwanted productions (gun, rifle production)
- Obtaining products different from original sizes

Figure 1. The first full meal that can be printed by a 3D printer

Source: Güneşli vd., 2018

Hackney Road, who invented the technology-based food category loved by both children and adults and celebrities by producing the first 3D-printed dinner in the world's first 3D-printed restaurant, food Ink: “All food, cutlery and furniture are 3D printed accurately. “It is a revolutionary and one-of-a-kind gourmet experience”.

Figure 2. Food Ink Restaurant 3D meal preparation

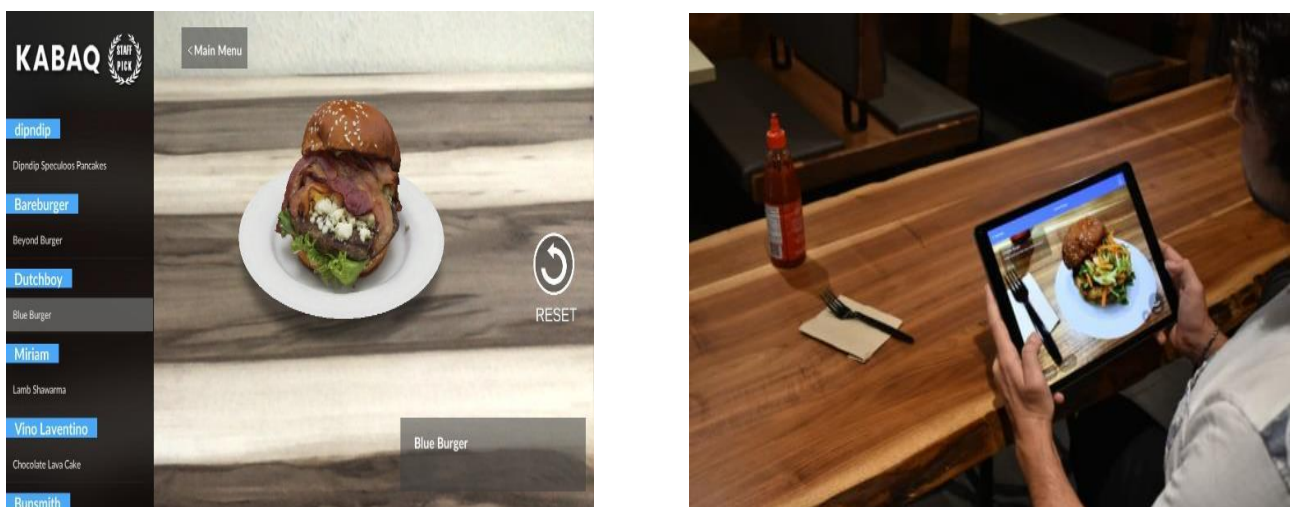
Source: Koura, 2016

2.3. Augmented Reality / Virtual Reality

Augmented reality and virtual reality applications, which are the elements of phyigital marketing, are currently used in different areas. Food and beverage sector and tourism sector are among these areas of use (Solmaz, 2020: 18). Food offers a different experience to the users in the digital world with high quality augmented reality support in three dimensions. The program reveals the real dimensions of the food selected by a smartphone or tablet on a flat area perceived by the camera without a marker. Dishes have been shown for the first time in the world with the "photorealistic" method. Photorealistic, when viewed from a distance, is a very realistic method of creating a painting, as if it is thought to be a photograph (Can, as cited in 2017, Solmaz).

Thanks to these applications, customers can see in advance what the food they order looks like and do not encounter any surprises. In this application, which is seen as the combination of physical and digital, businesses both achieve their corporate goals (Moravcikova ve Kliestikova, 2017: 148-150) and provide a personalized, exciting experience to their customers (Sorensen, 2020). The concepts of augmented reality (AR) and virtual reality (Virtual Reality-VR) can often be confused with each other. The purpose of virtual reality is to create three-dimensional and interactive virtual environments where the real world is modeled. Augmented reality aims to enrich the real world in real-time and interactively with virtual data developed in computer environment. In other words, while the first concept aims to bring reality to the virtual world as it is, the second concept focuses on enriching reality with virtual information (Somyürek, 2014: 63). Augmented reality, a type of virtual reality, allows the individual to see the real world with virtual objects that are articulated or combined with the real world. Virtual reality technologies, on the other hand, isolate the individual from the world by taking them into a synthetic or non-real environment (Azuma, 1997: 355-356).

Figure 3. Kabaq application experience

Source: Solmaz, 2020: 18

Presenting menus to customers digitally, taking customer orders digitally, sharing menus containing products with high quality photographs, prices and descriptions, on iPhone, iPad and all android-based phones and tablets. Thanks to this opportunity, people who have not been to the restaurant before can get information about the menu and the restaurant. In addition to presenting the menus digitally, it enables the availability of video, photo, information, address, telephone and location information related to the business to potential customers and to receive feedback such as customer comments and suggestions.

2.4. Robotic Systems

In many industries, manufacturers have used robots to tackle complex tasks for a long time, but robots are constantly being improved, becoming more autonomous, flexible, and able to communicate with each other to gain more benefits and increase their mobility. Developed in accordance with the interoperability theory, robots eventually reached a level that they will interact with each other, work safely side by side with humans and learn from them. These robots cost less and have a greater range of capabilities than those used in manufacturing today. For example, Kuka, a European robotic equipment manufacturer, has produced autonomous robots that interact with each other. These robots are linked together so they can work together and automatically adjust their actions to match the next unfinished product. They are high-level sensors and control units that will ensure close cooperation with people. Similarly, the industrial robot supplier ABB produced a two-arm robot called YuMi, designed specifically to assemble products such as consumer electronics with humans (Rüßmann vd., 2015).

There are two reasons for the widespread use of robots and robotic systems. First, while the cost of both hardware and software has decreased by more than 20% in the last 10 years, the performance of robotic systems has increased by 5% annually. Costs are projected to decrease by a similar amount over the next decade. As a result, robotic systems are quickly becoming a viable economic alternative to human labor in many high-wage economies. Second, many traditional robotic systems have limited technical capabilities. However, industrial robots are developed as more versatile and mobile, they can perform more complex / sensitive jobs and work in less structured environments. In addition, the most advanced robots are smart enough to provide feedback to and receive information from other parts of the production system (Strange ve Zucchella, 2017: 5).

Food and beverage businesses can make their food production as well as their services faster and more customer-focused thanks to technology-based applications. Robots meet the customers who come to the restaurant and allow them to order in their own language options, regardless of their nationality. Robots are used not only to take orders from the tables, but also during the preparation of the products. Autonomously acting robotic arms in the preparation of a beverage or a practical dessert recipe can prepare the ordered drink or dessert without the need for any human being. Especially

during pandemic times, they can both prepare the ordered products from beginning to end and serve these products to the tables without the need for human-human interaction (www.pazarlamasyon.com).

Figure 3. Smart digital dining tables that can turn into tablets

The blurring of the lines between the physical world and the digital world affects the order in restaurants. The fact that dining tables are now turning into smart tables and serving as tablets will appear as a standard in restaurants in the digital future. Fast service, personalized menus, higher customer satisfaction, reduced waiting times, entertainment and pleasure will be the advantages of digitalization on the tables of the future. It would not be wrong to say that new futuristic demands have already been created, even though it is curious what will be offered to insatiable customers who always want more.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The fact that digital technologies are effective in all areas of life (Yıldırım ve Yıldırım, 2022) has made it inevitable that this effect is seen in the field of tourism and especially in the field of gastronomy. The emergence of new forms of food offers exciting promises to meet the world's growing food demand. While 3D printers offer personalized products to customers regardless of time and space (Yıldırım ve Yiğitbaşı, 2022), virtual reality and augmented reality applications make the customers' restaurant and dining experience more quality and give them unique moments. We know that food and the act of eating tend towards other purposes rather than the purpose of feeding and contain other meanings (Yıldırım ve Doğan, 2022). Now, gastronomy, which is matched with concepts such as art, culture and emotions such as excitement, passion and curiosity, is preparing to offer tourists the tables of the future with the developing technologies. In these times when the Covid-19 pandemic has turned into a global health and global financial crisis (Yıldırım, 2021), using technology in gastronomy reduces the risk of transmission of the virus and promises tourists more confidence and health than ever before. Services provided by robot service personnel, food and

beverages prepared with robotic arms enable the reduction of crowded environments and the preparation of products without human touch. In addition, thanks to 3D food printers, it will be possible to prepare personalized products for personalized diet meals, allergy or chronic diseases tourists in the future (Okatan ve Yıldırım, 2021; Yıldırım ve Yiğitbaşı, 2021). More conceptual and empirical studies are needed in the literature on this subject. Because it is known that some concepts are not sufficiently recognized by both tourists, local people and tourism enterprises, and most technologies are still not fully implemented. It is of great importance that some practices that remain at the level of theoretical explanations are removed from the futuristic understanding and put into practice, and awareness raising by all tourism stakeholders is the widespread use of digital gastronomy.

REFERENCES

- Aksoy, M. & Üner, E. H. (2016). Rafine mutfağın doğuşu ve rafine mutfağı şekillendiren yenilikçi mutfak akımlarının yiyecek içecek işletmelerine etkileri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 1-17.
- Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. *Presence: Teleoperators And Virtual Environments*, 6(4), 355-385.
- Berbel-Pineda, J. M., Palacios-Florencio, B., Ramírez-Hurtado, J. M. & Santos-Roldán, L. (2019). Gastronomic experience as a factor of motivation in the tourist movements. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 18, 100171
- Cecchini, C. (2018). Edible carving: The world's first 3D printing restaurant, <https://thespoon.tech/edible-carving-the-worlds-first-3d-printing-restaurant/> (Accessed date: 15.04.2021)
- Chaney, S. & Ryan, C. (2012). Analyzing the evolution of Singapore's World Gourmet Summit: An example of gastronomic tourism. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 309-318.
- Cox, L. (2019). Unlocking the potential of technology, <https://disruptionhub.com/industrial-iotfeeding-innovation-in-food-and-beverages/> (Accessed date: 15.04.2021)
- Çallı, L. & Taşkın, K. (2015). 3D Yazıcı endüstrisinin oluşturacağı yeni pazarlar ve pazarlama uygulamaları. *ICEP Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Gostivar-Makedonya*
- Davutoğlu, N.A. & Yıldız, E. (2020). Turizm 4.0'dan gastronomi 4.0'a giden yolda geleceğin restoranları ve yönetimi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 109, 301-318.

- Feast Editorial Team (2019). Feast Magazine – The world’s first Cadbury dairy milk 3D printer, <https://www.feast-magazine.co.uk/technology/the-worlds-first-cadbury-dairy-milk-3d-printer-21199> (Accessed date: 15.04.2021)
- Fırat, S. Ü. & Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 devrimi üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: kavramlar, küresel gelişmeler ve Türkiye. *Toprak İşveren Dergisi*, 114, 10-23.
- Fusté-Forné, F. (2016). Los paisajes de la cultura: la gastronomía y el patrimonio culinario. *Dixit*, 24(1), 4-16.
- Göker, G. (2011). *Destinasyon Çekicilik Unsuru Olarak Gastronomi Turizmi (Balıkesir İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Güneş, E., Bayram, Ş.B., Özkan, M. & Nizamlıoğlu, H. F. (2018). Gastronomy Four Zero (4.0). *International Journal of Environmental Pollution And Environmental Modelling*, 1(3), 77-84.
- Güzelşahin, G. & Ünver, G. (2015). Destinasyon pazarlama aracı olarak gastronomi turizmi: İstanbul’un gastronomi turizmi potansiyeli üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(2), 63-73.
- Keeler, N. (2019). 2030 yılı için restoran endüstrisi öngörülerini: verilere dayalı kararlar, tedarik zinciri lojistiği ve uygulamalar önem kazanacak, <https://Acikradyo.Com.Tr/Biofilia/2030-Yili-İcin-Restoran-Endustrisi-Ongoruleri-Verilere-Dayali-Kararlar-Tedarik-Zinciri> (Accessed date: 29.09. 2020).
- Kiel, D., Muller, J., Arnold, C. & Voigt, K. I. (2017). Sustainable industrial value creation: Benefits and Challenges of Industry 4.0. *International Journal of Innovation Management*, 21(08), 1-34.
- Koura, C. (2016). Londra’ya Bir 3D Baskı Restoranı Geliyor, <https://londonist.com/2016/07/a-3d-printing-restaurant-is-coming-to-london> (Accessed date:10.03.2021).
- Kumar, G.M.K. (2019). Gastronomic tourism—A way of supplementing tourism in the Andaman & Nicobar Islands. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 16, 100139.
- Kutup, N. (2016). Gelecek 10 yılda soframızı neler bekliyor? Apelasyon, Kasım-Sayı.36, <http://apelasyon.com/Yazi/545-gelecek-10-yilda-soframizi-nelerbekliyor> (Accessed date: 15.04.2021)
- Mantihal, S., Kobun, R. & Lee, B.-B. (2020). 3D food printing of as the new way of preparing food: A review. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 100260.
- Maresova, P., Soukal, I., Svobodova, L., Hedvicakova, M., Javanmardi, E., Selamat, A. & Krejcar, O. (2018). Consequences of industry 4.0 in business and economics. *Economies*, 6(46), 1-14.

- Mizrahi, M., Golan, A., Mizrahi, A. B., Gruber, R., Lachnise, A. Z. & Zoran, A. (2016). Digital gastronomy: Methods & recipes for hybrid cooking. In *Proceedings of the 29th Annual Symposium on User Interface Software and Technology*, 541-552.
- Moravcikova, D. & Kliestikova, J. (2017). Brand building with using phygital marketing communication. *Journal of Economics, Business and Management*, 5(3), 148-153.
- Okatan, D. & Yıldırım, Y. (2021). Reflections of Industry 4.0 technologies towards on the tourism sector: literature review. *Journal of Tourism Integelligence and Smartness*, 4(2), 168-185
- Onat, O. (2019). Sizin besin ihtiyacınıza göre yemek hazırlayan “akıllı restoran”, <https://Geleceksimdi.Com/Sizin-Besin-Ihtiyaciniza-Gore-Yemek-Hazirlayan-Akilli-Restoran/13180/> (Accessed date: 06.08.2020).
- Pazarlamasyon (2020). Robotlar Güney Kore’de Hayatı Kolaylaştırıyor, <https://pazarlamasyon.com/robotlar-guney-korede-hayati-kolaylastiriyor/> (Accessed date: 15.04.2021)
- Rüßmann, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J., Engel, P. & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The future of productivity and growth in manufacturing industries. http://www.inovasyon.org/pdf/bcg.perspectives_Industry.4.0_2015.pdf (Accessed date: 15.04.2021)
- Santich, B. (2004). The study of gastronomy and its relevance to hospitality education and training. *International Journal of Hospitality Management*, 23(1), 15-24.
- Sarışık, M. & Özbay, G. (2015). Gastronomi turizmi üzerine bir literatür incelemesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 264-278
- Ślusarczyk, B. (2018). Industry 4.0: Are we ready? *Polish Journal of Management Studies*, 17(1), 232-248.
- Solmaz, R. (2020). Geleneksel Konya yemeklerinin artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak korunması ve arşivlenmesine yönelik bir mobil uygulama örneği, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Somyürek, S. (2014). Öğrenme sürecinde Z kuşağının dikkatini çekme: artırılmış gerçeklik. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(1), 63-80
- Sorensen, K. (2020). Phygital-the new marketing frontier, *Marketing Strategy*, <https://www.konstruktigital.com/marketing-strategy/phygital-marketing/> (Accessed date: 08.11.2020)
- Stock, T. & Seliger, G. (2016). Opportunities of sustainable manufacturing in industry 4.0. *Procedia CIRP*, 40, 536 541.

- Strange, R. & Zucchella, A. (2017). Industry 4.0: Global value chains and international business. *Multinational Business Review*, 25(3), 1-14.
- Su, Y. (2015). Reflections on local specialties and gastronomic tourism. *Chinese Studies*, 4(1), 15-19
- Wang, Y., Ma, H. S., Yang, J. H. & Wang, K. S. (2017). Industry 4.0: A way from mass customization to mass personalization production, *Advances in Manufacturing*, 5(4), 311- 320
- Yıldırım, G., Yıldırım, S. & Çelik, E. (2018). Yeni bir bakış – 3boyutlu yazıcılar ve öğretimsel kullanımı: bir içerik analizi, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 163-184
- Yıldırım, Y. & Doğan, T. (2022). #Foodporn concept and its relationship with social media. *Imagination*, 6(10), 89-110
- Yıldırım, Y. & Yıldırım, H. (2022). The infinity of digital borders: concrete examples from daily life. *Duzce University Journal of Science and Technology*, 10(4), 1838-1864
- Yıldırım, Y. & Yiğitbaşı, Ö. (2021). Gıdanın yeni formu: üç boyutlu yazıcılar ve turizmdeki uygulamaları. Salih Tellioglu (Ed.) İçinde Turizm Sektöründe Güncel Sorunlar ve Yeni Trendler (ss.265-286), ASOS Yayınevi, Ankara
- Yıldırım, Y. & Yiğitbaşı, Ö. (2022). Perception of three dimensional food printing and marketing components in the tourism sector. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 6(3), 476-499
- Yıldırım, Y. (2019). A Comprehensive overview towards industry 4.0: from 2011 up to now, *Information World*, 20(2), 217-249.
- Yıldırım, Y. (2022). The effect of Covid-19 on economic life, political field and society: a comprehensive evaluation. *Sosyoekonomi*, 29(50), 277-297

ÖĞRENCİLERDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ DERSİNİN ETKİNLİĞİNİN BELİRLENMESİ

Mehmet Ali ŞEN¹

Mehmet Emin KURT²

Ahmet DÜNDAR³

Öz

Çalışmamız sağlık bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliği (İSG) konusunda yeterli bilgiye sahip olup olmadıklarını belirlemek amacıyla gerçekleştirildi.

Çalışmamız bir devlet üniversitesindeki sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilere uygulandı. Araştırmamız tanımlayıcı ve kesitsel tipte olup 150 öğrenciye ulaşılmıştır.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin %68'i 18-20 yaş arasındaydı. Öğrencilerin %83,3'ü İSG konusunda bir toplantı, konferansa katılmamıştı. Öğrenciler, hastanelerdeki İSG kurallarının ihlaliyle oluşacak en büyük riskin (%50,8) bulaşıcı hastalıkların yayılımı olduğunu ve daha sonra (%15,1) yetersiz personel sayısı olduğunu bildirdiler. İSG kurallarını bilmenin iş bilincini artıracaklarını düşünenler %82 oranında en yüksekti. Öğrencilerin %48'i meslekleri ile ilgili güncel iş kazalarını biliyordu. Katılımcıların %68'i İSG kurallarının güvenli çalışma için gerekli olduğunu, % 79,3'ü üretimin İSG'den daha önemli olmadığını ve %54'ü iş yerinde riskli davranış sergilememenin önemine katılıyordu. Katılımcı öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliğinin önemi konusunda farkındalığı yüksek olduğu söylenebilir. Farkındalığın yanı sıra öğrencilerin bilgi ve deneyimlerini artıracak çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler:Öğrenci, Sağlık bölümleri, Eğitim, İş Sağlığı ve Güvenliği

Jel Kodları : Jel:110, Jel:120,

DETERMINING THE EFFICIENCY OF THE OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY COURSE FOR STUDENTS

Abstract

Our study was conducted to determine whether students in health departments have adequate knowledge of occupational health and safety.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Atatürk Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, E-posta: m.a.sen@yandex.com, ORCID: 0000-0001-6193-0525

² Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: mekurt1@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7181-8681

³ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, E-posta: ahmetdundar83@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0527-189X

Atf: Şen, M.A., Kurt, ME., DüNDAR A., (2023). Öğrencilerde iş sağlığı ve güvenliği dersinin etkinliğinin belirlenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15) 15-24

DOI: 10.54831/vanyuyuibfd.1256075

Our study was applied to students studying at a vocational school of health services at a state university. Our research was descriptive and cross-sectional and 150 students were reached. 68% of the students participating in our study were between the ages of 18-20. 83.3% of the students did not attend a meeting or conference on OHS. The students reported that the biggest risk (50.8%) to occur with the violation of OHS rules in hospitals is the spread of infectious diseases, followed by insufficient staff (15.1%). Those who think that knowing the OHS rules will increase business awareness was the highest at 82%. 48% of the students knew about the current work accidents related to their profession. 68% of the participants agreed that OHS rules are necessary for safe working, 79.3% agreed that production is not more important than OHS, and 54% agreed that it is important not to exhibit risky behavior in the workplace. It can be said that the participant students have a high awareness of the importance of occupational health and safety. In addition to awareness, there is a need for studies that will increase students' knowledge and experience.

Keywords: Student, Health departments, education, occupational health and safety

Jel Classification : Jel:110, Jel:12.

GİRİŞ

İş sağlığı, tüm mesleklerde yer alan çalışanların en üst düzeyde fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hallerini teşvik etmek ve sürdürmek için halk sağlığında bir çalışma alanıdır. İşçi sağlığının ve çalışma kapasitesinin korunması ve geliştirilmesi ve çalışma ortam ve koşullarının güvenlik içinde ve sağlığa elverişli bir hale getirilmesi için iyileştirilmesi gibi hedefleri mevcuttur (WHO, Occupationalhealth, 2022).

İş güvenliği, çalışanları özellikle işte veya çalışma sırasında ortaya çıkabilecek tehlikeli durumlardan korumak ve güvenli, sağlıklı/rahat bir işyeri ve iş ortamı sağlamak için yapılan bir dizi düzenlemedir (Dizdar, 2002;98).

İş sağlığı ve güvenliği, çevredeki topluluklar ve genel çevre üzerindeki olası etkileri göz önünde bulundurarak, işyerinde veya işyerinden kaynaklanan ve çalışanların sağlık ve refahını bozabilecek tehlikeleri öngörmeyi, tanımayı, değerlendirmeyi ve kontrol etmeyi içerir (Alli, 2008;8).

Ülkemizde 20.06.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6331 sayılı 'İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda iş kazası; "İş yerinde veya işin yürütülmesi sırasında meydana gelen, bir kişinin bedeninin zihinsel veya fiziksel olarak ölümü veya iş göremez hale gelmesiyle sonuçlanan bir olay" olarak tanımlanmaktadır (TC. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2012). Bu tanıma göre İş Sağlığının ne denli önemli olduğu görülmektedir. İş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik çalışmaların temelinde çalışanların korunması olmakla birlikte dolaylı olarak işveren ve üretim süreçleri üzerinde de fayda sağlamaktadır. (ÇSGB, 2015).

En önemli iş kollarından biri olan sağlık alanında çalışanlar da bir taraftan sağlık hizmeti vermekle birlikte, hizmetin doğası gereği bazı risk ve tehlikeleri de taşımaktadır. Sağlık sektörü hem

ulusal mevzuatımızda hem de konuyla ilgili literatürde en riskli faaliyet alanlarından biri olarak tanımlanmaktadır (İşgüvenliği.net, 2012). Sağlık çalışanlarında görülen yaygın iş kazaları kan-vücut sıvılarıyla bulaş, kesici-delici aletle meydana gelen yaralanmalar, çarpma, düşme, kayma, takılma vb. nedenlere bağlı kas-iskelet sistemi yaralanmaları, hastaları ve objeleri kaldırma, ağır kaldırmaya bağlı sırt yaralanmaları, alerjik reaksiyon, şiddet ve yanıklardır. Ayrıca çalışma ortamında meydana gelen zehirlenme, trafik kazası vb. kazaları da içermektedir (Akgün, 2015;67-75).

Çalışmamız amacı, geleceğin sağlık çalışanı olacak olan sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliği konusunda yeteri kadar bilgiye sahip olup olmadıklarını belirlemektir.

YÖNTEM

Çalışmamız Dicle üniversitesindeki sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilere uygulandı. Tanımlayıcı ve kesitsel tipte tasarlanan araştırmamızda, evrenin bilindiği formülden ($n = N \cdot t^2 \cdot p \cdot q / d^2 \cdot (N-1) + t^2 \cdot p \cdot q$) yararlanılmış ve örneklem sayısı 150 olarak bulunmuştur. Basit rastgele örnekleme yöntemi ile araştırmaya katılacak öğrenciler belirlendi. Araştırmaya okula devam eden ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrenciler alındı. Veriler toplanırken literatür taranarak oluşturulan 32 soruluk anket formu kullanıldı (Aksoy ark, 2013;69-70, Alkan, 2017). Çalışmanın yapılabilmesi için Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu 25.03.2022'de 256279 sayılı etik kurul onayı ve araştırmaya katılan katılımcılardan da sözel onam alınmıştır. Veriler, bilgisayar ortamında, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 18.0 paket programında ve tanımlayıcı istatistiksel metotlar (sayı, yüzdelik, ortalama, ki-kare) kullanılarak gerçekleştirildi. İstatistiksel anlamlılık için $p < 0.05$ olarak alınmıştır.

BULGULAR

Tablo 1. Araştırma kapsamına alınan bireylerin bazı sosyo-demografik özelliklerinin dağılımı

Özellik	Sayı	Yüzde	Özellik	Sayı	Yüzde
Yaş			İkamet Yeri		
18-20 yaş	102	68	Aile Evi	109	72.7
21-25 yaş	42	28	Yurt	35	23.3
26+ yaş	6	4	Arkadaş	6	4
			Size Göre Ailenizin Ekonomik Durumu		
Medeni durum			İyi(Gelir Giderden Fazla)	36	24
Evli	14	9.3	Orta(Gelir Gider Dengeli)	98	65.3
Bekâr	136	90.7			
Mezun Olduğu Lise			Kötü (Gelir Giderden Az)	16	10.7

Öğrencilerde İş Sağlığı Ve Güvenliği Dersinin Etkinliğinin Belirlenmesi

Sağlık Meslek L.	45	30	Üniversitemizden İş sağlığı		
Normal L.	54	36	Dersi Alma Durumu		
Anadolu/İmam Hat. ve Diğer L.	51	34	Evet	42	28
			Hayır	108	72
Sınıfı			Ders Saatinin Yeterliliği		
1.sınıf	99	66	Evet Yeterli	6	4.0
2.sınıf	51	34	Hayır Yetersiz	144	96.0
Büyüdüğü Aile Tipi			İSG ile ilgili kongre sempozyum vb. eğitime katıldınız mı?		
Çekirdek	104	69.3	Evet	25	16,7
Geniş	41	27.3	Hayır	125	83.3
Parçalanmış	5	3.3			
Toplam	150	100	Toplam	150	100

Araştırmada ki öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Katılımcıların %68’i 18-20 yaşlarında, %90,7’si bekar, %30’u sağlık meslek, %36’sı normal lise mezunu, %66’sı 1.sınıfta okumakta, %69,3’ü çekirdek ailede yetişmiş, %72,7’si ailesiyle birlikte yaşamakta, %65’3’ünün gelir düzeyi orta, %28’i Üniversite okurken İş Sağlığı dersi almış, %62,7’si ders saatini yeterli bulmakta, %83,3’ü İSG ile ilgili kongre sempozyum vb. eğitime katılmadığını belirtmektedirler.

Tablo 2. Araştırma kapsamına alınan bireylerin İSG hakkında bilgiyi edinme şekilleri ve Hastanede İSG açısından mevcut riskler hakkındaki bilgi dağılımları

İSG ile ilgili bilgi edinme yerleri	İSG açısından hastanede karşılaşılabilecek riskler	
	N	%
Okul	54	30
İnternet	36	20
TV	35	19.4
Sosyal Medya	25	13.9
İş Yeri	20	11.1
Arkadaş	10	5.6
Bulaşıcı Hastalık	94	50.8
Yetersiz Personel	28	15.1
Uzun Süreli Nöbet	20	10.8
Hastalarla Temas	19	10,3
Fiziki Koşullar	15	8.1
Radyoaktif Işın	9	4.9

*Bir kişi birden fazla seçenek işaretlemiştir.

*Bir kişi birden fazla seçenek işaretlemiştir.

Araştırma kapsamındaki katılımcıların İSG hakkında bilgiyi edinme şekilleri ve Hastanede İSG açısından mevcut riskler hakkındaki bilgi dağılımları Tablo 2’de gösterilmiştir. Katılımcı öğrencilerin %30’u İSG ile ilgili bilgiyi okuldan, %20’side internetten ve %19,4’ü de televizyondan edindiğini ve %50,8’i hastanede karşılaşılabileceğimiz İSG açısından en büyük riskin bulaşıcı hastalık olduğunu, %15,1’i de yetersiz personelden ve %10,8’ini ise nöbet sürelerinin uzun olmasından dolayı olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 3. Araştırma Kapsamına Alınan Bireylerin İSG Hakkında Sorulara Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

No	Anket Soruları	EVET		HAYIR		KISMEN	
		N	%	N	%	N	%
1	Programınızda İSG dersinin verilmesi gereken bir ders olduğuna düşünüyor musunuz?	131	87	4	3	15	10
2	İSG iş bilincini artırır mı?	123	82	9	6	18	12
3	Mesleğinizle ilgili yönetmelik mevzuat vb. araştırıyor musunuz?	35	23.3	72	48	43	28.7
4	İSG ile ilgili bir konu ya da bölümün programlarınızda ki derslerin içeriğine konmasını ister misiniz?	124	82.7	15	10	11	7.3
5	Programınızla alakalı güncel olan iş kazaları ve meslek hastalıklarından haberdar mısınız?	72	48	38	25.3	40	26.7
6	Programınızda ilk yardım derslerinin verilmesini gerekli önemli buluyor musunuz?	134	89.4	8	5.3	8	5.3
7	Meslek hastalıklarının ve iş kazalarının devlete olan maliyetinden haberiniz var mı?	51	34	49	32.7	50	33.3
8	Güvenli bir şekilde çalışmak için bazı iş güvenliği kuralları gerekli değildir?	31	20.7	102	68	17	11.3
9	Üretimin iş güvenliğinden önemli olduğunu düşünüyor musunuz?	21	14	119	79.3	10	6.7
10	Risk alınabilir bazı durumlarda	41	27.3	80	53.3	29	19.3
11	İş güvenliği uygulamasının önemli ve yaygın olmasını sağlayan unsurun kurallara uyulması için yapılan baskı olduğunu düşünüyorum.	37	24.7	80	53.3	33	22
12	İSG için aldığım eğitimler çalışma hayatımda faydalı olmayacağını düşünüyorum.	41	27.3	95	63.3	14	9.3
13	Yangın elektrik kazası doğal afetlerde nasıl müdahale edileceğini biliyorum.	57	38	39	26	54	36
14	Yaptığım işle alakalı güvenlik kurallarını anlıyorum.	111	74	18	12	21	14
15	İSG yalnız çalışma ortamında değil tüm yaşamda olmalı.	135	90	8	5.3	7	4.7
16	Güvenlik kuralları bazen göz ardı edilebilir.	14	9.3	121	80.7	15	10
17	Kural dışı çalışılabilir daha önceden kimsenin başına bir kaza gelmemişse benim başıma da gelmez.	10	6.7	136	90.6	4	2.7
18	Çalışma sırasında küçük şakalaşmadan zarar gelmez.	18	12	112	74.7	20	13.3
19	İSG konusunda çıkan sorunların benim değil yöneticilerin problemi olduğunu düşünüyorum.	26	17.3	103	68.7	21	14

Araştırma katılan katılımcıların İSG hakkında sorulara vermiş olduğu cevapların dağılımları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3'e göre; öğrencilerin %87'si İSG dersinin verilmesi gereken bir ders olduğunu, öğrencilerin %82'si ise İSG'nin iş bilincini arttırdığını, %48'i ise programı ile alakalı güncel iş kazaları ve meslek hastalıklarından haberdar olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 4. Öğrencilerin Üniversite’de İş Sağlığı dersi alma durumlarının bazı anket sorularıyla karşılaştırmasını gösteren dağılımları

Anket Soruları		N	Ortalama*	P
İSG programda verilmeli	Evet	42	1.9762±0,15	.021*
	Hayır	108	1.7963±0,49	
Üretimin iş güvenliğinden önemli olduğunu düşünüyorum	Evet	42	0.0714±0,26	.003*
	Hayır	108	0.4537±0,80	
İş yerinde güvenli uygulamaları bu kadar önemli ve yaygın yapan şeyin, kurallara uyma baskısı olduğunu düşünüyorum.	Evet	42	0.4524±0,77	.017*
	Hayır	108	0.8148±0,84	
İSG için aldığım eğitimlerin çalışma hayatımda faydalı olmayacağını düşünüyorum.	Evet	42	0.3810±0,76	.025*
	Hayır	108	0.7407±0,91	
Yaptığım işle alakalı güvenlik kurallarını anlıyorum.	Evet	42	1.8333±0,49	.018*
	Hayır	108	1.5370±0,74	

*Üniversitede İSG dersi alan ve almayan öğrencilerin sorulara vermiş olduğu yanıtların toplamının ortalaması

Öğrencilerin Üniversite’de İş Sağlığı dersi alma durumlarının anket sorularıyla karşılaştırmasını gösteren dağılımları Tablo 4’te gösterilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcılarından İş sağlığı dersi alan öğrencilerin almayanlara göre ‘‘İSG programda verilmeli’’, ‘‘Üretimin iş güvenliğinden önemli olduğunu düşünüyorum’’, ‘‘İş yerinde güvenli uygulamaları bu kadar önemli ve yaygın yapan şeyin, kurallara uyma baskısı olduğunu düşünüyorum. ‘‘İSG için aldığım eğitimler çalışma hayatımda faydalı olmayacağını düşünüyorum’’ ve ‘‘Yaptığım işle alakalı güvenlik kurallarını anlıyorum’’ gibi sorularda ki puan ortalamaları yüksek olup aralarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

TARTIŞMA

Çalışmamızda İSG dersi programda verilmeli mi sorusuna %87’si evet yanıtını vermiştir. Mühendislik fakültesi öğrencileri ile yapılan araştırmada da %85’i İSG dersinin programlarında olmasını istemektedirler (Özgüler vd., 2016). Yine çalışmamıza benzer olarak başka bir çalışmada da ‘‘Programınızda İSG dersinin verilmesi gereken bir ders olduğuna düşünüyor musunuz?’’ sorusuna büyük oranda katılım gerçekleşmiştir (Aksoy ve Çevik, 2013;47-53). Çalışmamız literatürle uyumludur.

Çalışmamızda öğrencilerin %82’si İSG iş bilincini arttırır demiştir. Başka bir çalışmada ise öğrencilerin %88’i İSG’nin iş verimliliğini ve kalitesini arttıracağını belirtmişlerdir (Özgüler vd., 2016). Benzer şekilde meslek yüksekokulu öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise öğrencilerin büyük çoğunluğu İSG iş bilincini arttırır demiştir (Aksoyve Çevik, 2013;47-53). Çalışmamız literatürle uyumludur. Nitekim meslek yüksekokullarının müfredatlarında yer alan İSG derslerinin amaçlarından biri de iş güvenliği bilincini ve kültürü öğrencilerde oluşturmaktır. Bu bilinci ve kültürü

geliştirmek, çalışanların iş yeri güvenliği tehlikelerinden kendilerini korumaları ve iş yerlerinde oluşabilecek riskleri ortadan kaldırmaları için en etkili yollardan biridir. (Aksoy vd., 2013;69-70, Simard,1998).Ayrıca yine birçok çalışmada da iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin bilinç oluşturarak iş güvenliği kültürü oluşturmak genel olarak amaçlanmaktadır (Çögenli ve Özer, 2017: 58-70; Topgül ve Alan, 2017: 587-598).

Çalışmamızda ‘‘Mesleğinizle ilgili yönetmelik mevzuat vb. araştırıyor musunuz?’’ sorusuna %48’i hayır demiştir. Başka bir çalışmada da ‘‘İş Sağlığı ve Güvenliği’’ kanunu hakkında öğrencilerin %32’sinin bilgili olmadığı belirtilmiştir (Özgüler vd., 2016). Aksoy ve Çevik (2013:47-53) çalışmalarında ise ‘‘Mesleğinizle ilgili iş sağlığı güvenliği ile alakalı yönetmelik, mevzuat ve diğer yayınları (kitap, makale, vb) araştırıyor musunuz?’’ sorusuna tüm programlardan katılım ‘‘orta’’ düzeyde olduğu belirlenmiştir (Aksoy ve Çevik, 2013;47-53). Benzer şekilde meslek yüksekokulu teknik programlarına kayıtlı öğrenciler üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerin çoğunluğunun İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'ndan habersiz olduğu tespit edilmiştir. (Özgüler ve Koca, 2013:15-20). Bu da öğrencilerin İSG’ningerektiliğini, önemini ve ayrıca ve iş bilincini arttıracaklarını bilmelerine rağmen bireysel açıdan bu konuda herhangi bir çaba sarf etmedikleri göstermektedir.

Öğrencilerimiz ‘‘Programınızla ilgili güncel iş kazası ve meslek hastalıklarından haberdar mısınız?’’ Sorusuna %48 evet derken farklı bir çalışmada ise bu soruya çok az katılım olduğu tespit edilmiştir (Aksoy ve Çevik, 2013;47-53).

‘‘İş kazaları ve meslek hastalıklarının devlete olan maliyetinden haberdar mısınız?’’ sorusuna çalışmamızdaki öğrencilerin %34’ü evet demişken, Aksoy ve Çevik (2013:47-53) çalışmasında ise bu soruya bizim çalışma sonucumuza göre daha yüksek oranda katılım söz konusudur. Bu durum bizim öğrencilerin çoğunluğunun 1.sınıfta, yaş ortalamalarının düşük ve İSG ile alakalı herhangi bir eğitim almamaları kaynaklı olabileceği anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda İSG eğitimi alan öğrencilerin almayanlara göre İSG’nin çalışma hayatında işe yarayacağını düşünme durumları daha yüksek bulunmuştur ($p<0.05$). Aydın ve ark. (2013:24-45) tarafından yapılan çalışmada İSG eğitimi ile iş kazaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Reşitoğlu ve ark. (2018:459-473) tarafından yapılan çalışmada İSG eğitiminin, sağlık hizmetlerinde okuyan öğrencilerin bilgi ve farkındalıklarını artırdığı sonucu bulunmuştur. Savcı, Şerbetçi ve Kılıç’ın (2018:36-47) iş kazaları ile İSG ile ilgili eğitim alma arasındaki ilişkide İSG eğitimi alan öğrencilerin iş kazası yaşama oranlarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulutaşdemir ve ark. (2015:1) Gaziantep’teki bir özel fabrikada İSG eğitimlerini değerlendirdikleri araştırmalarında, etkin bir İSG eğitiminin iş kazalarını ve meslek hastalıklarını azalttığı ve İSG’ye önemli derecede katkı sağladığı belirtilmektedir. Topgül ve Alan’ın (2017: 587-598) çalışmaların da ise İSG konusunda eğitim alan öğrencilerin algıları ile eğitimi almayan öğrencilerin algılarına göre daha yüksek bulunmuş ama aralarında anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0.05$). Çalışma sonucumuz

genel olarak literatürle uyumludur. İSG eğitimini alanların İSG konusunda daha bilinçli olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Araştırmaya katılan öğrencilerden İSG dersi alanların almayanlara göre birçok anket sonucunun anlamlı olarak yüksek çıktığı görülmektedir. Bu durum İSG dersinin verilmesi gereken önemli derslerden biri olduğunu gösterebilir. Çalışma sonuçlarımıza göre öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliğinin önemi konusunda farkındalıklarının yüksek olduğu söylenebilir. Farkındalıklarının yanı sıra öğrencilerin bilgi ve deneyimlerini artıracak çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece gelecekte sağlık teknikeri olacak olan öğrencilerin iş kaynaklı yaşanabilecek olası iş kazaları azaltılabilir.

KAYNAKLAR

- Alkan, E., (2017) Meslek Lisesi Öğrencilerinin İş Güvenliği Kültürü Ve Bilinci Üzerine Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Yeniüzyıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü İş Sağlığı Ve Güvenliği Ana Bilim Dalı.
- Akgün, S., (2015). Sağlık sektöründe iş kazaları. Sağlık Akademisyenleri Dergisi 2(2):67-75
Derleme
- Aksoy, S.,& Çevik, B., (2013). Bazı Önlisans Programlarında Eğitim Gören Öğrencilerin İş Güvenliği Konusuna Yaklaşımlarının Belirlenmesi (Gümüşova Meslek Yüksekokulu Örneği) . Ejevoc (Electronic Journal of Vocational Colleges) , 3 (3) , 47-53
.Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ejevoc/issue/5390/73098>
- Aksoy, S., Çevik, B., Çakıcıer, N., (2013), “Gümüşova Meslek Yüksekokulu’nda İş Güvenliği Bilincinin Belirlenmesi”, D.Ü. Bilim ve Teknoloji Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 69-7.,
- Alli BO., (2008) Fundamental principles of occupational health and safety. 2nd ed. [Internet]. Geneva: International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_093550.pdf (E.T.: 20.03.2022)
- Aydın, U., Karaca, N. G., Özgüler, V. C., Karaca, E., Yücesoy, Y. ve Demir, M. (2013). İş sağlığı ve güvenliği eğitiminin iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemedeki rolü. Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası Dergisi, 27(4): 24-45.

- Çögenli, M. Z., ve Özer, M., (2017). İş kazalarını önlemede güvenlik kültürü. 2nd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), 19-22 May 2017, 58-70.
- ÇSGB., (2015) Avrupa Birliği'nin İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri İyi Uygulamaları. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Dizdar, E., İş güvenliği. ABP Yayınevi & Matbaacılık, Ankara- 2002. ss: 98.
- İşgüvenliği.net, (2012) Sağlık Sektöründe İş Sağlığı Güvenliği, <http://www.isguvenligi.net/iskollari-ve-isguvenligi/saglik-sektorunde-is-sagligi-ve-guvenligi/> (E.T.:14.03.2022)
- Özgüler, A.T., ve Koca, T. (2013). Meslek yüksekokullarında iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin gerekliliği. Ejoboc (Electronic Journal of Vocational Colleges), 3(4): 15-20.
- Özgüler, A.T., Kaya, K., Kağızmanlı, B., ve Altuğ, M. (2016). Mühendislik fakültesi öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği eğitimi yeterliliği. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5: 75-86.
- Reşitoğlu, B., Bağdatoğlu, Ö.T., Bahar, L. Ertürk, S. E., Apaydın, S. ve Pekoğlu, E. (2018). İş sağlığı ve güvenliği eğitiminin sağlık hizmetlerindeki öğrencilerin bilgi ve tutumlarına etkisi. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), 3(2): 459-473.
- Savcı, C., Şerbetçi, G. ve Kılıç, Ü. (2018). Sağlık disiplini öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği konusunda eğitim alma ve iş kazasına maruz kalma durumu. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 5(1): 36-47.
- Simard, M., (1998), "Safety Culture and Management", Encyclopaedia of Occupational Health and Safety, Vol: II. Geneva.
- TC. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi., (2012) İSG Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6331&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T.:14.02.2022).
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2009). Özel Hastaneler Hizmet Kalite Standartları. Ankara: Performans Yönetimi ve Kalite Geliştirme Daire Başkanlığı
- Topgül, S., ve Alan, Ç., (2017). Öğrencilerin iş güvenliği ve iş güvenliği eğitimi algısının değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2): 587-598.

Ulutaşdemir, N., Dokur, M., Bayraktar, N., Bostanoğlu, H., Çopur, E.,&Çolakfakıoğlu, İ., (2015). Gaziantep'te Özel Bir Fabrikada İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Değerlendirilmesi . Hacettepe UniversityFaculty of HealthSciencesJournal , 1stNationalHealthSciencesCongressBook , . Retrievedfrom <https://dergipark.org.tr/en/pub/husbfd/issue/7891/103831>

WHO.,OccupationalHealth. <https://www.who.int/health-topics/occupational-health> Erişim Tarihi:11.03.2022.

MARKA ŞEHİR KAVRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ümit GABERLİ¹

Yağmur CAN GABERLİ²

Öz

Bu çalışmada, literatür taraması yöntemi ile elde edilen ikincil veriler üzerinden, marka şehir kavramının doğasının ve marka şehir olma kriterlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Elde edilen bulgular marka şehir kavramının akıllı şehir kavramı ile ayrılmaz bir bütün olduğunu göstermiştir. Ayrıca, şehir markalaşmasında akıllı şehir olmanın gerek koşul olduğu, ama yeter koşul olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar politika yapıcıların şehir markalaşmasında kapsamlı bir SWOT analiziyle işe başlamaları gerektiğini ve planlanan politikaların akıllı şehir uygulamalarını önceleyen bir temele oturması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: : Marka şehir, Markalaşma, Marka Değeri, Akıllı Şehir

AN EVALUATION ON THE CONCEPT OF THE BRAND CITY

Abstract

This study aimed to determine the nature of the brand city concept and the criteria for being a brand city through the secondary data obtained by the literature review method. The findings show that the concept of brand city is inseparable from the concept of smart city. In addition, it has been concluded that being a smart city is a necessary but not a sufficient condition for city branding. The results show that policy makers should start with a comprehensive SWOT analysis in city branding and that planned policies should be based on smart city applications.

Keywords: Brand city, Branding, Brand value, Smart city

GİRİŞ

Marka kavramını ticaret markası, hizmet markası, bireysel (ferdi) marka, garanti markası, ortak marka, üretici markası, aile markası, özel etiketli marka, lisans markası ve jenerik marka olarak birçok isim altında sınıflandırılabiliriz. Ticaret markası ürünün hangi işletme tarafından üretildiğini ya da satışa çıkarıldığını sembolize eden işaretlerdir. Hizmet markası adından da anlaşılacağı gibi

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu. E-Posta: umit.gaberli@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0097-174X.

² Araştırma Görevlisi, Siirt Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu. E-Posta: yagmur.can@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0828-0954.

herhangi bir mal ile ilgili olmayan, bir hizmeti diğer hizmetlerden ayırt etmek için kullanılan markalardır. Bireysel marka; aynı işletme tarafından üretilen farklı ürünlerde farklı markaların kullanılmasıdır. Bu stratejide asıl amaç farklı adlarla markalanan ürünlerden birinde başarısız olunma riskine karşı diğer markalı ürünleri korumaktır. Garanti markası malın sahibi tarafından denetlenmesi koşulu ile üçüncü kişilerce üretilen mal ve hizmetlerin özelliklerini nitelermekte ve garantilemektedir.(Çiftçi ve Cop, 2007: 75; Gemci vd., 2009: 109). Ortak markalar ise, grup olarak yönetilen işletmelerin mal ve hizmetlerini diğer işletmelerin mal ve hizmetlerinden ayırmak için kullanılan sembollerdir. (Bozgeyik, 2013: 95). Ürünün markasının onu üreten işletme tarafından verilmesi de üretici markalamasıdır. Aile markası işletmenin sahip olduğu tüm ürünler için tek marka kullanmasıdır. Üreticiden ziyade perakendeci ya da satıcı tarafından sahiplenilip kontrol edilen markalara özel etiketli marka denilmektedir (Arslan, 2015: 126). İşletmeler bazen kendi özel logo ya da sembollerini oluşturmak yerine telif ödeme yoluyla başka işletmelerin markalarını kullanma hakkı satın almaktadır. Bu tür markalara lisans markası denilmektedir. Üretici ya da aracının değil, sadece ürünün kendi adının vurgulandığı markalara ise jenerik marka denilmektedir (Çiftçi ve Cop, 2007: 75). Literatürde marka kavramının farklı zamanlarda yapılmış çok sayıda tanımı bulunmaktadır. Markalar ilk kullanılmaya başladıkları zamanlarda ürünün nerede üretildiğini, kaynağını, ürünlerin temel fonksiyonlarını ve ürünün kalitesine yönelik sembollerini göstermekteydi. Fakat zamanla ürünün hammaddesini belirtmenin ötesine geçerek kalitenin bir unsuru haline dönüşmüşlerdir. Hatta zaman içerisinde firmalar arasında kurulacak iş ilişkilerinin ne ifade ettiğini de simgeler hale gelmişlerdir. Dolayısıyla, uygun ve doğru marka türünü belirlemek kısacası markalaşma sürecini doğru yönetmek oldukça önemlidir. Markanın kullanılacak ürün, hizmet ya da kavrama uygun, özgün, kolay telaffuz edilebilen, yasal ve dikkat çekici olması gerekmektedir. Ürün ya da hizmete uygun ve köklü bir marka müşteriler üzerinde olumlu etki bırakmaktadır (İnaç ve Yacan, 2018: 319).

Sınırların kalktığı ve rekabetin sadece bireyler ya da şirketler arasında değil, ülkeler ve hatta aynı ülkenin farklı şehirleri arasında görüldüğü günümüzde farklılaşmak büyük önem taşımaktadır. Bu rekabet ortamında şehirler de özgün değerlerini öne çıkararak marka değeri kazanmaya çalışmaktadır. Markalaşma, pazarlama stratejilerinde yer alan temel bileşenlerden biridir. Yapılan çalışmalar markalaşmanın rakipler arasından sıyrılmayı kolaylaştırdığını ve müşteri sadakatini sağladığını göstermektedir (Silk ve Urban, 1978: 173). Markalaşma uygun stratejiler doğrultusunda atılan adımlarla uzun bir süreç sonunda oluşmaktadır. İyi ve doğru markalaşma için çok sayıda doğru bileşenin uygun şekilde kullanılması gerekmektedir (İnaç ve Yacan, 2018: 320-321). Marka şehir olma sürecinde ise atılması gereken ilk ve en önemli adım şehre özgün değer kazandıran nitelik ya da ürünlerin; üniversite, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler gibi paydaşlar tarafından belirlenmesidir. Bundan sonraki süreçlerde şehir için belirlenen marka imajının nasıl algılandığı ön plana çıkmaktadır (Işık, 2015: 6). Küresel rekabet ortamında şehirler daha fazla yatırım ya da turist çekmek için kendi imajlarını yansıtan semboller oluşturmaktadır. Bu semboller şehrin özgün niteliklerini simgelemekte aynı zamanda şehrin diğer özelliklerini de yansıtmaktadır. Şehir markası,

marka stratejilerinden yararlanılarak bir şehrin hedef kitle zihninde sıradan bir yere değil, insanların yaşamak, çalışmak, yatırım yapmak, eğitim almak ve ziyaret etmek isteyecekleri bir cazibe merkezine haline dönüştürülmesi faaliyetleridir. Markalaşan şehirler rakipleri karşısında siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda daha yüksek bir statüye ulaşmaktadır. Marka; şehrin doğasını, kaynaklarını, alt ve üst yapı imkânlarını, kurum ve kuruluşlarıyla şehirde yaşayanların demografik özelliklerini ve turizm potansiyelini temsil etmektedir. Şehir markalama ekonomik, sosyal ve kültürel değerlere ölçülebilir bir nitelik kazandırmayı ve bunları şehre özgü değerlerle pazarlamayı amaçlamaktadır. Nihai hedefin şehrin kalkınması olduğu markalaşmada hedef kitle için şehri diğer şehirlerden ayıran özellikleri belirleyerek uygun stratejiler ile pazara sunmak amaçlanmaktadır (Avcılar ve Kara, 2015: 77-78).

Bu çalışmada, literatürdeki araştırmalardan hareketle marka şehir kavramına ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Ayrıca, literatür taraması ve marka şehir uygulamalarından hareketle marka şehir kriterlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde literatür araştırması yer alırken, ikinci bölümünde marka şehir uygulamalarına değinilmiştir. Son bölümde ise marka şehir kriterleri belirlenerek, bu kavrama ilişkin genel değerlendirmeler yapılmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde şehir markalaşması veya marka şehir kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Markalaşma kriterleri de kaynağa ve araştırmanın yapıldığı yıla göre farklılık göstermektedir.

Marka şehirden ya da bir şehrin markalaşmasından söz edildiğinde, ilk akla gelenler kuşkusuz şehrin tanınması veya imajı ile ilgili olgulardır. Çalapkulu ve Kızıldağ (2021) markalaşma sürecinde hedefin net ve doğru şekilde belirlenmesine vurgu yaparak, amacın kente daha fazla turist ve yatırım çekmek olduğunu ifade etmiştir. Bunun için de uygulanacak strateji şehrin bilinirliğinin artırılması, şehre özgü değerlerin ortaya konulması ve diğer şehirlerden farklılaştırılmasıdır (Çalapkulu ve Kızıldağ, 2021: 212). Marka şehir olmanın önemini turizm sektörü açısından İstanbul özelinde değerlendiren Şahin'e (2010) göre marka şehirler;

- ✓ Küresel mega marka kentler,
- ✓ Ulusal marka kentler
- ✓ Bölgesel marka kentler olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Şahin, 2010: 32).

Küresel mega marka kentler uluslararası turizm pazarında yoğun ilgi gören ve global anlamda popüler olan kentlerdir. Ulusal marka kentler bulunduğu ülke içinde popülerliği olan ve ulusal turist tarafından talep gören kentlerden oluşurken, bölgesel marka kentler ise sadece şehrin bulunduğu bölge halkı tarafından ilgi gören kentlerdir (Şahin, 2010: 32-33). Dolayısı ile bir kentin tanınması için taşınması gereken özellikler hangi düzeyde popüler olduğuna ya da olacağına göre farklılık gösterecektir. Ancak Şahin'in (2010) değindiği gibi, herhangi bir şehrin bu kategorilerden birine dahil olabilmesi için taşınması gereken bazı ortak, temel özellikler de mevcuttur. Bunlar, nüfusun 1

milyondan fazla olması, kalifiye işgücü ve yeterli istihdam imkanına sahip olması, bunun yanı sıra kentin coğrafi konumu, büyük üniversitelerin bulunması, hava ulaşımında yüksek kapasite ve iyi telekomünikasyon hizmetleri, kentin medyada yer alması, uluslararası anlamda kültür sanat etkinliklerine ev sahipliği yapabilme kapasitesi, uluslararası üne sahip müzeler, anıtlar, kültürel ve sanatsal etkinlikler, kentteki suç oranları gibi faktörlerdir (Şahin, 2010: 33-34). Günay vd. (2021) de benzer şekilde marka şehrin sahip olması gereken nitelikleri diğer şehirlere ulusal ve uluslararası erişim, telekomünikasyon ağı, finansal teşvikler ve çalışanların kalitesi, kirlilikten uzak olma, ekonomik kalkınma ve katma değeri yüksek ürünlerde uzmanlaşma, yerel girişimi destekleme, büyük üniversitelerin ve bilimsel, sanatsal etkinliklerin varlığı, uluslararası faaliyetler ve yüksek seviyede hava trafiği şeklinde sıralamaktadır (Günay vd., 2021: 76). Buradan da anlaşılacağı üzere, şehirlerin markalaşabilmesi için birçok özelliğe aynı anda sahip olmaları ya da bunlara sahip olabilmek için yapılması gerekenleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu özelliklerin neler olduğuna ilişkin fikir birliğinin olmadığı literatürdeki çalışmalardan açıkça görülmektedir. Örneğin, İçyer (2010) marka şehir olmanın unsurlarını,

- ✓ Şehrin ziyaretçiler açısından merak uyandıran ve keyifle yaşanacak bir atmosfere sahip olması ve ziyaretçilere misafirperver yaklaşılması,
- ✓ Konaklama seçenekleri,
- ✓ Yeterli istihdam kapasitesi, yeterli sayıda okul, altyapı hizmeti ve toplu taşıma imkanları, kültür sanat etkinlikleri,
- ✓ Sanayi ve ticaretin gelişmeye uygun olması,
- ✓ Markalaşma için gerekli farklı fikirler ve doğru seçilmiş slogan ve logolar olarak belirtmiştir (İçyer, 2010: 72).

Bu unsurlar birbirinden farklılaşsa da, şehir markası geliştirmede temel aşamaların tanımlanabilmesi mümkün görünmektedir. Şehir markalaşmasının gelişim, tanınma ve imaj projesi olduğunu belirten Avcılar ve Kara'ya (2015) göre, şehir markası geliştirme süreci şehrin kimliğinin anlaşılır kılındığı, bu kimliğin imaja dönüştürüldüğü ve uygulamada imajın yayıldığı üç aşamayı içermektedir. Ancak bu aşamalar birbirinden kesin şekilde ayrılamamaktadır (Avcılar ve Kara, 2015: 83). Şehir markası yaratma süreci aşağıdaki basamaklardan oluşmaktadır (Avcılar ve Kara, 2015: 83-87).

- ✓ Şehir Markası Stratejisi Geliştirme
- ✓ Şehir Vizyonu
- ✓ Konumlandırma
- ✓ Şehir Kimliği
- ✓ Şehir İmajı
- ✓ Logo ve Sembol
- ✓ Slogan Oluşturma

Diğer taraftan, marka şehir kavramını Eskişehir üzerinden inceleyen Özsöz (2018) ise şehir markalama sürecinin 6 basamaktan oluştuğunu ifade etmiştir. İlk basamak şehrin güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatlarının belirlendiği SWOT analizidir. Sonraki basamakta şehrin gelecekte olmak istediği yerin simgesi olan vizyonun belirlenmesi yer almaktadır. Bir sonraki basamakta konumlandırma yapılmakta ve sonrasında şehir imajı ile şehir kimliği oluşturulmaktadır. Son basamakta logo, sembol ve slogan belirlenmektedir (Özsöz, 2018: 19-22). İçellioğlu (2014) da bilinçli bir markalaşma sürecinde izlenmesi gereken stratejileri belirtirken öncelikle ülkenin SWOT analizinin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Ardından var olan sektörlerden bazıları, doğal ve tarihi güzellikler ile kültürel miras kullanılarak güçlü bir marka hikâyesi oluşturulmalı, markalaşma faaliyetleri yürütülmeli, kaynaklar marka faaliyetleri arasında etkin ve verimli şekilde bölüştürülmeli, son aşamada da güvenilir ve kaliteli ürün sunulmalıdır (İçellioğlu, 2014: 45). Ülgen ve Mirze (2006) ise, şehir markalaştırmasındaki önemli stratejik adımları şehrin kaynak ve kabiliyetinin ve bu kabiliyetlerin özgünlüğünün belirlenmesi, benzer şehirlere göre avantaj ve dezavantaj yaratan unsurların belirlenmesi, şehrin gelişim potansiyelinin rakiplerle karşılaştırılması ve başarı sağlayacak faktörlerin belirlenmesi şeklinde sıralamıştır (Ülgen ve Mirze, 2006: 116). Öte yandan, Öncü (2018) şehir markalaşma unsurlarını turizm, kültürel ve tarihi miras, doğal güzellikler, iklim, insan, gastronomi, etkinlikler, yerel yönetim, yatırım ve iş sahaları ile alt ve üst yapı olanakları, ulaşım ve mesafe olarak belirlemiştir (Öncü, 2018: 17-25). İstanbul'un marka kent olmasını etkileyen faktörleri inceleyen Memik (2016) de şehir markalaşmasının turizm pazarında destinasyona avantaj sağladığını belirtmiştir. Marka kent olabilmek için ilk adımın kentin dışarıya açılması olduğunu ifade eden Memik (2016) yatırımların, iş olanaklarının ve turizm talebinin sürekli hale gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Memik, 2016: 27). Gülsoy (2018) ise, şehir markasının unsurlarını yerel yönetim politikası, özel sektör ve diğer kurum-kuruluşlar, turizm aktiviteleri, yerleşim, yatırım, alt ve üst yapı olanakları, kültürel miras ve doğal güzellikler ve insan olarak ele almıştır (Gülsoy, 2018: 28-32).

Markalaşma sürecinde rakip kentlerden ayrılmak için, kıt kaynakları daha verimli kullanılarak, hitap edilen kitlenin şehrin özgün ve ayırt edici niteliklerini zihninde canlandırması sağlanmalıdır. Bu yapılırken, geçmiş ve gelecek vizyonu göz önüne alınarak, kentin özgün niteliklerinin tanıtılması gerekmektedir (Atay ve Savaşkan, 2023: 99). Ancak markalaşma sürecinde şehrin yalnızca tanıtımının yapılması yetersiz kalmaktadır. Çünkü markalaşma sürecinde alt ve üst yapı kapasitesi, sağlık, güvenlik, insan hakları, tarihsel doku, kültürel miras ve çevrenin korunması gibi unsurlar da önemlidir (Karataş, 2017: 34). Ayrıca, markalaşma unsurlarından biri olan kültürel miras, marka şehir platformunda, tüketiciye sunulan festival, tören gibi tüm kültürel unsurlar ile ekonomik değere dönüştürülmektedir (Ceylan ve Eravcı, 2019: 58). Aslında marka şehir; şehrin rekabet gücünü, mekânsal kalitesini, tarihini, yaşam biçimini ve kültür unsurlarını açıklayan bir kavramdır (Günay vd., 2019: 58). Şehrin güçlü noktaları pazarın ihtiyaçlarına göre şekillenmeli ve değişikliğe ihtiyaç duyulduğunda ekonomik canlanmayı desteklemelidir. Aynı zamanda şehir markalaşması kent sakinlerinin yaşam kalitesini güvenceye almakta ve rakiplerden farklılaşmayı sağlamaktadır. Bu

anlamda marka şehir oluşturulurken kent sakinlerinin algıları ve kent hakkındaki görüşleri önem kazanmaktadır (Sarıyer ve Altun, 2019: 17). Markalaşmaya giden yolda en önemli adımın imaj çalışmasından geçtiğini belirten Bilgeoğlu ve Alagöz (2019) de hem şehrin görüntüsünün hem de yerel halkın davranışlarının önem teşkil ettiğini vurgulamıştır. Porto’da yerel halkın markalaşmaya bakış açısını araştıran Casais ve Monteiro’nun (2019) yerel halkın markalaşma sürecinde kendine önem atfettiği, şehrin markalaşma ve kalkınma aşamasında sürece dahil olmak istediği sonucuna ulaşması (Casais ve Monteiro, 2019: 236) da yerel halkın hem davranışlarının hem de şehrin markalaşmasına yaklaşımının kilit öneme sahip olduğunu göstermektedir. Sadeque vd. (2022) de benzer şekilde markalaşma kriterlerinin kent sakinlerini kapsamı gerektiğini ifade etmiştir (Sadeque vd., 2022: 331). Ayrıca, farklı endüstrilere sahip bölgelerin farklı kalkınma ve markalaşma stratejilerinin olması (De Jong vd., 2018) da önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, marka şehrin belirleyicilerinin konuya bakış açısına göre farklılaştığını söylemek mümkündür. Örneğin, De Jong vd.’ye (2018) göre markalaşmada ekolojik modernizasyon büyük önem arz etmektedir. Yatırımların şehrin yeşillendirilmesiyle iç içe geçtiğini belirten Lamarca vd.’ye (2018) göre de şehir markalaşmasında yeşil alanların da baz alınması gerekmektedir (Lamarca vd., 2018: 91). Aynı şekilde, Ripoll Gonzalez ve Gale (2023) şehir markalaşması sürecinde sürdürülebilirlik üzerinde durmaktadır. Şehir markalaşmasını bir yönetim biçimi olarak kavramsallaştıran Ye ve Björner (2018) ise, sürecin çok yönlü bir devlet liderliğinde yürütüldüğünü belirtmektedir (Ye ve Björner, 2018: 36). Bu markalaşma süreci, kamu yönetimini, kırsal planlamayı ve çevre bilimlerinin işbirliği içinde kullanılmasını ve hedef kitlede diğer şehirlere göre daha olumlu bir imaj bırakmak için öykü, görsel ve etkinliklerin kullanılmasını kapsamaktadır (Ma vd., 2021: 3). Aslında hangi yolla gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin şehir markalaşmasında bir dizi farklı, benzersiz ve somut unsuru doğrudan uygun müşteri kitlesiyle buluşturmak gerekmektedir. Bu unsurlar da genel olarak kültürel miras, tarihi mimari, gelenek ve kültürle ilgilidir (Coelho vd., 2022: 244). Şehir markalaşmasının amacının farklılaşmak olduğunu ifade eden Mitchell vd. (2022) bölgesel, ulusal ve uluslararası rakiplerin arasından sıyrılmak için insanları cezbeden bir kimlik geliştirilmesi ve bilinen taleplerin karşılanması gerektiğini ifade etmektedir (Mitchell vd., 2022: 30). Günümüz teknoloji düzeyi göz önüne alındığında ise, marka şehir ile akıllı şehir kavramlarının iç içe geçtiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Chan (2019) bilgi ve iletişim teknolojileriyle diğer araçları kullanarak yaşam kalitesini, kentsel işleyişi, hizmet etkinliğini ve rekabet gücünü artırarak ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan yenilikçi şehir anlayışını akıllı şehir olarak tanımlamaktadır (Chan, 2019: 14). Ayrıca, turistler ziyaret ettikleri akıllı şehirleri bu özelliklerine göre markalayarak kendileri için daha çekici hale getirebilmektedir (Chan vd., 2019: 621). Kolotouchkina ve Seisedos (2018) markalaşmada vatandaş katılımının, akıllı şehircilik uygulamalarının ve süreci destekleyen kilit uygulamaların kullanımının kriter olması gerektiğini belirtmektedir (Kolotouchkina ve Seisedos, 2018: 118). De Rosa vd., (2019) ise, şehir markalaşmasının insanların kullandığı rezervasyon siteleri gibi kanalların kişilerde bıraktığı izlenim

neticesinde oluştuğunu ifade etmektedir (De Rosa vd., 2019: 150). Prasetyo (2019) da şehir markalaşmalarının artık insanların sosyal medyaya attığı ve aynı anda milyonlarca insanla paylaşabildiği fotoğraflardan yapıldığını belirtmektedir (Prasetyo, 2019: 10).

2. MARKA ŞEHİR ÖRNEKLERİ

Bir şehrin markasını yöneten paydaşların, şehrin nasıl algılanması gerektiğini tanımlamaları şehrin kimliğini oluşturmaktadır. Kimliği en yalın hali ile şehrin gösterilmek istenen ve yansıtılan yüzü olarak ifade edebiliriz. Bu kimliği, coğrafi ve iklimsel özelliklerin yanında şehrin meydan ve sokakları, anıt yapıları ile folklorik ve sosyokültürel özellikleri de oluşturmaktadır (Avcılar ve Kara, 2015: 85-86).

Tablo-1: Şehir Tipolojileri

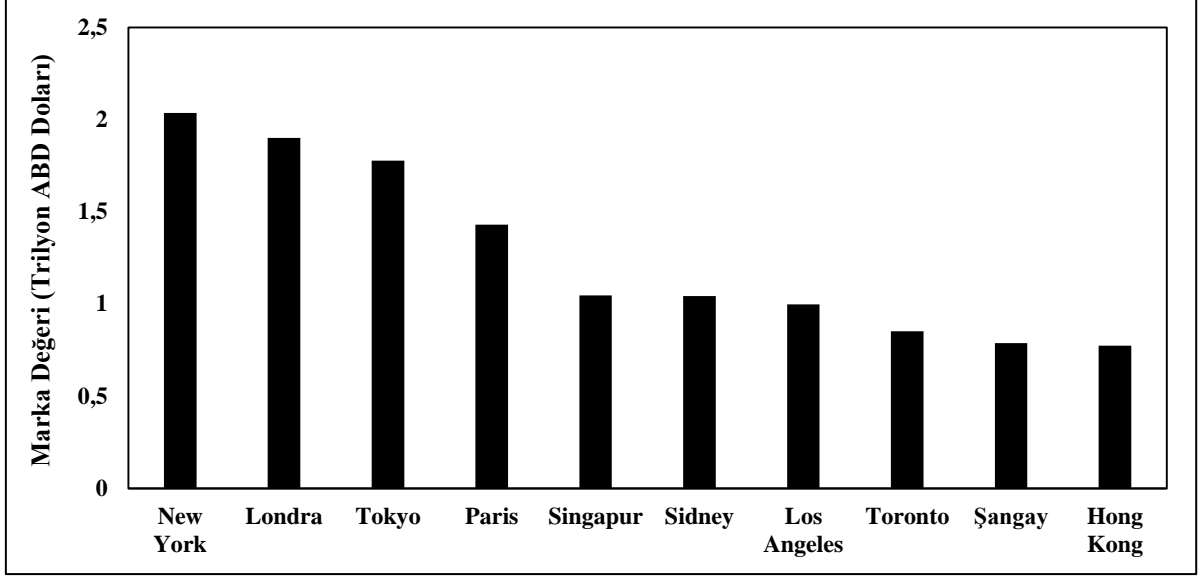
Başkentler ve Kültür Başkentleri	Londra, Paris, New York, Roma
Metropol Merkezleri, Surlarla Çevrili Tarihi Şehirler ve Küçük Kale Şehirleri	Cantenbury, York
Tarihi Büyükşehirler	Oxford, Cambrigde, Venedik
Şehir İçi Bölgeleri	Manchester, Milano
Yeniden Canlandırılmış Kıyı Alanları	Londra Docklands, Sidney Darling Limanı, Cape Town Kıyı Bölgesi
Sanayi Şehirleri	19. yy Bradford, Köln, Linz
Yazlık ve Kış Sporları Tatil Yerleri	Brighton, Nice, Lillehammer, Innsbruck
Özel Amaçlı Üretilmiş Entegre Turistik Yerler	Viyana dışındaki Rogner Resort.
Turist Eğlence Merkezleri	Disney World, Las Vegas
Özel Turist Hizmet Merkezleri	Kaplıcalar ve Hac Destinasyonları: Lourdes
Kültür/Sanat Şehirleri	Floransa

Kaynak: Peters ve Pikkemaat, 2005: 150.

Yukarıdaki tablo bazı şehir tipolojilerini özetlemektedir. Şehir tipolojisi markalaşma stratejilerinde ve şehir pazarlamasında büyük önem taşımaktadır. Çünkü şehirlerin taşıdığı kimliğe ve sahip olduğu tipolojiye göre markalaşma ve pazarlama stratejileri belirlenmektedir. Aynı zamanda şehrin tipolojisi ziyaret edecek turistler açısından da önem arz etmektedir. Çünkü turistlerin ziyaret edecekleri şehir ya da destinasyonların sahip olmasını arzu ettikleri bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler arasında çevresel, sosyal, politik ve yasal faktörler, teknolojik, ekonomik ve kültürel imkanlar ile hizmet altyapısı, ulaşım ve konaklama olanakları, yiyecek içecek işletmeleri, rekreasyon faaliyetleri sayılabilir (Çakıcı ve Aksu, 2006:3; Ünal, 2019: 1392-1393). Turistin talebi ile şehrin arz ettiği unsurların uyumunda turistlerin memnun olmadığı bir deneyim ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden şehrin ait olduğu tipolojinin belirlenmesi ve pazarlama faaliyetlerinin bu doğrultuda

yapılması hem şehrin doğru tanıtılması hem de sonradan oluşacak memnuniyetsizliklerin önlenmesi adına önemlidir.

Şekil-1: Marka Değerine Göre Lider Şehirler (2021)

Kaynak: Statista (2023) verileri ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Marka değeri, ekonomik büyüme, kültür, yönetim, çevre ve itibar bileşenleriyle hesaplanmaktadır (Statista, 2023). Yukarıdaki grafik 2021 yılındaki marka değerlerine göre dünyada en değerli ilk 10 şehri göstermektedir. New York yaklaşık 2 trilyon dolar değer ile ilk sırada yer alırken, Londra 1.90 trilyon dolarla onu takip etmektedir. Grafiğin ilk iki sırasında Kuzey Amerika ve Avrupa'dan iki kent yer alırken, üçüncü sırada 1.77 trilyon dolar marka değeriyle bir Asya ülkesi Japonya'nın başkenti Tokyo yer almaktadır. Marka değeri en yüksek ilk üç şehir sıralamasında yer alan bu kentlerin en önemli ortak özelliklerinden biri küresel şehir olmalarıdır. Global Cities Report (2022) verilerine göre, 2022 yılında küresel şehir endeksi sıralamasında ilk dörtte sırası ile New York, Londra, Paris ve Tokyo yer almaktadır. Küresel şehirler endeksi; iş etkinliği, insan sermayesi, bilgi değişimi, kültürel deneyim, politik katılım, kişisel mutluluk, ekonomik koşullar, yenilik ve yönetim bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu şehirler küresel ekonominin ayrılmaz parçalarıdır. Ayrıca, finans ve üretim sektöründe öncü olmalarının yanı sıra teknoloji temelli yenilikçi üretimin merkezi ve aynı zamanda ürettikleri ürünlerin de en büyük pazarı konumundadırlar. Küresel şehirler iletişim, lojistik, altyapı sistemlerinin yanında sosyal, ekonomik ve politik anlamda da gelişmiş bir yapıya sahiptir. Bu nitelikler değerlendirildiğinde, küresel şehirlerin en önemli özelliklerinden birinin de diğer şehirlere göre daha gelişmiş düzeyde olmaları ve kendi aralarında ürün, bilgi, teknoloji, para akışı sağlamalarıdır (Yılmaz, 2019: 470-474).

2.1. New York

Şehir markalaşması için çok sayıda kriter bulunmaktadır. New York sahip olduğu teknoloji altyapısı, lojistik, ulaşım, konaklama imkanları, doğal yapısı, tarihi mirası, tüm yıl devam eden kültür sanat etkinlikleri ve bunların korunmasıyla inşa edilen metropol ve akıllı şehir konseptiyle marka şehir kriterlerini karşılamaktadır.

Tablo-2: New York'un Marka Değeri

Yıllar	Marka Değeri (Trilyon ABD Doları)
2021	2.036
2020	2.030
2019	2.195

Kaynak: Global City Lab (2023) verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin en kalabalık şehri olan ve 170'den fazla dilin konuşulduğu New York marka şehirler listesinde ilk sırada yer almaktadır (Statista, 2023). Dünyanın en büyük doğal limanlarından biri olan New York, ticaret, moda, medya, sanat, teknoloji, eğitim ve eğlence sektörleriyle ön plandadır. Aynı zamanda önemli bir bürokrasi merkezi olan şehir Birleşmiş Milletler Genel Merkezine ev sahipliği yapmaktadır. Şehrin simgelerinden biri olan 24 saat açık metrosuyla "Uyumayan Şehir" adını almıştır (Britannica, 2023a; New York Subway Guide, 2023; World Atlas, 2023). Diğer yandan, 2020 yılında akıllı şehir endeksi sıralamasında onuncu sırada yer alan New York'ta tehlikeli olaylar gerçekleşmeden önce bunlardan haberdar olmak, engellemek veya gerekliyse sağlık ve güvenlik hizmetlerini o bölgeye yönlendirmek için kullanılan uygulama önemli akıllı şehir uygulamalarından biridir. New York'ta şehirle ilgili veriler tahmine dayalı modelleme sistemiyle saklanmakta ve suçlar konuma ve zamana göre istatistiki olarak haritalanmakta ve birimlere iletilmektedir. Emniyet güçleri bu uygulama sayesinde suçları tespit etmekte ve her alanda kamu güvenliğini arttırmaktadır. Bunun yanında, şehirde yangın gibi olaylara daha etkili ve çabuk müdahale edebilmek için yangına sebep olan 60 faktör listelenmiş ve bu faktörlerden etkilenen konutlar tespit edilerek olası yangın durumunda müdahale birimlerinin alana daha erken ulaşması için çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, New York enerji altyapı ve hizmetleri ile çevre bileşenleri kapsamında yürütülen akıllı şehir projesiyle 2030 yılına kadar sera gazı emisyonunu % 5'e kadar azaltmayı hedeflemektedir. Şehirde aynı zamanda yeşil bina projeleri kapsamında uygun fiyatlı konut üretme modeli de benimsenmiştir. Akıllı çevre bileşeni kapsamında uygulanan diğer bir projede ise taksiler elektrikli araçlara dönüştürülmektedir. Toplu taşımanın 24 saat aktif olduğu ve kullanıldığı kentte, akıllı ulaşım uygulamaları kapsamında, büyük transit sistem projesi hayata geçmiştir. Toplu taşıma araçlarının otomasyon ve sinyalizasyon sistemlerinin geliştirilmesi amacına dayanan bu uygulama ile toplu taşıma

araçlarındaki sıkışıklığın giderilmesi planlanmaktadır (T.C. Çevre, Şehircilik, İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020: 87-94). New York yıldan yıla marka değeri artan küresel bir şehir haline gelmektedir.

2.2. Londra

Başkentler ve kültür başkentleri ile yeniden canlandırılmış kıyı alanları statülerinde markalaşan Londra (Peters ve Pikkemaat, 2005: 150), Thames Nehri üzerinde bulunan ve 2 bin yıllık geçmişe sahip bir kenttir. Şehir Londra Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi tarafından yönetilmektedir. Sanat, ticaret, eğitim, eğlence, moda, finans, sağlık, medya, profesyonel hizmetler, araştırma ve geliştirme, turizm ve ulaşım alanlarında dünyanın önde gelen şehirlerinden biri olan Londra, ayrıca dünyanın en büyük finans merkezlerinden biridir. 2019 yılı uluslararası gelen yolcu sayılarına göre dünyanın en çok ziyaret edilen üçüncü şehri olan Londra (Global Destination Cities Index, 2023), 2021 yılı itibarıyla İstanbul, Moskova ve Paris'ten sonra dünyanın en kalabalık dördüncü şehri konumundadır. Kale, kilise, saray, zindan, şato, galeri gibi sanat ve tarihi alanları dışında; park ve meydanlarıyla da uluslararası üne sahip Londra'nın metrosu da dünyanın en eski demiryolu ağı özelliğini taşımakta ve şehrin simgelerinden birini oluşturmaktadır.

Tablo-3: Londra'nın Marka Değeri

Yıllar	Marka Değeri (Trilyon ABD Doları)
2021	1.901
2020	1.850
2019	2.015

Kaynak: Global City Lab (2023) verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Londra sahip olduğu kültürel ve doğal mirasın korunması, şehirde yaşayanların hayat standardını yükselten akıllı şehir uygulamaları ve sahip olduğu küresel finansal güç ile marka değeri oldukça yüksek bir şehirdir. Akıllı şehir uygulamaları kapsamında, hava kirliliğini düşürmek ve Londralıların yaşam kalitesini arttırmak amacıyla şehrin düşük emisyon bölgeleri genişletilmiştir. 2030 yılına kadar dizel ve benzinli araç satışının yasaklanmasının planlandığı kentte, trafik sıkışıklığını önlemek adına akıllı park sistemine geçilmiş, böylece sürücülerin beklemeden park alanları bulması amaçlanmıştır. Akıllı park sistemleri sayesinde uygulama üzerinden şehirdeki açık parklar, çalışma saatleri ve ücretler gibi bilgilere önceden erişmek mümkün hale gelmiştir. Akıllı ulaşım ve alt yapı hizmetleri kapsamında ise, yer altı varlıklarının konumu ve durumu hakkındaki bilgilerin sistemli şekilde depolanması ve ilgili birimlere gerçek zamanlı olarak iletilmesi amaçlanmaktadır. Akıllı çevre planlaması dahilinde uygulanan diğer bir proje ise uygunsuz çöp ve atık birikintilerinin yerel yönetimlere iletilmesini sağlayacak mobil uygulamalardır. Kullanıcılar çevrelerinde hijyen sorunu teşkil eden çöp, atık gibi etkenleri ücretsiz olarak fotoğraf, video gibi araçlarla kayıt altına alıp görevlilerin bu alanlara yönlendirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, turistik talep yoğunluğunun yaşandığı Hyde Park, Tower

Bridge gibi destinasyonlara yerleştirilen sensörler sayesinde şehrin hava kalitesi, insan aktiviteleri gibi bilgiler depolanarak analiz edilmektedir. Bu sayede çözülmesi gereken önemli şehir sorunlarının tespit edilmesi planlanmaktadır. Uygulama ile şehirlerin insan sağlığı, ve refahı ile doğa üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu uygulama aynı zamanda özel gereksinimleri olan kişilerin de hayat kalitesini arttırmaktadır. Örneğin, astım gibi hava kirliliğinin hayati risklere neden olduğu özel gereksinimli kişiler için şehrin hangi bölümünde daha temiz ve ferah hava geçişi olduğu tespit edilebilmektedir (T.C. Çevre, Şehircilik, İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020: 65-71).

2.3. Tokyo

Marka kentler listesinde üçüncü sırada yer alan tek Asya şehri Tokyo Japonya'nın başkenti ve aynı zamanda 37,5 milyon nüfusuyla dünyanın en büyük şehridir. Merkezinde geniş bahçeli evlerin ve İmparatorluk Sarayının yer aldığı Tokyo dünyada iş merkezlerinin de kalbi konumundadır. Tokyo mimarisi müstakil evler, gökdelenler, ahşap evler, taş yapılardan oluşan bir çeşitlilik göstermektedir. Tokyo küresel şehirler listesinde de ilk sıralarda yer almaktadır. Dünyanın en büyük yatırım bankalarını ve sigorta şirketlerini barındıran ve uluslararası finans merkezi olan Tokyo aynı zamanda en büyük metropol ekonomisine sahip şehirdir. Bir kültür başkenti olan Tokyo birçok müze, kütüphane ve üniversiteye ev sahipliği yapmaktadır. Tokyo Milli Müzesi, Batı Sanatı Milli Müzesi, Tokyo Üniversitesi bunlardan bazılarıdır (Britannica, 2023b).

Tablo-4: Tokyo'nun Marka Değeri

Yıllar	Marka Değeri (Trilyon ABD Doları)
2021	1.777
2020	1.878
2019	1.906

Kaynak: Global City Lab (2023) verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tokyo akıllı şehir uygulamalarının da görüldüğü bir şehirdir. Bu uygulamaların amacı ekonomik büyüme ve sosyal sorunlara dengeli çözümler sunmak için teknoloji ile fiziksel alanı birleştiren sistemleri kullanan insan merkezli bir toplum yaratmaktır (Smart Tokyo Leading Area, 2023). Tokyo karbondioksit salınımının sıfır olduğu bölgelere sahiptir. Eko akıllı kent kapsamında değerlendirebileceğimiz Tokyo'da elektrikle çalışan tüm cihazlar yüksek enerji verimliliğine sahiptir. Sokak aydınlatmalarında led ampül kullanılan Tokyo'da evler hava sıcaklığına göre otomatik olarak ısıtılıp soğutulmaktadır (HisGlobal, 2023). Bu şehir, kaynakların verimli kullanılması ve çevrenin korunması için binaların metrekaresi baz alınarak sınıflandırılmalarıyla yapımlarında uyulması gereken kuralların belirlendiği bir sistematiğe sahiptir. Binalara güneş paneli kurularak yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmanın hedeflendiği şehirde Tokyo Körfezi'ndeki 217 dönümlük çöplük

yeşillendirilerek deniz ormanına dönüştürülmüştür. Teknoloji tabanlı politikalarla katı atıkları azaltmayı hedefleyen Tokyo'da geri dönüşüm tesislerinde yağmur suyu depolanmakta ve çatılara dikilen ağaçlar aşırı ısınmayı önlerken, enerji tasarrufu ve faturalarda düşüş sağlanmaktadır. Ayrıca, şehirdeki katı atıkların hayvan yemine dönüştürülmesi sayesinde çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılması hedeflenmektedir. Elektrikli araç kullanımının yaygınlaştığı Tokyo'da toplumun her kesimin kullanabileceği, şehrin birçok noktasına ulaşım sağlayan toplu taşıma sistemleri mevcuttur (SmartCity Press, 2023).

SONUÇ

Bu çalışmada, literatür taraması ile elde edilen ikincil veriler üzerinden, marka şehir olmanın kriterlerinin belirlenmesi ve Dünya'da marka değeri en yüksek üç şehir incelenerek bir şehrin markalaşması için izlenmesi gereken yollar ve yerine getirilmesi gerekenler üzerine bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır.

Literatür taraması yöntemi ile yapılan değerlendirmeler ışığında, marka şehir olma kriterlerine ilişkin ulaşılan en genel yargı marka şehir olma adına yapılması gerekenlerin çalışmanın yapıldığı yıl ve yazarına göre değişkenlik gösterdiği'dir. Ancak tüm çalışmalarda ortak olarak tespit edilen kriterler şu şekildedir:

1. Alt ve üst yapı ile hizmet altyapısının (konaklama, yiyecek içecek işletmeleri, ulaşım, telekomünikasyon hizmetleri vb.) yeterli olması.
2. Akıllı şehir uygulamalarının yaygın olarak kullanılıyor olması.
3. Kültür ve sanat etkinliklerinin yaygın ve sürekli olması.
4. Doğal çevrenin ve kültürel çeşitliliğin korunması.
5. Sosyal, kültürel ve politik çevre ile yasal düzenlemelerin uyum içinde olması sonucunda şehrin giderek artan cazibe merkezi potansiyeline sahip olması.

Marka değerlerine göre lider olan şehirlerin incelenmesi sonucunda ise, ortak özelliklerinin akıllı şehir uygulamalarını yaygın şekilde kullanmaları olduğu görülmüştür. Akıllı şehir uygulamalarının kullanımı belirli bir teknoloji düzeyini ve buna uygun inşa edilmiş teknolojik alt ve üst yapıyı gerektirdiğinden akıllı şehir olma kriterinin sağlanması yukarıda sözü edilen alt ve üst yapı ile hizmet altyapısının yeterli olması kriterinin de yerine getirilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, marka değerinde lider şehirlerdeki akıllı şehir uygulamaları dikkate alındığında doğa dostu enerji tasarrufu sağlayan, şehir güvenliğini arttıran vb. uygulamalar yine yukarıda ortaya konan ortak kriterlerin sağlanmasında akıllı şehir olmanın önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde, marka şehir kavramı ile ilgili iki temel sonuca ulaşılmaktadır. Bunlardan ilki marka şehir kavramının akıllı şehir kavramı ile ayrılmaz bir bütün olduğudur. İkincisi ise, şehir markalaşmasında akıllı şehir

olmanın gerek koşul olduğu, ama yeter koşul olmadığıdır. Çünkü şehrin birçok açıdan güvenliği ve yaşanabilirliği ve cazibesi akıllı uygulamalarla arttırılabilirken, şehrin tarihselliği içindeki yapıları, kültürel dokusu, sanatı ve sosyal yaşantısı inşa edilememektedir. İşte bu nedenle akıllı şehir olmak gerekli olmasına rağmen kesinlikle yeterli değildir. Bu nedenle, literatürde de belirtildiği gibi, öncelikle markalaşmaya yönelik şehrin hatta şehrin bulunduğu ülkenin avantaj ve dezavantajlarının doğru ve bilimsel bir yaklaşımla belirlenebilmesi için SWOT analizi gerçekleştirilmelidir. Bu anlamda, çalışmanın sonuçlarından bir diğeri de şehir markalaşmasında politika yapıcıların kapsamlı bir SWOT analizi ile işe koyulmaları gerektiğidir. Aynı zamanda, bu konuda planlanan politikalar akıllı şehir uygulamalarını önceleyen bir temele oturmalıdır.

Gelecekteki çalışmalar, marka şehir ve akıllı şehir kavramlarının ilişkisini daha ayrıntılı ele alarak, akıllı şehir uygulamalarının markalaşmadaki rolünü ortaya koymaya odaklanabilirler.

KAYNAKÇA

- Arslan, B. (2015). Türkiye’de İkamet Eden Tüketicilerin Özel Markalı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etki Eden Faktörler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 125-138.
- Atay, Ö., ve Savaşkan, E. (2023). Marka Kent Yaratmada Stratejik Girişimciliğin Rolü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 96-118.
- Avcılar, M. Y., ve Kara, E. (2015). Şehir Markası Kavramı ve Marka Şehir Yaratma Stratejilerine Yönelik Literatür İncelemesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(34), 76-94.
- Bilgeoğlu, S. ve Alagöz, S. B. (2019). Marka Şehir ve Marka İmajının Ölçümü: Konya Şehir İmajı Üzerine Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(37), 82-100.
- Bozgeyik, H. (2013). Garanti Markasının Marka Hukukundaki Yeri ve Benzer Kavramlarla İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(2), 91-102.
- Britannica (2023b). <https://www.britannica.com/place/Tokyo> Erişim Tarihi: 10.02.2023
- Britannica, (2023a). <https://www.britannica.com/place/New-York-City>. Erişim Tarihi: 05.02.2023
- Casais, B., ve Monteiro, P. (2019). Residents’ Involvement in City Brand Co-creation and Their Perceptions of City Brand Identity: A Case Study in Porto. *Place Branding and Public Diplomacy*, 15, 229-237.
- Ceylan, K. E., ve Eravcı, A. (2019). Kültürel Mirasın Ekonomik Değer ve Marka Şehir Pazar Performansına Etkisi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(4), 45-61.
- Chan, C. S. (2019). Which City Theme Has the Strongest Local Brand Equity For Hong Kong: Green, Creative or Smart City?. *Place Branding and Public Diplomacy*, 15, 12-27.

- Chan, C. S., Peters, M., ve Pikkemaat, B. (2019). Investigating Visitors' Perception of Smart City Dimensions for City Branding in Hong Kong. *International Journal of Tourism Cities*, 5(4), 620-638.
- Coelho, A., Bairrada, C., Simão, L., ve Barbosa, C. (2022). The Drivers of the City Brand Equity Comparing Citizens' and Tourists' Perceptions and its Influence on the City Attractiveness: The Case of the City of Coimbra. *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*, 23(2), 242-268.
- Çakıcı, A. C., ve Aksu, M. (2006). Gökçeada'ya Gelen Turistlerin Beklenti ve Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-17.
- Çalapkulu, Ç., ve Kızıldağ, K. (2021). Küresel Mega Marka Şehir: Dubai'nin Markalaşma Süreci Ve Marka Algısına Yönelik Araştırma. *The Journal of Social Science*, 5(9), 210-225.
- Çifci, S. ve Cop, R. (2007). Marka ve Marka Yönetimi Kavramları: Üniversite Öğrencilerinin Kot Pantolon Marka Tercihlerine Yönelik Bir Araştırma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 69-88.
- De Jong, M., Chen, Y., Joss, S., Lu, H., Zhao, M., Yang, Q., ve Zhang, C. (2018). Explaining City Branding Practices in China's Three Mega-City Regions: The Role of Ecological Modernization. *Journal of Cleaner Production*, 179, 527-543.
- De Rosa, A. S., Bocci, E., ve Dryjanska, L. (2019). Social Representations of the European Capitals and Destination e-branding Via Multi-channel Web Communication. *Journal of Destination Marketing and Management*, 11, 150-165.
- Gemci, R., Gülşen, G. ve Kabasakal, F. M. (2009). Markalar ve Markalaşma Şartları. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 14(1), 105-114.
- Global Cities Report (2022). <https://www.kearney.com/global-cities/2022> Erişim Tarihi: 25.02.2023.
- Global City Lab (2023). <http://globalcitylab.com/us/usindex.html> Erişim Tarihi: 24.02.2023.
- Global Destination Cities Index (2023). <https://newsroom.mastercard.com/wp-content/uploads/2019/09/GDCI-Global-Report-FINAL-1.pdf>. Erişim Tarihi: 02.02.2023.
- Gülsoy, M. (2018). Marka Kimliği ve Şehir Markalaşması: Kayseri Örneği. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Günay, E., Çuhali, G. i., ve Çelik, O. (2021). Marka Kent Yaklaşımı ile Tarihsel Kimliğinin Tanıtılmasında Kahramanmaraş'ın Avantaj ve Dezavantajları. *Journal of Economics and Research*, 2(2), 73-94.
- His Global (2023). <https://www.hisglobal.com.tr/blog/dunyanin-en-teknolojik-kentleri#:~:text=Tokyo'nun%20banliy%C3%B6lerinden%20birinde%20kurulan,g%C3%B6re%20>

20otomatik%20olarak%20so% C4%9Futulup%20% C4%B1s% C4%B1t% C4%B11% C4%B1r.
Erişim Tarihi: 20.02.2023.

Işık, M. (2015). Nasıl Marka Şehir Olunur? City Branding. Eğitim Yayınevi.

İçellioğlu, C. Ş. (2014). Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul'un Swot Analizi. Sosyal Bilimler Dergisi, (1), 37-55.

İçyer, A. (2010). Marka Kent Oluşturma Açısından Stratejik Kent Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnaç, İ., ve Yacan, İ. (2018). Ülkelerin Markalaşma Süreci ve Marka Kavramı. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 1(3), 317-331.

Karataş, İ. A. (2017). Şehir Pazarlaması Açısından Marka Şehir Göstergelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Malatya örneği. T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Kolotouchkina, O., ve Seisededos, G. (2018). Place Branding Strategies in the Context of New Smart Cities: Songdo IBD, Masdar and Skolkovo. Place Branding and Public Diplomacy, 14, 115-124.

Lamarca, G. M., Anguelovski, I., Cole, H., Connolly, J. J., Argüelles, L., Baró, F. ve Shokry, G. (2021). Urban Green Boosterism and City Affordability: For Whom is the 'Branded' Green City?. Urban Studies, 58(1), 90-112.

Ma, W., de Jong, M., Hoppe, T., ve Bruijne, M. (2021). From City Promotion Via City Marketing to City Branding: Examining Urban Strategies in 23 Chinese Cities. Cities, 116, 1-16.

Memik, İ. (2016). İstanbul'un Marka Kent Olma Düzeyini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mitchell, G., Chan, F. K. S., Chen, W. Y., Thadani, D. R., Robinson, G. M., Wang, Z., ve Chau, P. Y. (2022). Can Green City Branding Support China's Sponge City Programme?. Blue-Green Systems, 4(1), 24-44.

New York Subway Guide (2023). <https://www.nycsubwayguide.com/subway/basics.aspx> Erişim Tarihi: 21.02.2023.

Öncü, H. (2018). Marka Şehir Algısı ve Rekreasyon: Eskişehir İli Örneği. Yüksek lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Özsöz, F. M. (2018). Şehir Pazarlamasında Bir Marka Şehir Olarak Eskişehir'in İncelenmesi. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2(1), 12-34.

Peters, M., ve Pikkemaat, B. (2005). The Management of City events: The case of "Bergsilvester" in Innsbruck, Austria. Event Management, 9(3), 147-153.

- Prasetyo, M. H. (2019). Selfie Tourism Concept to Improve City Branding. *International Journal of Advanced Research in Technology and Innovation*, 1(2), 8-17.
- Ripoll Gonzalez, L., ve Gale, F. (2023). Sustainable City Branding Narratives: a Critical Appraisal of Processes and Outcomes. *Journal of Place Management and Development*, 16(1), 20-44.
- Sadeque, S., Swapan, M. S. H., Roy, S. K., ve Ashikuzzaman, M. D. (2022). City Brand Love: Modelling and Resident Heterogeneity Analysis. *Journal of Product and Brand Management*, 31(2), 322-337.
- Sarıyer, N., ve Altun, D. (2019). Kayseri’de Yaşayanların Şehir Marka Algılamaları. *The Journal of International Scientific Researches*, 4(1), 16-24.
- Silk, A. J. ve Urban, G. L. (1978). Pre-Test-Market Evaluation of New Packaged Goods: A Model and Measurement Methodology. *Journal of Marketing Research*, 15(2), 171-191.
- Smart City Press (2023). <https://smarcity.press/asia-pacifics-greenest-city-tokyo/> Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- Smart Tokyo Leading Area (2023). <https://www.leadingarea-smarttokyo.jp/en/#concept> Erişim Tarihi: 27.02.2023.
- Statista, (2023) <https://www.statista.com/statistics/1242453/leading-cities-brand-value/> . Erişim Tarihi: 01.02.2023.
- Şahin, G. (2010). Turizmde Marka Kent Olmanın Önemi: İstanbul Örneği, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- T.C. Çevre, Şehircilik, İklim Değişikliği Bakanlığı, (2020). https://www.akillisehirler.gov.tr/wpcontent/uploads/KapasiteGelistirme/Egitim_Pdf/Ornek_Uygulama_Incelemeleri.pdf. Erişim Tarihi: 10.02.2023.
- Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2006). İşletmelerde Stratejik Yönetim, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 3. Baskı.
- Ünal, A. (2019). Turistlerin Destinasyon Seçimi Öncesi Beklentileri ve Satın Alma Sonrası Değerlendirmeler: Kapadokya Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1391-1411.
- World Atlas (2023) <https://www.worldatlas.com/cities/10-cities-that-never-sleep.html>. Erişim Tarihi: 25.02.2023.
- Ye, L., ve Björner, E. (2018). Linking City Branding to Multi-level Urban Governance in Chinese Mega-cities: A Case Study of Guangzhou. *Cities*, 80, 29-37.
- Yılmaz, O. K. (2019). Küresel Kentler ve Türkiye Kentlerinin Küresel Kentler Arasındaki Konumları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (47), 465-483.

POST KEYNESYEN İÇSEL PARA ARZI: TÜRKİYE İÇİN BİR SINAMA

Alpaslan SEREL¹

Nurcihan AKŞEHİRLİ²

Öz

Post Keynesyen ekonomistler, para arzının bir ekonominin parasal sistemi içinde içsel olarak belirlendiğini savunmuştur. Çalışmada, bu görüşün Türkiye'deki geçerliliği, 2010Q1-2022Q3 dönemi için araştırılmıştır. Sınama, M3 para arzı, toplam yurtiçi kredi hacmi, bileşik öncü göstergeler endeksi ve tüketici fiyat endeksi yardımı ile yapılmıştır. Serilerin durağanlık durumunun belirlenmesi için Augmented Dickey Fuller ve Philips Perron birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Uzun ve kısa dönem etkilerinin araştırılması amacıyla Gecikmesi Dağıtılmış Ototregresif Model kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik yönünün tespit edilmesi için ise Todo-Yamamoto nedensellik testine başvurulmuştur. Analiz bulguları, Türkiye için Post Keynesyen İçsel Para Arzı Teorisinin geçerli olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Post Keynesyen İçsel Para Arzı, ARDL, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, Türkiye

Jel Kodları : E 51, C32

THE POST KEYNESIAN ENDOGENOUS MONEY SUPPLY: A TEST FOR TURKEY

Abstract

Post-Keynesian economists argued that the money supply is determined internally within the monetary system of an economy. In the present study, we studied the validity of this theory in Turkey for the period 2010Q1-2022 Q3. M3 money supply, total domestic loans, composite leading indicators index and consumer price index were used as variables in the tests. The Augmented Dickey-Fuller and Philips-Perron unit root tests were run to assess the stationarity of the series. The Autoregressive Distributed Lag Model was used to estimate the long and short run effects. Also, Todo-Yamamoto causality test was used to determine the direction of causality between the variables. The results showed that The Post Keynesian Endogenous Money Supply Theory is valid for Turkey.

Keywords: The Post Keynesian Endogenous Money Supply, ARDL, Toda-Yamamoto Causality Test, Turkey

Jel Classification : E 51, C32

¹Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, E-posta: aserel@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8612-931X

²Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: naksehirl70@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6659-9376

Atıf: Serel, A., Akşehirli, N., (2023). Post keynesyen içsel para arzı: Türkiye için bir sınama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 41-57.

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1272421

GİRİŞ

Para arzı; enflasyon, faiz, varlık fiyatları, tasarruf-yatırım düzeyi ve toplam talep açısından önemli bir role sahip olması nedeniyle iktisat teorisinin başlıca inceleme konularından birini oluşturmuştur. Buna bağlı olarak ekonomi tarihi, merkez bankalarının para arzını yönetmedeki rolüne başka bir ifade ile para arzının dışsallığı ve içsellğine ilişkin iki karşıt görüşün ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir. Ortodoks yaklaşım, para arzını dışsal kabul ederken; Post Keynesyen görüş, para arzının içsel nitelik taşıdığını ileri sürmüştür. İki yaklaşım arasındaki görüş farklılığının temelinde kredilerin para yaratmadaki etkisi ve merkez bankalarının para arzını kontrol edip edemediği yer almıştır. Ortodoks iktisatçılar, merkez bankalarının parasal tabanı değiştirerek para arzını kontrol edebildiğini ve para politikası araçlarını kullanarak krediler üzerinden toplam talep ve toplam gelir düzeyini etkileyebildiğini savunmuştur. Post Keynesyen iktisatçılar ise para arzının merkez bankalarının kontrolünde bulunmadığını, bankaların kredi ve para yaratıcısı olduklarını yani para arzının bankaların kredi kullandırması ile yaratıldığını vurgulamıştır. Post Keynesyen ekonomistler, her ne kadar para arzının içselliği konusunda görüş birliği sağlamış olsalar da bankaların politikaları, faiz oranının belirlenmesi ve de para otoritelerinin tepkileri konularında farklı görüşler benimsemişlerdir. Uyumcu Post Keynesyen İçsel Para Arzı Yaklaşımı, bankaların likidite tercihlerini dikkate almaksızın gelen kredi taleplerinin tümünü karşıladığını, faiz oranlarının merkez bankalarıyla belirlendiğini yani dışsal olduğunu ve merkez bankalarının nihai borç veren rolünü üstlendiğini savunmuştur. Yapısal Post Keynesyen İçsel Para Arzı Yaklaşımı ise likidite tercihlerinin önemine vurgu yaparak faiz oranlarının finansal sistemde içsel olarak belirlendiğini ve bankaların finansal yenilikler sayesinde para otoritelerinin rezerv kısıtlamalarına çözüm üretebileceğini ileri sürmüştür.

Bu doğrultuda, çalışmada, Post Keynesyen İçsel Para Arzı Teorisinin geçerliliği, 2010Q1-2022Q3 dönemi ve Türkiye için incelenmiştir. Analiz dönemi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin, 2010 yılı itibarıyla yeni para politikası uygulamasına geçmiş olması nedeniyle tercih edilmiştir. Ampirik analizler çerçevesinde, Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri, Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. M3 para arzı, toplam yurtiçi kredi hacmi, bileşik öncü göstergeler endeksi ve tüketici fiyat endeksi, sınamada esas alınan değişkenleri oluşturmuştur. Böylelikle Teori'nin Türkiye'deki geçerliliği, hem açıklayıcı değişkenlerin etki dereceleri hem de nedensellik yönü açısından ele alınmıştır. ARDL yöntemi, Teori'nin Türkiye'deki geçerliliğinin kanıtlanmasını ve açıklayıcı değişkenlerin para arzı üzerindeki uzun ve kısa dönem etki derecelerinin tespit edilmesini sağlarken; Toda-Yamamoto nedensellik testi, Türkiye'de Post Keynesyen İçsel Para Arzı Teorisi kapsamındaki iki farklı yaklaşımdan hangisinin geçerli olduğunun belirlenmesine olanak tanımıştır. Çalışmada, öncelikle teorik çerçeveye yer verilmiştir. Teorinin geçerliliğini araştıran ulusal ve uluslararası literatür çalışmalarının ortaya konulması sonrasında veri seti, metodoloji ve ampirik

bulgular sunulmuştur. Son olarak da tüm testlere ilişkin sınama sonuçları bir arada değerlendirilerek politika çıkarımları aktarılmıştır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Modern para ekonomisi tarihi, merkez bankalarının para arzını yönetmedeki rolü ve dolaylı olarak bir ülkedeki ekonomik faaliyetlerin düzeyi ile ilgili iki karşıt görüşün ortaya çıkmasına şahit olmuştur (Nayan vd., 2013: 48-49). Para arzının içselliği ve dışsallığına yönelik söz konusu iki görüşe ait tartışmaların 19. yüzyıldaki Bankacılık ve Nakit Okulları arasındaki tartışmalara uzandığını belirlenmiştir. Bu görüş ayrılıklarının temelinde, kredilerin para yaratmadaki etkisi ve para arzının merkez bankalarının kontrolünde olup olmadığı yer almıştır (Özgür, 2011: 70).

Ortodoks olarak bilinen ilk gruptaki iktisatçılar, bir ekonomideki para arzının dışsal olarak belirlendiğini kabul etmiştir. Bu görüşe göre, para arzının parasal tabanın para çarpanı ile çarpımına eşit olduğu varsayılmış; bu tabanı değiştirebildikleri için merkez bankalarının ekonomideki para arzını da kontrol edebildiği öne sürülmüştür (Nayan vd., 2013: 48-49). Bu nedenle de para arzı, para politikasının hedefleri tarafından belirlenen dışsal bir parametre olarak görülmüştür. Öyle ki Ortodoks görüşe göre, merkez bankaları, parasal tabanı kendi takdirine bağlı olarak, ana araçlar açık piyasa işlemleri ve zorunlu karşılık oranı olmak üzere yönetmiş ve daha fazla para yaratma süreci, para çarpanının çalışmasından geçmiştir. Böylelikle, merkez bankaları politika araçlarıyla kredilerin hacmini önemli ölçüde etkileyebilmiş ve para politikası toplam talebi kontrol etmede etkili olmuştur. Başka bir ifade ile Ortodoks yaklaşım, politika aracı olarak para arzı ile parasal aktarım mekanizmasını ima etmiştir (Vymyatnina, 2006: 132-133).

Bu çerçevede, Keynesyen parasal aktarım mekanizması, para arzındaki değişikliklerin tüketici harcamalarını doğrudan etkilemediğini, dolaylı olarak sırayla, 1 no.lu mekanizmadaki etkinin oluştuğunu; Parasalcı görüşe ait parasal aktarım mekanizması ise 2 no.lu mekanizmadaki sıralamanın geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Ancak her iki yaklaşımın görüşleri de para arzının çıktıyı ve geliri doğrudan etkileyen stratejik bir değişken olduğu görüşünü desteklemiştir (Ibi vd., 2019: 66-70).

$$\text{Para Arzı} \uparrow \text{ Faiz Oranı} \downarrow \text{ Yatırımlar} \uparrow \text{ Gelir ve Reel Üretim} \uparrow \quad (1)$$

$$\text{Para Arzı} \uparrow \text{ Harcamalar} \uparrow \text{ Üretim ve Gelir Artışı} \uparrow \quad (2)$$

Ayrıca Ortodoks yaklaşımda, para arzındaki artışa bağlı olarak toplam talepte gerçekleşen artışın kısıtlı üretim tesisleri ve dolayısıyla fiyatlar üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturması nedeniyle enflasyon da aşırı para arzının bir sonucu olarak görülmüştür. Dolayısıyla, Ortodoks yaklaşımda, nedensellik yönünün, para arzından kredilere, gelire ve enflasyona doğru gerçekleştiği kabul edilmiştir (Vymyatnina, 2006: 132-133).

Post Keynesyenler olarak adlandırılan diğer grup iktisatçılar ise para arzının dış güçler tarafından belirlenmek yerine, bir ekonominin parasal sistemi içinde içsel olarak belirlendiğini öne

sürmüştür (Nayan vd., 2013: 48-49). Para arzının içselliği teorisi, bankaların kredi ve dolayısıyla para yaratıcıları olduğunu belirtmiştir. Yani bankalar tarafından kredi talep edenlere verilen kredilerin mevduat oluşturduğuna, böylece modern ekonomideki para arzının ekonomik aktörler kredi aldıklarında yaratıldığına işaret etmiştir (Bachurewicz, 2019: 404).

Post-Keynesyen ekonomistler, para arzının içselliği hususunda görüş birliği sağlamış olsalar da banka politikalarında ve merkez bankalarının tepki fonksiyonlarında ayrılmışlardır. Dolayısıyla para otoritelerinin para politikasındaki gücü ve faiz oranının belirlenmesi, görüş farklılığının temelini oluşturmuştur (Işık vd., 2018: 4-7). Ayrıca Post Keynesyenler, bankaların kredi verdiklerinde mevduat ve dolayısıyla para yarattıkları konusunda hemfikir olmakla birlikte bankalarca arz edilen kredilerin tamamının mı yoksa bir kısmının mı kredi talebi tarafından belirlendiği konusunda görüş ayrılığına düşmüştür (Özdemir, 2019: 126).

Palley (2017), Post Keynesyenler arasındaki söz konusu görüş ayrılıklarının, 'Uyumcu Post Keynesyen İçsel Para Yaklaşımı' ve 'Yapısalcı Post Keynesyen İçsel Para Yaklaşımı' olmak üzere iki farklı yaklaşımın doğmasına yol açtığını belirtmiştir.

Uyumcu yaklaşıma göre, fiyat artışları nedeniyle üretim maliyetlerinin yükselmesi, artan maliyetleri karşılamak amacıyla firmaların bankalardan kredi taleplerini de artırmalarına neden olmuştur. Bankalar tarafından yaratılan krediler de mevduat yaratmış ve ödeme aracı olarak kabul edildiği sürece mevduatlar da para arzını artırmıştır. Yani Post Keynesyenler, Ortodoks yaklaşımın aksine fiyat artışı ve para arzı arasındaki nedensellik yönünün fiyat artışından para arzı yönüne olduğunu savunmuştur (Özgür, 2011; Ahmad ve Ahmed, 2006).

Uyumcu Post Keynesyenler, para arzı kontrolünün merkez bankalarında olmadığı ve para arzının tamamen kredi talebi tarafından belirlendiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, üretim ve yatırımların finansmanı aşamasında bankaların likidite tercihlerini dikkate almaksızın gelen tüm kredi taleplerini karşıladığını ve faiz oranlarının da para otoritelerince belirlendiğini yani dışsal olduğunu ileri sürmüştür (Ahmad ve Ahmed, 2006; Erataş vd., 2015; Bludnik, 2018).

Teori, para otoritelerinin belirledikleri bir faiz oranı üzerinden bankaların likidite taleplerini karşıladığını başka bir ifade ile nihai borç veren rolünü üstlendiğini ve bankaların da bu faiz oranı üzerine belirli bir kâr marjı eklemek suretiyle kredi faiz oranlarını belirlediklerini vurgulamıştır (Erataş vd., 2015: 400-401). Öyle ki, bankalar yeni kredi kullandığında yeni mevduat da yaratmış oldukları ve dolayısıyla mevduatlar için zorunlu karşılık ayırmaları gerektiği için Uyumcu görüş, bankaların kredi ihtiyacını karşılamak için yeterli rezervi olmadığına, merkez bankalarının bankaların rezerv ihtiyaçlarını karşıladıklarını öne sürmüştür. Yani bu görüş, merkez bankalarını, ihtiyaç duyulduğunda bankaların rezervlerini tamamlayan nihai borç veren olarak görmüştür (Ibi vd., 2019: 66-70).

Bu iktisadi ekol, para arzının merkez bankalarınca belirlenen faiz oranında sonsuz esnek olması nedeniyle likidite tercihi teorisinin finansal sistemde hiçbir rolü bulunmadığını öne sürmüştü ve Keynes'in likidite tercihi teorisini reddetmiştir. Buna ek olarak, ekonomik faaliyetin sınırlandırılması için merkez bankalarının para arzına değil, kredi sistemine dikkat etmesi gerektiğine işaret etmiştir (Erataş vd., 2015: 400-401). Nedensellik etkileri açısından ise Uyumcu görüş, kredilerden ve fiyat artışından para arzına doğru tek yönlü nedensellik; gelir ve para arzı arasında ise çift yönlü bir nedensellik bağı olduğunu savunmuştur (Vymyatnina, 2006: 140).

Palley (2017) 'ye göre, Post Keynesyen para arzının içselliği teorisinin ikinci yaklaşımını oluşturan Yapısalıcı görüş, kredilerin mevduat yarattığı konusunda, Uyumcu görüş ile hem fikir olmakla birlikte, onların önemli eksikliklerini gidermiştir. Palley, Yapısalıcıların, Uyumcu görüşün uzun vadeli faiz oranlarının dışsallığına ve likidite tercihi teorisine yönelik birbiri ile ilişkili olan iki major konudaki başarısızlığını giderdiğini öne sürmüştür. Aslında bu iki karşıt teori, kredinin rolü, fiyat ile para arzı ilişkisi ve de para arzının kredi talebi tarafından belirlenmesi konularında görüş birliğine varmıştır (Özgür, 2011; Özdemir, 2019).

Ancak, Yapısalıcı yaklaşım, temel ayrılık konularından birini oluşturan likidite tercihi teorisi ile çelişmemiştir. Bu kapsamda da firmaların, hane halkının ve bankaların likidite tercihlerinin ve likidite risklerinin önemine vurgu yapmış; buna bağlı olarak da faiz oranlarının finansal sistemde banka dışı kesim, bankalar ve de para otoritesinin karşılıklı etkileşimleri ile belirlendiğini yani faiz oranlarının içsel olduğunu kabul etmiştir (Erataş vd., 2015: 400-401). Ayrıca Yapısalıcılar, para arzının, kredi talebi tarafından belirlendiği konusunda hemfikir olmuş ancak bankaların varlık ve yükümlülük yönetimlerinin de para arzının bir belirleyicisi olduğunu savunmuştur (Özdemir, 2019: 126). Yani para otoritesinin politika tepki fonksiyonu ile bankaların varlık ve yükümlülük yönetimi faaliyetleri arasındaki etkileşime odaklanmıştır (Ahmad ve Ahmed, 2006: 269-270).

Yapısalıcılar, merkez Bankalarının rezervlerin büyümesini kısıtlamak istemesi durumunda, ticari bankaların etkin varlık ve yükümlülük yönetimi yoluyla finansal sistem içinde ek rezervler oluşturabileceğini savunmuştur. Öyle ki bankacılık sisteminin, bankacılık hizmetlerinde uzun vadeli olarak yaratacağı inovasyonla başka bir deyişle finansal yeniliklerle, bankaların merkez bankası tarafından getirilen rezerv kısıtlamalarının üstesinden gelebileceğini ve daha likit finansal varlıklar sağlayabileceğini savunmuştur (Ibi vd., 2019: 66-70).

Yapısalıcı görüş, bankacılık sisteminin kredi taleplerini karşılarken tam uyumlaştırıcı bir rol üstlenmediğini; bankaların risk değerlendirmelerindeki ve likidite tercihlerindeki değişimlerin, bankalarca belirlenen kâr marjını etkilediğini vurgulamıştır. Verdikleri krediler arttığında, bankaların, kredi risklerinin ve talep edecekleri teminatların da arttığını; bu durumun, faiz oranlarındaki artışı da beraberinde getirdiğini savunmuştur. Ancak artan faiz oranlarının, kâr hedefi güden bankalar için fırsat maliyetinin artması sonucunu doğuracağına işaret ederek bankaların böyle bir durumda, faiz

artışlarının üstesinden gelebilmek amacıyla varlık ve yükümlülük yapılarını değiştirebileceklerini ve yeni finansman teknikleri bulabileceklerini belirtmiştir (Erataş vd., 2015: 400-401).

Son olarak, Yapısalcı görüş, fiyat artışından para arzına doğru tek yönlü nedensellik, para arzı-kredi ve para arzı-gelir ilişkisinde ise çift yönlü nedensellik bağı bulunduğunu öne sürmüştür (Vymyatnina, 2006: 140).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Post Keynesyen İçsel Para Arzı Teorisi, literatürde, farklı ülke ya da ülke grupları için farklı dönemleri kapsamak üzere incelenmiştir. Çalışmalarda, genellikle, teorik yapıdan da kaynaklı olarak nedensellik testlerinden yararlanılmış ve analizde elde edilen bulgular para arzının içselliğini desteklemiştir. Tarama kapsamında ampirik açıdan ele alınan ulusal ve uluslararası literatürün seçili örneklerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Seçili Ulusal ve Uluslararası Literatür

Yazar	Ülke	Dönem	Değişken	Yöntem	Sonuç
Nell (1999)	Güney Afrika	1966-1997	M3 Para Arzı, Krediler, Parasal Taban, Para Çarpanı ve GSYİH	Johansen Eşbütünleşme Testi, ECM ve Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.
Karabulut (2005)	Türkiye	1986:01-2004:01	Emisyon, M1 Para Arzı, Yurtiçi Krediler ve Mevduat ve Kalkınma Bankaları Topplulaştırılmış Kredileri	Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir. Yapısalcı Görüş Geçerlidir.
Ahmad ve Ahmed (2006)	Pakistan	1980-2003	Dar ve Geniş Para Arzı, Krediler, Para Çarpanı ve Sanayi Üretim Endeksi	Standart Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir. Yapısalcı Görüş Geçerlidir.
Panagopoulos ve Spiliotis (2006)	Yunanistan	1975:01-1998:02	Dar ve Geniş Para Arzı, Parasal Taban ve Sanayi Üretim Endeksi	Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi ve ECVAR	Para Arzı İçseldir.
Vymyatnina (2006)	Rusya	1995-2004	M2, Parasal Taban, Özel Sektöre Verilen Krediler, Kamuya Verilen Krediler, Gelir, Enflasyon	Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir. Uyumcu Görüş Geçerlidir.
Özgür (2011)	Türkiye	1987 Q1-2009 Q2	M2, M2Y, M3A, M3 ve L0 Para Arzı ve Özel Sektöre Verilen Krediler	Johansen Eşbütünleşme Testi, VECM ve Etki Tepki Fonksiyonu	Para Arzı İçseldir.
Haghighat (2012)	İran	1968-2007	Para Arzı, Banka Kredileri, GSYİH, Parasal Taban ve Para Çarpanı	ARDL, VECM ve Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.

Nayan vd. (2013)	177 Ülke	1970-2011	M2 Para Arzı, Kişi Başı Reel GSYİH, Krediler ve Enflasyon	Dinamik Panel Veri Analizi	Para Arzı İçseldir.
Erataş vd. (2015)	G7 Ülkeleri	1980-2013	M2 Para Arzı, Kişi Başına GSYİH, Bankalarca Özel Sektöre Verilen Yurtiçi Krediler ve TÜFE	Westurlund ECM Eşbütünleşme Testi ve Panel ARDL	Para Arzı İçseldir.
Köksel (2016)	Türkiye	2006:01-2014:11	M2 Para Arzı ve Özel Sektöre Verilen Krediler	Johansen Eşbütünleşme Testi	Para Arzı İçseldir.
Cepni ve Guney (2017)	Türkiye	2006:01-2015:05	Mevduat, Parasal Taban, M1-M2-M3 Para arzı ve Toplam Krediler	Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi, VECM ve Üç Değişkenli VAR Modeli	Para Arzı İçseldir.
Dedeoglu ve Ogut (2018)	Türkiye	2009:10-2016:12	M2 Para Arzı ve Toplam Krediler	Johansen Eşbütünleşme Testi, VECM, Toda Yamamoto Nedensellik ve Asimetrik Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.
Işık vd. (2018)	Avrupa Birliği Üyesi 13 Ülke	2001-2015	M2 Para Arzı, Toplam Banka Kredileri, Reel GSYİH	Panel ARDL	Para Arzı İçseldir. Yapısalıcı Görüş Geçerlidir.
Bachurewicz (2019)	Polonya	2001-2016	M3 Para Arzı, Parasal Taban, Mevduat, Banka Kredileri,	Johansen Eşbütünleşme Testi, VECM, Granger Nedensellik Testi ve VAR Etki Tepki Fonksiyonu	Para Arzı İçseldir.
Ibi vd. (2019)	Nijerya	1970-2011	Geniş Para Arzı, GSYİH, Krediler, Net Yabancı Varlıklar, Kamu Harcamaları, TÜFE, Faiz oranı ve Döviz Kuru	Johansen Eşbütünleşme Testi, ECM ve Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.
Rahimi (2019)	İran	2006:04-2018:12	M1 ve M2 Para Arzı, Krediler, Para Tabanı	OLS ve Diks and Panchenko Parametrik Olmayan Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.
Demirgil (2020)	Türkiye	2009:01-2019:10	M2 Para Arzı ve Özel Sektöre Verilen Krediler	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri	Para Arzı İçseldir. Yapısalıcı Görüş Geçerlidir.
Mušinský ve Siničáková (2020)	Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Almanya	2009:02-2020:02	M1 ve M3 Para Arzı, Krediler, Mevduat ve GSYİH	Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.

Başta (2021)	Türkiye	2011: 01-2018: 12	M2 ve M3 Para Arzı, Bankalarca Özel Sektöre Verilen Yurtiçi Krediler ve Enflasyon	VECM ve Toda Yamamoto Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.
Umam vd. (2021)	Endonezya ve Malezya	2013: 01-2019: 12	M2 Para Arzı, Parasal Taban İslami Para Politikası Aracı, SUE, TUFİ, Emlak Fiyatları ve Hisse Senedi Fiyatları	ARDL Sınır Testi, ECM ve Wald Test	Para Arzı İçseldir.
Hassan ve Teleb (2022)	Mısır	2004 Q1-2019 Q4	M2 Para Arzı, Reel GSYİH, Bütçe Açığı, ABD Dolar Kuru, Reeskont Oranı, Net İç Varlıklar, Net Dış Varlıklar	Johansen-Juselius Eşbütünleşme Testi, ECM, VEC Granger Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.
Öztürk ve Altınkaynak (2022)	Türkiye	2006 Q1-2020 Q4	M2 Para Arzı, Reel GSYİH, Kamu Harcamaları	Doğrusal Olmayan ARDL, Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi	Para Arzı İçseldir.
Sizer ve Karagöz (2022)	Türkiye	2010:04-2022:07	M2 Para Arzı, TÜFE, Bankalarca Özel Sektöre Tahsis Edilen Kredi Hacmi	Doğrusal ARDL, Doğrusal Olmayan ARDL, Wald Testi	Doğrusal Olmayan ARDL sonuçlarına göre, Para Arzı İçseldir.
Tiryaki ve Hasanov (2022)	Türkiye	2005 Q4-2021Q3	M1, M2 ve M3 Para Arzı, Türk Lirası ve Yabancı Para Mevduatları, Toplam Kredi Arzı	Johansen-Juselius Eşbütünleşme Testi, Etki Tepki Fonksiyonu, Varyans Ayırıştırması	Para Arzı İçsel Olarak Belirlenebilir Ancak Tamamen İçsel Değildir.

3. VERİ SETİ, METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada, Türkiye'de Post Keynesyen İçsel Para Arzı Teorisinin geçerliliği, ARDL metodu ve Toda-Yamamoto nedensellik testi çerçevesinde analiz edilmiştir. TCMB'nin, 2010 yılı itibarıyla, fiyat istikrarını desteklemek üzere finansal istikrar amacını da benimseyerek yeni bir para politikası uygulamasına geçmiş olması nedeniyle çalışmada 2010Q1-2022Q3 dönemi esas alınmış ve üç aylık veriler kullanılmıştır. Analiz kapsamına alınan değişkenlerin veri setleri, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) alınmış; tüm değişkenlere ilişkin açıklamalara Tablo 2'de yer verilmiştir (TCMB, 2023).

Tablo 2. Veri Seti

Değişken	Tanım	Beklenen Etki	Veri Kaynağı
lnM3	M3 Para Arzı (Bin TL)'nin Logaritmik Değeri	Bağımlı Değişken	TCMB EVDS
lnKREDİ	Türk Bankacılık Sektörü Toplam Yurt İçi Kredi Hacmi(Bin TL)'nin Logaritmik Değeri	(+)	TCMB EVDS
BONG	Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi 12 Aylık Yüzde (%) Değişim	(+)	TCMB EVDS
lnTUFİ	Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100)'nin Logaritmik Değeri	(+)	TCMB EVDS

Sınamada; para arzını temsilen M3 para arzı, bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenler olarak da kredileri temsilen, Türk bankacılık sektörü toplam yurt içi kredi hacmi; geliri temsilen, Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi (BONG) ve enflasyonu temsilen, Tüketici Fiyat Endeksi (TUFİ) esas alınmıştır (TCMB, 2023). Ayrıca BONG dışındaki tüm serilerin doğal logaritması alınmış; M3 para arzı, bankaların toplam yurt içi kredileri ve TUFİ serilerinin logaritmik formları, sırasıyla $\ln M3$, $\ln KREDİ$ ve $\ln TUFİ$ olarak adlandırılmıştır.

Ampirik bölümde, seviyelerinde durağan vasfı taşımayan minimum iki serinin durağan bir bileşimi olduğuna işaret eden eşbütünleşme olgusunu sınamak için Pesaran ve Shin (1995) ile Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ve hem uzun hem de kısa dönem etkilerini araştıran ARDL modeli kullanılmıştır. ARDL modelinin tercih edilmesinde; eşbütünleşmeye yönelik diğer yaklaşımlardan farklı olarak, kointegrasyon ilişkisi araştırılan serilerin aynı dereceden durağan olma şartı olmaması yani $I(2)$ ve daha yüksek olmaması koşuluyla $I(0)$ ya da $I(1)$ yapıdaki değişkenlere de sınır testinin uygulanabilmesi etkili olmuştur. Bunlara ek olarak kısıtsız hata düzeltme modeli kullanıldığı için daha iyi istatistiksel özelliklere sahip olması ve düşük gözlem sayısı ile güvenilir sonuçlar vermesi de yaklaşımın tercih edilmesinin diğer nedenleri arasında yer almıştır (Dingela ve Khobai, 2017: 8-9).

ARDL metodu üç aşamada uygulanmaktadır. İlk aşamada, değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı sınır testi aracılığıyla incelenmektedir. Bunun için (1) no'lu eşitlikte yer verilen Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) tahmin edilmekte ve sonrasında hipotez testi uygulanmaktadır. Hipotez testi çerçevesinde, bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin birinci gecikmeli değerlerinin toplu olarak anlamlılığını sınanarak ulaşılan F istatistik değeri Pesaran, Shin ve Smith (2001)'in çalışmasından türetilen kritik sınır değerleri karşılaştırılmakta ve karşılaştırma sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşmenin var olup olmadığına karar verilmektedir. Değişkenlerin eşbütünleşik yapıda bulunduğuna karar verilmesi halinde, ikinci aşamada, uzun dönemli ilişkinin araştırılması için (2) no'lu eşitlik tahmin edilmektedir. ARDL yönteminin son aşamasında ise (3) no'lu eşitlikte sunulan hata düzeltme modeli tahmin edilerek kısa dönemli ilişki sınanmaktadır (Kutlu ve Bayır, 2019: 260).

$$\Delta \ln M3_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_1 \Delta \ln M3_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_2 \Delta \ln KREDİ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_3 \Delta BONG_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_4 \Delta \ln TUFİ_{t-i} + \alpha_5 \ln M3_{t-1} + \alpha_6 \ln KREDİ_{t-1} + \alpha_7 BONG_{t-1} + \alpha_8 \ln TUFİ_{t-1} + \epsilon_t \quad (1)$$

$$\ln M3_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_1 \ln M3_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_2 \ln KREDİ_{t-i} + \sum_{i=0}^r \alpha_3 BONG_{t-i} + \sum_{i=0}^s \alpha_4 \ln TUFİ_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta \ln M3_t = \alpha_0 + \sum_{t=1}^p \alpha_1 \Delta \ln M3_{t-i} + \sum_{t=0}^q \alpha_2 \Delta \ln KREDİ_{t-i} + \sum_{t=0}^r \alpha_3 \Delta BONG_{t-i} + \sum_{t=0}^s \alpha_4 \Delta \ln TUF E_{t-i} + \alpha_5 ECT_{t-1} + \epsilon_t \quad (3)$$

Çalışmada, değişkenler arasındaki nedensellik yönünün tespit edilmesi amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik testine başvurulmuştur. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen ve VAR modeline dayalı Wald testi çerçevesinde uygulanan söz konusu nedensellik testinin tercih edilmesinde, aynı dereceden ya da farklı dereceden eşbütünleşik serilere uygulanabiliyor olması etkili olmuştur (Büyükakın vd., 2009: 110-111).

Serilerin düzey değerlerine uygulanan Toda-Yamamoto nedensellik testi, fark alınması nedeniyle oluşabilecek bilgi kaybının önüne geçmektedir. Söz konusu test iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) veya Schwartz Bilgi Kriteri (SIC) gibi kriterler ile optimal gecikme uzunluğu (k) ve değişkenlerin maksimum kointegrasyon düzeyleri (dmax) tespit edilerek gecikmesi k+dmax olan geliştirilmiş VAR modeli seviyesinde tahmin edilmektedir. İkinci aşamada, k gecikmeli VAR modelinin kısıtlamalarına Wald testi (MWALD) uygulanmaktadır. Hipotez testlerinin gerçekleştirilmesi ile de seriler arasında nedenselliğin varlığına karar verilmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde, Y ve X gibi iki değişkenli model, 4 ve 5'li denklemlerde yer almaktadır (Terzi ve Yurtkuran, 2016: 16).

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^k a_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} a_{2j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k b_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} b_{2j} X_{t-j} + e_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = c_0 + \sum_{i=1}^k c_{1j} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} c_{2j} X_{t-j} + \sum_{i=1}^k d_{1j} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} d_{2j} Y_{t-j} + e_{2t} \quad (5)$$

Analizin ilk aşamasında, serilerin durağanlığı, ampirik literatürde sıklıkla tercih edilen ADF ve PP birim kök testleri ile araştırılmıştır. Test sonuçlarının yer verildiği Tablo 3, hesaplanan t-istatistik değerleri, kritik değerlerinden büyük olduğu için lnM3, lnKREDİ ve lnTUF E serilerinin düzey değerinde birim kök içerdiğini ancak birinci farklarında durağanlaştıklarını göstermiştir. Öyle ki ilgili serilerin birinci farklarındaki t-istatistik değerlerinin kritik değerlerden küçük olduğu belirlenmiş ve sürecin birim kök içerdiğine işaret eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Diğer yandan, BONG serisinin ise düzeyde durağan olduğu belirlenmiştir.

Böylelikle ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre; lnM3, lnKREDİ ve lnTUF E serilerinin I(1); BONG serisinin I(0) yapısında bulunduğu karar verilmiştir. Durağanlık sınaması sonucunda

elde edilen bulgular, analiz kapsamına alınan hiç bir serinin I(2) yapısında bulunmaması nedeniyle ARDL metodunun uygulanabilirliğini ortaya koymuştur.

Tablo 3. Augmented Dickey-Fuller ve Philips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP		Karar
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	
lnM3	4.3983 (0) [1.0000]	2.4153 (0) [1.0000]	4.3983 (0) [1.0000]	5.3807 (8) [1.0000]	I(1)
ΔlnM3	-2.4015 (1) [0.1467]	-6.3135 (0) [0.0000]*	-5.1955 (4) [0.0001]*	-6.3530 (2) [0.0000]*	
lnKREDİ	0.0813 (0) [0.9611]	-1.3402 (0) [0.8660]	-0.0368 (3) [0.9503]	-1.9551 (3) [0.6109]	I(1)
ΔlnKREDİ	-5.1511 (0) [0.0001]*	-5.1207 (0) [0.0006]*	-5.1792 (2) [0.0001]*	-5.1412 (2) [0.0006]*	
BONG	-2.6329 (8) [0.0945]***	-3.6439 (7) [0.0376]**	-4.3389 (4) [0.0011]*	-4.3715 (4) [0.0055]*	I(0)
lnTUFİ	2.5854 (2) [1.0000]	2.0254 (2) [1.0000]	4.5747 (1) [1.0000]	3.5080 (5) [1.0000]	I(1)
ΔlnTUFİ	-2.9876 (0) [0.0431]**	-3.7778 (0) [0.0263]**	-2.9260 (5) [0.0496]**	-3.6751 (6) [0.0336]**	
Kritik Değerleri	-3.59	-4.18	-3.57	-4.15	1%
	-2.93	-3.51	-2.92	-3.50	5%
	-2.60	-3.18	-2.59	-3.18	10%

Not: İlk değerler, t- istatistik değerlerini; ( ), Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını ve Newey-West ölçütü kullanılarak tespit edilmiş band genişliğini; [ ], olasılık değerlerini; *, ** ve ***, % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı; Δ, birinci fark işlemcisini ifade etmektedir.

Analizin bir sonraki aşamasında, ARDL yöntemi uygulanmıştır. ARDL yaklaşımı çerçevesinde öncelikle, AIC Bilgi Kriteri kullanılarak modelin optimum gecikme uzunluğunun dört olduğu belirlenmiştir. Model kurulurken CUSUMSQ testinde 2020Q3 dönemine ait verinin kritik sınırları aştığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, Pandemi Dönemini temsil etmek üzere 2020Q3 dönemi için bir kukla değişken (DUMMY) eklenerek model yeniden kurulmuş ve yapısal kırılma sorunu ortadan kaldırılmıştır. Yeni model kurulumu kapsamında en küçük AIC değerine karşılık gelen ARDL (1, 4, 1, 3) modeli, en uygun model olarak seçilmiştir.

Ardından, modele yönelik tahmin sonuçlarının geçerliliğinin araştırılması için tanısal testler uygulanmıştır. Tablo 4'de yer verilen test sonuçlarına göre, R^2 ve $\bar{R}^2$ değerlerinin sırasıyla 0,93 ve 0,90 değerlerini alması, modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

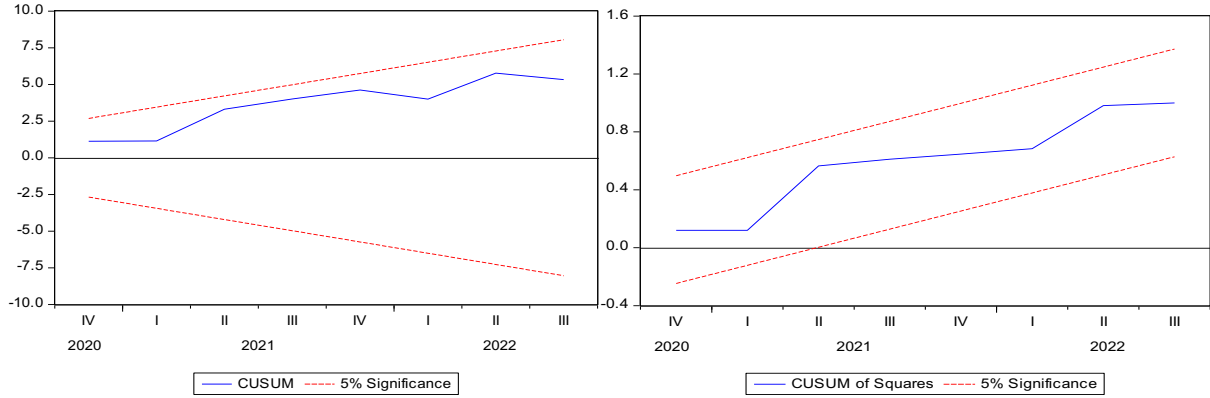
F istatistiği, modelin bütünlüğünün anlamlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca tanısal testler çerçevesinde, Jarque Bera, Breusch-Godfrey, Breusch-Pagan-Godfrey ve Ramsey Reset testleri ile modelde hata terimlerinin normal dağıldığı, otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı ve model kurma hatasının bulunmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4: Tanısal Test Sonuçları

R^2	0.93	
$\bar{R}^2$	0.90	
Test	Değer	Olasılık
F İstatistik	34.80	0.00
Normallik (Jarque Bera)	0.90	0.63
Otokorelasyon (Breusch-Godfrey)	4.73	0.31
Değişen Varyans (Breusch-Pagan-Godfrey)	8.79	0.78
Model Kurma Hatası (RamseyReset)	2.66	0.11

Bir sonraki aşamada, modelin kararlılığını sınamak için CUSUM ve CUSUMSQ testlerinden faydalanılmıştır. Şekil 1'e göre, CUSUM ve CUSUMSQ istatistiklerinin % 5 anlamlılık seviyesinde kritik sınırlar içerisinde bulunması, model katsayılarının istikrarlı olduğunu ve modelde yapısal kırılma bulunmadığını göstermiştir.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Daha sonra, sınır testinin uygulanması aşamasına geçilmiştir. Bu kapsamda, uzun dönemli ilişkileri saptamak amacıyla kointegrasyonun bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi, eş bütünleşmenin varlığını içeren alternatif hipoteze karşı test edilmiş ve hesaplanan F istatistiği, tablo kritik değerleriyle karşılaştırılmıştır. Tablo 5'e göre, hesaplanan F istatistiği kritik üst sınır değerinden büyük olduğu için, H_0 hipotezi % 1 anlamlılık seviyesinde reddedilmiş ve istatistik değeri, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 5: Sınır Testi Sonuçları

k	F İstatistik	Kritik Tablo Değeri		
		Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
3	15.9135*	1%	3.65	4.66
		5%	2.79	3.67
		10%	2.37	3.2

Modele eklenen değişkenler arasında kointegrasyon ilişkisinin varlığının kabul edilmesinden sonra modelin uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmiş ve test sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Modelde yer alan açıklayıcı değişkenlere ait uzun dönem katsayılarının tümü, etki yönü açısından beklentilere uygun ve de % 1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, uzun dönemde, toplam gelirden oluşan % 1 oranındaki artışın para arzını % 0.01 oranında artırdığı, kredilerde meydana gelen % 1 oranındaki artışın para arzında % 0,14 oranında artışa yol açtığı ve de enflasyonda oluşan % 1 oranındaki artışın para arzı üzerinde % 1,67 oranında bir artış etkisi yarattığı belirlenmiştir. Ayrıca modele Pandemi Dönemini temsilen eklenen kukla değişkenin % 10 anlamlılık seviyesinde ve model sabit teriminin de % 1 anlamlılık seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 6: Uzun Dönem ve Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Katsayıları				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-değeri
BONG	0.0148	0.0044	3.3491	0.0020*
lnKREDI	0.1418	0.0483	2.9331	0.0061*
lnTUFE	1.6735	0.1185	14.1274	0.0000*
DUMMY	-0.1260	0.0670	-1.8803	0.0689***
C	8.5696	0.5143	16.6617	0.0000*
Hata Düzeltme Modeli				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-değeri
D(BONG)	0.0009	0.0010	0.8627	0.3945
D(BONG(-1))	-0.0098	0.0016	-6.2951	0.0000*
D(BONG(-2))	-0.0067	0.0016	-4.0746	0.0003*
D(BONG(-3))	-0.0019	0.0012	-1.5737	0.1251
D(lnKREDI)	0.7512	0.0468	16.0405	0.0000*
D(lnTUFE)	0.0063	0.0781	0.0807	0.9361
D(lnTUFE(-1))	-0.6256	0.1197	-5.2263	0.0000*
D(lnTUFE(-2))	-0.5531	0.1053	-5.2536	0.0000*
D(DUMMY)	-0.0560	0.0134	-4.1799	0.0002*
ECM(-1)	-0.4242	0.0452	-9.3754	0.0000*

Kısa dönemli ilişkilerin incelenmesi için kurulan hata düzeltme modeli sonuçları değerlendirildiğinde ise Hata Düzeltme Terimi (ECT) katsayısına yönelik bulgu beklenildiği gibi, negatif ve istatistiki açıdan % 1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Katsayının (-0,4242) olarak belirlenmesi, kısa dönemde meydana gelecek sapmaların yaklaşık 2 (2,38) dönem sonra düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağını göstermiştir. Açıklayıcı değişkenlerden kredilerin etki gücünün kısa dönemde, uzun döneme göre daha yüksek olduğu, kredilerde oluşan % 1 oranındaki artışın para arzını % 0.75 oranında artırdığı ve değişkenin % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Toplam gelirin ve enflasyonun % 1 anlamlılık seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı olan birinci ve ikinci gecikmeli katsayılarının etkisi negatif yönde gerçekleşmiştir. Ancak her iki açıklayıcı değişken de para arzı üzerinde kısa dönemde negatif yönlü etki yaratsa da uzun dönemde dengenin sağlanması ile birlikte etki pozitif dönüşmüştür. Ayrıca kukla değişkenin

kısa dönemde de istatistiksel olarak % 1 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. ARDL yaklaşımının sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; gelir, kredi ve enflasyon değişkenlerinin para arzının önemli belirleyicileri olduğu ve Türkiye'de Post Keynesyen İçsel Para Arzı Teorisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ampirik analiz çerçevesinde son olarak, Toda ve Yamamoto nedensellik testi uygulamıştır. Analizde, VAR modelinin uygun k gecikmesine [$k=4$], modellerdeki değişkenlere ait en yüksek eş bütünleşme derecelerinin [$d(max)=1$] eklenmesi [$k+d(max)$] sonucunda VAR (5) modeline ulaşılmış ve nedensellik testine geçilmiştir (Bilgin ve Şahbaz, 2009: 187). Toda ve Yamamoto nedensellik testinde [$k+d(max)$] ile hesaplanan olasılık değerlerinin kullanılmaması ve k serbestlik dereceli tablo değerleri ile karşılaştırma yapılması gerektiği için Wald testinde elde edilen ki-kare değerleri, optimal gecikme sayıları [$k=4$] ile karşılaştırılarak Tablo 7'de belirtilen olasılık değerlerine ulaşılmıştır.

Tablo 7: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

<i>H₀</i> Hipotezi	k+dmax	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri	Nedensellik Yönü
lnM3'den lnKREDI'ye Nedensellik Yoktur	4+1=5	28.0792	0.0000*	lnM3 ⇔ lnKREDI
lnKREDI'den lnM3'e Nedensellik Yoktur	4+1=5	19.7357	0.0005*	
lnM3'den BONG'a Nedensellik Yoktur	4+1=5	13.3084	0.0098*	lnM3 ⇔ BONG
BONG'dan lnM3'e Nedensellik Yoktur	4+1=5	57.9137	0.0000*	
lnM3'den lnTUFEE'ye Nedensellik Yoktur	4+1=5	10.2305	0.0367**	lnM3 ⇔ lnTUFEE
lnTUFEE'den lnM3'e Nedensellik Yoktur	4+1=5	19.6177	0.0005*	

Buna göre, tüm modellerde, nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ifade eden *H₀* hipotezi reddedilerek, lnM3-lnKREDI, lnM3-BONG ve lnM3-lnTUFEE serileri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Test sonuçları, krediler ve toplam gelir açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'de Yapısalcı Post Keynesyen içsel para arzı teorisinin geçerliliğini desteklemiştir.

SONUÇ

Para arzını dışsal kabul eden Ortodoks yaklaşıma karşı Post Keynesyenler, para arzının parasal sistem içinde içsel olarak belirlendiğini savunmuştur. Post Keynesyenler, para arzının içsel olduğu konusunda hemfikir olmakla birlikte merkez bankalarının rolü, faiz oranlarının belirlenmesi ve para arzının belirleyicileri konularında görüş ayrılığına düşmüştür. Bu doğrultuda çalışmada, Post Keynesyen İçsel Para Arzı Teorisinin Türkiye'deki geçerliliği, 2010Q1-2022Q3 dönemi için; M3 para arzı, toplam yurt içi kredi hacmi, bileşik öncü göstergeler endeksi ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri esas alınarak incelenmiştir. Sınamada, serilerin durağanlık durumunun belirlenmesi için ADF ve PP birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Ampirik analiz çerçevesinde, uzun ve kısa dönem etkilerinin araştırılması için ARDL metodu kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik yönünün tespit

edilmesi için ise Todo-Yamamoto nedensellik testine başvurulmuştur. ARDL modeli sonuçları, Türkiye'de Post Keynesyen İçsel Para Arzı Teorisi'nin geçerliliğini ortaya koyarken; Toda-Yamamoto nedensellik testinin krediler ve toplam gelire yönelik bulguları, Yapısalıcı Post Keynesyen yaklaşımın görüşlerini doğrulamıştır. Sonuçlar, Karabulut (2005), Ahmad ve Ahmed (2006), Işık vd. (2018) ve Demirgil (2020) tarafından elde edilen bulgularla da uyum göstermiştir. ARDL modeli bulguları, Türkiye'de para talebinin bankalarca verilen kredilerle karşılandığını, bankaların kredi ve para yaratıcısı olduklarını göstermiştir. Bu durum, TCMB'nin parasal tabanı kullanarak uygulayacağı para politikaları ile reel ekonomiyi etkili bir şekilde kontrol edemeyeceğini ortaya koymuştur. Yapısalıcı görüşü destekleyen Toda-Yamamoto nedensellik testi bulguları ise Türkiye'de finansal sistemin gelişimine işaret etmiştir. Elde edilen ampirik sonuçlar, TCMB'nin para arzına yönelik para politikaları uygulamaktansa bankalarca kullanılan kredilerin verimliliği yüksek yatırım alanlarına tahsisini özendirerek, finansal kırılganlık ve endişe oluşmasını önleyecek, ekonomik büyümeyi destekleyecek ve ekonomik aktivitenin işleyişini kolaylaştıracak politikalar uygulamasının yararlı olacağını göstermiştir. Ayrıca bulgular, TCMB'nin bankaların bilançolarını ve aktif- pasif yönetimlerini çok yakından takip ederek bankalara rehberlik etmesinin fayda yaratacağını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N., & Ahmed, F., (2006). The Long Run and Short Run Endogeneity of Money Supply in Pakistan: An Empirical Investigation. *SBP-ResearchBulletin*, cilt. 2, sa. 1. 267-278.
- Bachurewicz, G. R., (2019). The Post-Keynesian Endogenous Money Supply: Evidence from Poland. *Review of Keynesian Economics*, cilt. 7, sa. 3, 402-418.
- Baştav, L., (2021). Endogenous Money Supply: Turkish Economy (2011-2018). *Fiscaoeconomia*, cilt. 5, sa. 2, 595-610.
- Bilgin, C., & Şahbaz, A., (2009). Türkiye'de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 8, sa. 1, 177-198.
- Bludnik, I., (2018). Post Keynesian Theories of the Endogenous Money Supply. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, cilt.80, sa. 2, 159-170.
- Büyükkakın, F., Bozkurt, H., & Cengiz, V., (2009). Türkiye'de Parasal Aktarımın Faiz Kanalı'nın Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sa. 33, 101-118.
- Cepni, O., & Guney, I. E., (2017). Endogeneity of Money Supply: Evidence from Turkey. *Finance & Banking Studies*, cilt. 6, sa. 1, 1-10.
- Dedeoglu, D., & Ogut, K., (2018). Examination of Money Supply Endogeneity in Turkey: Evidence from Asymmetric Causality Test. *Cogent Economics & Finance*, sa. 6, 1-18.

- Demirgil, B., (2020). Para Arzı İçsellik Analizi: Türkiye Örneği. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, sa.2, 144-152.
- Dingela, S., & Khobai, H., (2017). Dynamic Impact of Money Supply on Economic Growth in South Africa: An ARDL Approach. *Munich Personal RePEc Archive Paper*, sa. 82539, 1-18.
- Erataş, F., Nur, H. B., & Çınar, S., (2015). Para Arzının Post Keynesyen Yorumu: Gelişmiş Ülkeler Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sa. 15, 398-409.
- Haghighat, J., (2012). The Endogenous Money In Iran: What it is and Why it Matters. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, cilt. 3, sa. 2, 82-84.
- Hassan, S. S., & Tebeb, M. A., (2022). Money Supply Behavior in Egypt (2004-2019). *African Journal of Economics and Sustainable Development*, cilt. 5, sa 1, 59-74.
- Ibi, E. E., Eja, B. R., & Ojong, C. M., (2019). Effect of Selected Macroeconomic Variables on Money Supply in Nigeria. *European Journal of Economics and Financial Research*, cilt. 3, sa. 3, 61-90.
- Işık, S., Alkın, H., & Uluğ, M., (2018). Avrupa Birliği Üyesi 13 Ülkede Post Keynesyen Para Arzının İçselliği Hipotezinin Test Edilmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt. 9, sa. 17, 1-20.
- Karabulut, G., (2005). Para Arzının Endojenliği ve Türkiye Örneği. *Yönetim*, cilt. 16, sa. 51, 25-31.
- Köksel, B., (2016). Türkiye Ekonomisinde Para Arzının İçselliği: 2006-2014 Dönemi Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt. 30, sa. 2, 455-471.
- Kutlu, Ş. Ş., & Bayır, M., (2019). Enflasyonun İçsel ve Dışsal Belirleyicilerine Yönelik Ampirik Bir Analiz. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 9, sa. 18, 251-270.
- Mušinský, T., & Siničáková, M., (2020). Endogeneity of Money and Non-Conventional Single Monetary Policy in the Context of Ongoing Crisis in Three Central European Countries. *FIKUSZ 2020 XV. International Conference*, Budapest-Hungary.
- Nayan, S., Kadir, N., Abdullah, M. S., & Ahmad, M., (2013). Post Keynesian Endogeneity of Money Supply: Panel Evidence. *Procedia Economics and Finance*, sa.7, 48-54.
- Nell, K. S., (1999). The Endogenous/Exogenous Nature of South Africa's Money Supply Under Direct and Indirect Monetary Control Measures. *Department of Economics Discussion Paper*, sa. 9912, 1-30.
- Özdemir, D., (2019). Para Arzının Belirlenmesinde Post Keynesyenler Arasındaki Temel Ayrılıklar: Uyumcular ve Yapısalcılar. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 7, sa. 4, 125-131.

- Özgür, G., (2011). Türkiye Ekonomisinde Para Arzının İçsel Süreci. *Ekonomik Yaklaşım*, cilt. 22, sa. 78, 67-90.
- Öztürk, C., & Altınkaynak, G., (2022). Asymmetric Effectiveness of Monetary and Fiscal Policies: Evidence from Turkey. *World Journal of Applied Economics*, cilt. 8, sa 1, 1-14.
- Palley, T. I., (2017). The Theory of Endogenous Money and the LM Schedule: Preludeto a Reconstruction of IS-LM. *Revista de Economia Política*, cilt. 37, sa. 146, 3-22.
- Panagopoulos, Y., & Spiliotis, A., (2006). Testing Money Supply Endogeneity: The Case of Greece (1975-1998). *European Research Studies*, cilt. 9, sa. 1-2, 85-102.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y., (1995). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. *Faculty of Economics, University of Cambridge, Cambridge Working Papers in Economics 9514*, 1-33.
- Pesaran, M. H., Shin, N, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics, Special Issue in Memory of John Denis Sargan, 1924-1996: Studies in Empirical Macroeconometrics*, cilt. 16, sa. 3, 289-326.
- Rahimi, A., (2019). The Endogenous or Exogenous Nature of Money Supply: Case of Iran. *Journal of Money and Economy*, cilt. 14, sa. 1, 27-40.
- Sizer, L., & Karagöz, K., (2022). Türkiye'de Para Arzı İçsel Midir? NARDL Modelinden Kanıtlar. *Finans ve İktisat Çalışmaları, Uygulama ve Tartışmalar* (pp. 1-16), Ankara: Uzun Digital Matbaa.
- TCMB (2023, 15 03). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> adresinden alındı
- Terzi, H., & Yurtkuran, S., (2016). Türkiye'de Eğitim ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Sims ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt. 11, sa. 2, 7-24.
- Tiryaki, G., & Hasanov, M., (2022). Do Credits Affect Money Supply and Deposits, or Vice Versa, or Interconnected?. *Journal of BRSA Banking and Financial Markets*, cilt. 16, sa 2, 217-245.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T., (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, cilt. 66, sa. 1-2, 225-250.
- Umam, K., Ismail, A. G., Tohirin, A., & Sriyana, J., (2021). Islamic Endogenous Money: Evidence From the Islamic Banking System in Indonesia and Malaysia. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, cilt. 7, sa. 3, 545-560.
- Vymyatnina, Y., (2006). How Much Control Does Bank of Russia Have Over Money Supply?. *Research in International Business and Finance*, sa. 20, 131-144.

AKADEMİK PERSONELİN ROL BELİRSİZLİĞİNİN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: İSTANBUL'DAKİ VAKIF ÜNİVERSİTELERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Mesut ÖZTIRAK¹

Yusuf KARAŞIN²

Öz

Bu çalışmanın amacı, İstanbul ilindeki vakıf üniversitelerinde hizmet veren akademik personelin maruz kaldığı rol belirsizliğinin, iş performansı üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, çeşitli akademik unvana sahip 548 personele ulaşılmıştır. Verilerin analizinde IBM SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan örnekleme akademik personelin rol belirsizliğinin iş performansına etkisi bulunmaktadır. Farklı roller yerine akademik personelin nihai rolüne (ders sorumluluğu, yayın yapma vs.) odaklanması gerektiği önerilmektedir. Bu durumun hem akademik personele hem de hizmet verilen kuruma etkisinin pozitif yönde olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rol Belirsizliği, İş Performansı, Akademik Personel, Vakıf Üniversitesi

Jel Kodları : I20,I29,M10

INVESTIGATION OF THE IMPACT OF ACADEMIC STAFF'S ROLE AMBIGUITY ON WORK PERFORMANCE: AN IMPLEMENTATION ON FOUNDATION UNIVERSITIES IN ISTANBUL

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of role ambiguity on the job performance of academic staff serving at foundation universities in Istanbul. For this purpose, 548 personnel with various academic titles were reached. IBM SPSS and AMOS package programs were used in the analysis of the data. In the sample considered within the scope of the study, the role ambiguity of academic staff has an effect on job performance. It is suggested that academic staff should focus on their ultimate role (course responsibility, publishing, etc.) rather than different roles. The effect of this situation on both the academic staff and the institution served has a positive effect is thought to be.

Keywords: Role Ambiguity, Job Performance, Academic Staff, Foundation University

Jel Classification : I20,I29,M10

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, mesutoztirak@esenyurt.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4828-7293>

² Öğr. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, yusuf.karasin@gedik.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-4594-9290>

Atf: Öztirak, M. ve Karasin Y., (2023). Akademik personelin rol belirsizliğinin iş performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi: istanbul'daki vakıf üniversiteleri üzerinde bir uygulama. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 8(15). 58-71

DOI: 10.54831/vanyuuiibfd.1285718

GİRİŞ

Hem kamu hem de özel sektöre bağlı işletmelerin kuruluş amaçları arasında sürdürülebilir olmak gelmektedir. Sürdürülebilirlik de işletme bünyesinde hizmet sunan personelin iş performansı ile doğrudan ilgilidir. Özellikle bu durum personel yetişmesi uzun zaman alan sektörler için çok daha fazla miktarda geçerlidir. Yükseköğretim kurumu olarak hizmet sunan üniversitelerde temel yetenek olan eğitim hizmeti akademik personel aracılığıyla sunulmaktadır. Türkiye'deki yükseköğretim kurumları devlet bünyesinin yanı sıra vakıflar bünyesinde de yer almaktadır. Bu kurumlar vakıf üniversiteleri olarak adlandırılmaktadır. Vakıf üniversitelerinde hizmet sunan akademik personel bir taraftan Yükseköğretim Kurumu tarafından sunulan haklara sahipken diğer taraftan hizmet sunduğu üniversite ile iş sözleşmesi nezdinde çalışmaktadır. Bu durum da vakıf üniversitelerinde hizmet veren akademik personel ile devlet üniversitelerinde hizmet veren akademik personel arasındaki farklılığı oluşturmaktadır. Her ne kadar devlet kurumları bünyesinde hizmet veren akademik personelin de temel yeteneği dışında başka görevleri bulursa da, vakıf üniversitesinde hizmet veren akademik personelin temel yeteneği dışındaki işlerinin çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Böylesi bir durumda da akademik personel olmanın verdiği görevler dışında farklı iş ve işlemlerin çalışan personelden beklenmesi rol belirsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da iş performansını etkilemektedir. Alanyazındaki birçok çalışmada bu hipotezi destekler niteliktedir (Tubre ve Collins, 2000; Sayers vd., 2015; Özbozkurt ve Özbozkurt,2019;Ahmad vd., 2021; Yen vd.,2021). Bu çalışma da bu hipotezden yola çıkılarak ortaya konmuştur. Bu çalışmanın amacı İstanbul ilinde yer alan vakıf üniversitelerinde hizmet veren akademik personelin rol belirsizliğinin iş performansı üzerindeki etkisinin belirlenmesidir.

1.LİTERATÜR TARAMASI

Rol belirsizliği ile ilgili olarak alanyazın taraması yapıldığında çeşitli tanımlamaların olduğunu görmek mümkündür. Bu tanımlamalardan bazılarına değinmekte yarar görülmektedir. Rol belirsizliği, personelin kendisinden istenen performansı ortaya koyabilmesi için gerekli olan bilgi eksikliği olarak tanımlanmaktadır (Sadykova,2016: 88). Bir başka tanımda ise rol belirsizliği kavramı, bir işin, görevin yerine getirilmesinde gereken bilginin tam olarak anlaşılabilmesidir (Ahmad vd.,2021: 42). Alanyazında yer alan bir diğer rol belirsizliği tanımı, bireyin iş yerinde sorumluluğunda bulunan görevlerin belirsiz ve muğlak olması nedeniyle karışıklığa sebebiyet veren bir durum şeklindedir (Charoensukmongkol ve Puyod,2021:4). Van Sell vd.(1981:44)'ne göre, rol belirsizliği bilgilerin ne derecede eksik olduğu, rol ile ilgili beklentilerde muğlaklık olması olarak tanımlanmaktadır. Rol belirsizliğinde belirsiz iş ve görev tanımları olduğu için iş/görevin neyle ilgili olduğu hususunda yetersiz bir anlayış bulunmaktadır (Şanlı vd.,2021:5). Rol belirsizliğine neden olan faktörlerden birisi iş yerinde net olmayan ve tutarsız bilgilerdir (Yen vd.,2021:971). Rol belirsizliği seviyesi yüksek olan bireyler, genelde daha fazla iş yüküne sahip olma, daha uzun saatler çalışma ve artan baskıyı hissetme eğilimindedirler. Bu durumlar da bu bireylerin yüksek strese sahip olmasına sebebiyet vermektedir

(Charoensukmongkol ve Puyod,2021:4). Rol belirsizliği en çok, yetkilerin ve görevlerin tam olarak tanımlanmadığı veya bireylerin bilgi seviyesinin düşük olduğu sektörlerde belirginleşmiş durumdadır (Ahmad vd.,2021: 42).

İş performansı kavramı, çalışanın standart bir zaman dilimi boyunca gerçekleştirmiş olduğu çabaların organizasyona olan toplam etkisi olarak tanımlanmaktadır (Motowidlo ve Hell,2013:92). İş performansı, kurumun amaçlarına katkı sağlayan, çalışanın kontrolünde olup ölçülebilen eylemlerdir (Rotundo ve Sackett,2002:9). İş performansı, bir işletmede hizmet veren iş görenin yapmakla sorumlu olduğu işlerden ne kadarını yaptığı ve bundan dolayı ortaya konulan başarı düzeyi hakkında bilgi vermektedir (Boz vd.,2021:347). Çalışanların iş performansı, bir kuruluşun performansını belirlemede en önemli faktörlerdendir (June ve Mahmood,2011:1).

Rol belirsizliği ve iş performansı arasındaki ilişkilerin bir arada ele alındığı çalışmalar hem ulusal hem de uluslararası alanyazında rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarında değinmekte yarar görülmektedir. Değinilen çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Özbozkurt ve Özbozkurt (2019) tarafından yapılan çalışma özel sağlık sektöründe hizmet sunanlar üzerinden yürütülmüştür. Çalışmada, rol belirsizliğin iş performansını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Özmutaf ve Mizhari (2017) tarafından alana kazandırılan çalışma Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler(SMMM) ile diğer muhasebe çalışanları üzerinden yürütülmüştür. İzmir ilinde hizmet veren ve toplamda 32'si SMMM ve 71'i diğer muhasebe çalışanı olmak üzere 103 kişinin örneklem alındığı çalışmada rol belirsizliğinin iş performansını düşürdüğü istatistiki olarak tespit edilmiştir. Ahmad vd.(2021) tarafından alana kazandırılan çalışmada rol belirsizliği ile iş tatmini, dolaylı olarak da iş performansı üzerinde negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Tubre ve Collins (2000) rol belirsizliği ile iş performansı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaları meta analiz yöntemini kullanarak alana kazandırmışlardır. Yapılan analiz sonucuna ortaya çıkan sonuç, rol belirsizliği ile iş performansı arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğudur. Özetle, rol belirsizliği artma eğiliminde olduğunda iş performansında azalma meydana gelmektedir. Bu durumun tam tersi de geçerlidir. Yen vd.(2021) tarafından alana kazandırılan çalışma Malezya'da bulunan ve KOBİ (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler) olarak adlandırılan işletmelerde çalışan 200 kişi üzerinden yürütülmüştür. Çalışmada esas amaçlanan, iş performansını etkileyen faktörlerin alana kazandırılmasıdır. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan birisi de iş performansını etkileyen faktörlerden birisinin rol belirsizliği olduğu ve bu etkinin de negatif yönlü olduğu yönündedir. Abramis (1994) tarafından alana kazandırılan meta analiz çalışmasında da rol belirsizliği ile iş performansı arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğuna ulaşılmıştır. Chenhall ve Brownell (1988) tarafından alana kazandırılan çalışmada rol belirsizliğinin dolaylı olarak iş performansını etkilediği, onun da iş tatmini üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. June ve Mahmood(2011) tarafından alana kazandırılan çalışma, Malezya'da önemli ekonomik gelişim rolünde bulunan küçük ve orta ölçekli girişimlerde çalışanlar üzerinden yürütülmüştür. Toplamda 300 kişinin örneklem alınarak alana

kazandırılan çalışmada, rol belirsizliği ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Gahlan ve Singh(2014), Hindistan'da bilgi teknolojisi sektöründe hizmet veren 400 çalışan üzerinden çalışmalarını alana kazandırmışlardır. Çalışmada, rol belirsizliği ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Sayers vd.(2015) tarafından alana kazandırılan çalışma 425 hemşirelik öğrencisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, hemşirelik eğitiminde rol belirsizliğinin etkisini ortaya koymaktır. Çalışmanın sonucunda ortaya çıkan sonuç, rol belirsizliğinin hemşirelik eğitimini olumsuz etkilediği yönündedir. Bu çalışmaların genel olarak farklı sektörlerde yer alan özel kuruluşlarda ele alındığı görülmektedir.

Yükseköğretim kurumlarında rol belirsizliğini ölçen çalışmalar sınırlıdır. (Alam vd., 2015:6).Sınırlı olmakla birlikte belli çalışmaların olduğu söylenebilmektedir. Bu çalışmalara değinmekte yarar görülmektedir.

Yousefi ve Abdullah (2019) tarafından alana kazandırılan çalışmada akademik personelin performansını etkileyen örgütsel stres faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Malezya'da hizmet veren 209 akademik personel çalışmada örneklem olarak ele alınmıştır. Çalışmada, akademik personelin performansını etkileyen en büyük stres faktörlerinden birisinin rol belirsizliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bako(2014) tarafından alana kazandırılan çalışmada üniversitelerde hizmet veren akademik personel arasında rol belirsizliğinin yüksek seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma Nijerya örneklemini üzerinden yürütülmesine karşın sınırlı bir alana değindiği için özgün bir değer niteliğindedir. An vd. (2010) tarafından yapılan çalışma ortaöğretim beden eğitimi öğretmenleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Toplamda 282 beden eğitim öğretmeninin örneklem olarak ele alındığı çalışmada ortaya çıkan sonuç, rol belirsizliğinin iş performansı üzerindeki negatif etkisi yönündedir. Gölgeçen (2021) tarafından alana kazandırılan çalışma, Türkiye genelinde hizmet veren araştırma görevlileri üzerinden yürütülmüştür. Çalışma, katılmayı kabul eden 262 araştırma görevlisi örneklem olarak ele alınmıştır. Çalışmada ortaya çıkan sonuç, rol belirsizliğinin iş performansı üzerinde negatif bir etkisi olduğu yönündedir. Ertem Eray (2017) tarafından alana kazandırılan çalışmanın özgün yanı, Türkiye'deki iletişim fakültelerinde dekan olarak hizmet veren akademisyenleri örneklem almasıdır. O dönem için Türkiye'de iletişim fakültelerindeki dekanların sayısının 62 olduğu ifade edilmiş ve çalışma kapsamına 49 dekan dâhil edilmiştir. Çalışmada rol belirsizliğinin iş tatminini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Tolay Sabuncuoğlu (2008) tarafından alana kazandırılan çalışmada da örneklem olarak araştırma görevlileri alınmıştır. Çalışmanın sonuçları, alanyazını destekler niteliktedir. Rol belirsizliği ile iş performansı arasında negatif bir yönlü ilişki bulunmaktadır. Akçay (2017) tarafından alana kazandırılan çalışmada ortaya konulan sonuçlardan birisi iş rolü algıları ile performans arasında anlamlı bir ilişkinin olduğudur. Çalışma, İstanbul ve Ankara'daki iki devlet üniversitesinde gerçekleştirilmiştir.

Alanyazında genel kanı rol belirsizliği ile iş performansı arasında bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin de negatif yönlü olduğu şeklindedir. Bu da aslında beklenen bir durumdur. Bu durumun

istatistiki olarak anlamlı sonuç vermediği bir çalışma Ceylan ve Ulutürk(2006) tarafından alana kazandırılmıştır. Purnomo vd.(2021) tarafından alana kazandırılan çalışma alanyazındaki aksini bir sonucu ortaya koymuştur. Alanyazında genel kabul gören durum, rol belirsizliğinin iş performansı üzerindeki negatif etkisi yönündedir. Ancak Purnomo vd.(2021) ve Ceylan ve Ulutürk(2006) tarafından alana kazandırılan çalışmalarda bu durumun tersine ulaşılmıştır.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Hipotezi ve Modeli

Bu araştırmanın hipotezleri aşağıda sıralanmıştır;

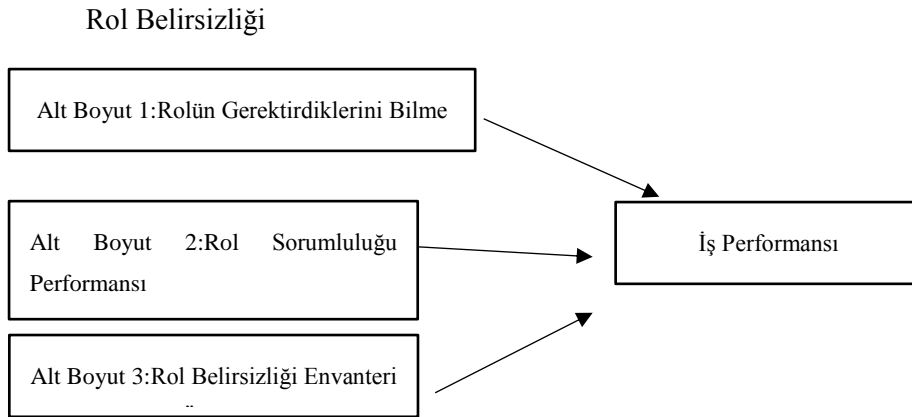
H₁: Akademik personelin rol belirsizliğinin, iş performansı üzerine etkisi bulunmaktadır.

H₂: Rolün gerektirdiklerini bilmenin iş performansı üzerine etkisi bulunmaktadır.

H₃: Rol sorumluluğu performans ölçütünün iş performansı üzerine etkisi bulunmaktadır.

H₄: Rol belirsizliği envanteri ölçütünün iş performansı üzerine etkisi bulunmaktadır.

Araştırmanın modeli ise aşağıdaki şekilde gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamına akademik personele uygulanan anket üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, çalışma kapsamına alınan akademik personele ait demografik veriler(7 soru) yer almaktadır. İkinci bölümde orijinali Rizzo vd.(1970) tarafından geliştirilen Beauchamp ve Bray (2001) tarafından uyarlanması yapılan, 5’li likert şeklinde 7 sorudan oluşan anket uygulanmıştır. Anketin üçüncü bölümünde Kirkman ve Rosen (1999) ve Sigler ve Pearson(2000)’un çalışmalarında kullanılan, Türkçe geçerlilik- güvenilirliği ise Çöl (2008) tarafından yapılan, 5’li likert şeklinde 4 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmada, kesitsel araştırma tasarımı kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini İstanbul ilindeki vakıf üniversitelerinde hizmetini sürdüren tüm akademik personel oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise çalışmaya 548 kişi dâhil edilmiştir. Bu kişilerin dâhil edilmesinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

2.4. Veri Analiz Yöntemi

Çalışma kapsamında tüm analizler, IBM SPSS ve AMOS paket programları kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin basıklık-çarpıklık değerleri belirlenmiştir. Bu değerlere göre verilerin dağılım türü belirlenip, buna uygun testlerin kullanılması sağlanmıştır. Ölçeklere ait betimsel istatistikler ölçüldükten sonra, demografik veriler bulgulanmıştır. Ölçekler arasındaki korelasyon puanları belirlenip, etkiyi ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır. Ölçekler arasındaki uyum indekslerini belirlenmesi için ve Rol Belirsizliğinin İş Performansına Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz edilmesi işlemleri için AMOS paket programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında örneklem kapsamına alınan akademik personelin demografik bulguları Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bulguları

Değişken		n	%	Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	314	57,30	Mesleki Kıdem	1 yıldan az	47	8,58
	Erkek	234	42,70		1-5 yıl arası	239	43,61
Yaş	30 yaş ve altı	162	29,56		5-10 yıl arası	109	19,89
	31-40 yaş arası	214	39,05	10 yıl ve üzeri	153	27,92	
	41-50 yaş arası	86	15,69	Çalışma Süresi	1 yıldan az	88	16,06
	51 yaş ve üzeri	86	15,69		1-5 yıl arası	326	59,49
Medeni Durumu	Evli	288	52,55		5-10 yıl arası	104	18,98
	Bekâr	260	47,45	10 yıl üstü	30	5,47	
Akademik Unvan	Arş. Gör.	116	21,17	Öğrenim Durumu	Lisans	19	3,47
	Öğr. Gör.	229	41,79		Yüksek Lisans	244	44,53
	Dr. Öğr. Üyesi	159	29,01		Doktora ve üzeri	285	52,01
	Doç. Dr.	15	2,74				
	Prof. Dr.	29	5,29				

Akademik personelin demografik değişkenlerine bakıldığında; cinsiyet dağılımının %57,3'ünü kadınlar, yaş dağılımının %39,05'ini 31-40 yaş aralığı, medeni durum dağılımının %52,55'ini evli bireyler, akademik unvan dağılımının %41,79'unu öğretim görevlisi, mesleki kıdem dağılımının %43,61'ini 1-5 yıl arası, bulunulan üniversitedeki çalışma süresi dağılımının %59,49'unu 1-5 yıl arası

ve son olarak öğrenim durumu dağılımının %52,01'ini doktora ve üzeri olan akademik personel oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan ve çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul etmiş akademik personele uygulanan ölçeklerin çarpıklık-basıklık değerleri Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Ölçeklerin Çarpıklık-Basıklık Değerleri

Rol Belirsizliği Ölçeği	Alt Boyutlar	Çarpıklık	Basıklık
	Rolün Gerektirdiklerini Bilme	0,244	-0,801
Rol Sorumluluğu Performans Ölçütü	-0,838	0,098	
Rol Belirsizliği Envanteri Ölçütü	-0,405	0,747	
İş gören Performansı Ölçeği	İş Gören Performans Ölçütü	-1,167	2,026

Çalışmada ölçek puanları hesaplanmış ve puanların normal dağılıma uygunluğunun belirlenmesi için basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld ve Meeden, 1984; Moors, 1988; Hopkins ve Weeks, 1990; DeCarlo, 1997). Tablo 2'deki değerler incelendiğinde her bir puanın basıklık ve çarpıklık katsayılarının -3 ile +3 arasında olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre puanların normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Puanların normal dağılım göstermesi nedeni ile çalışmada parametrik test teknikleri kullanılmıştır.

Tablo 3. Ölçeklere Ait Betimsel İstatistikler

Rol Belirsizliği Ölçeği	ALT BOYUTLAR	Minimum	Maximum	Ort.	ss
	Rolün Gerektirdiklerini Bilme		3,00	15,00	7,25
Rol Sorumluluğu Performans Ölçütü		4,00	20,00	15,61	3,78
Rol Belirsizliği Envanteri Ölçütü		8,00	35,00	24,73	4,24
İş Gören Performansı Ölçeği	İş Gören Performans Ölçütü	4,00	20,00	17,84	2,38

Tablo 3'de yer alan analiz sonuçlarına göre; rolün gerektirdiklerini bilme puanının ortalaması 7,25, rol sorumluluğu performans ölçütünün ortalaması 15,61, rol belirsizliği ölçütünün ortalaması 24,73 ve son olarak iş gören performans ölçütünün ortalaması 17,84'dür.

Tablo 4. Çalışma Kapsamına Dâhil Edilen Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişkenler	Frekans(n)	Rol Belirsizliği Ölçeği			İş Gören Performans Ölçütü
		Rolün Gerektirdiklerini Bilme	Rol Sorumluluğu Performans Ölçütü	Rol Belirsizliği Envanteri Ölçütü	
		p	p	p	p
Cinsiyet					
Erkek	314	0,253	0,212	0,365	0,928
Kadın	234				
Yaş					
30 yaş ve altı	162	0,000*	0,001*	0,164	0,646

Akademik Personelin Rol Belirsizliğinin İş Performansı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: İstanbul'daki Vakıf Üniversiteleri Üzerinde Bir Uygulama

31-40 yaş arası	214				
41-50 yaş arası	86				
51 yaş ve üzeri	86				
Medeni Durum					
Evlü	288	0,000*	0,054	0,896	0,199
Bekâr	260				
Akademik Unvan					
Arş. Gör.	116				
Öğr. Gör.	229	0,000*	0,000*	0,618	0,512
Dr. Öğr. Üyesi	159				
Doç. Dr.	15				
Prof. Dr.	29				
Mesleki Kıdem					
1 yıldan az	47				
1-5 yıl arası	239	0,000*	0,003*	0,721	0,456
5-10 yıl arası	109				
10 yıl ve üzeri	153				
Üniversitede Çalışma Süresi					
1 yıldan az	88				
1-5 yıl arası	326	0,138	0,567	0,29	0,027*
5-10 yıl arası	104				
10 yıl üstü	30				
Öğrenim Durumu					
Lisans	19				
Yüksek Lisans	244	0,000*	0,023*	0,157	0,701
Doktora ve üzeri	285				

*p<0,05

Tablo 4 incelendiğinde çalışma kapsamına toplamda 548 akademik personelin alındığı görülmektedir. Katılanların yarısından fazlasının (n:314, %57,3) erkek olduğu, yaş açısından incelendiğinde %39,05(n:214)'nin 31-40 yaş kategorisinde olduğu, medeni hal değişkeninde çok büyük bir fark olmadığı görülmektedir. Akademik unvan açısından %70'den fazlasının öğretim görevlisi ve doktor öğretim üyesinden oluştuğu, mesleki kıdem en çok 1-5 yıl arasında olduğunu görmek mümkündür. Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğunun, hizmet verdikleri üniversitelerde 1-5 yıl arasında bulunduğu (n:326,%59,49), öğrenim durumu açısından ise yaklaşık %97'lik oranda lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) eğitim düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamına iki değişkene sahip(cinsiyet, medeni hal)değişkenler için t-testi, ikiden fazla değişkeni içerenler (yaş, akademik unvan, mesleki kıdem, bulunulan üniversitede çalışma süresi ve öğrenim durumu) için ise ANOVA testi kullanılmıştır.

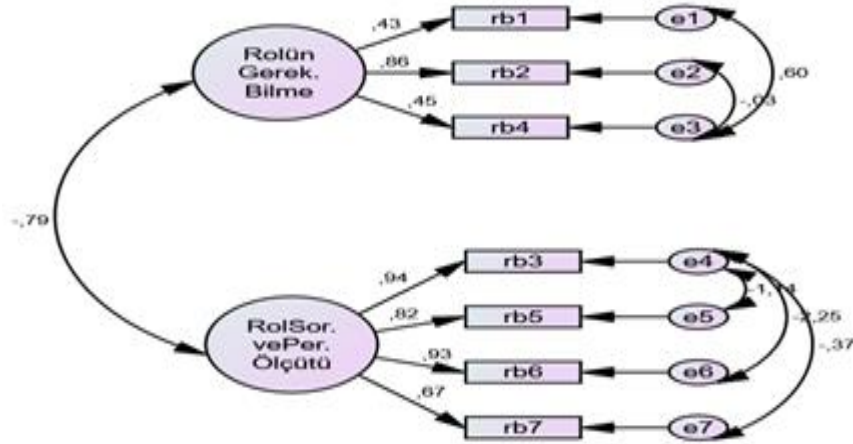
Cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde hem rol belirsizliğinin üç alt boyutu hem de iş gören performansı ölçekleri için istatistiksel açıdan bir fark bulunmamaktadır (p>0,005).

Yaş, akademik unvan, mesleki kıdem, öğrenim durumu değişkenleri açısından incelendiğinde iş gören performansı açısından istatistiki olarak bir ilişki bulunmazken (p>0,005), rol belirsizliğinin alt boyutları olan rolün gerektiğini bilme ve rol sorumluluğu performans ölçütü arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır (p<0,005).

Medeni durum değişkeni ile ölçekler arasındaki ilişki incelendiğinde sadece rol belirsizliği ölçeğinin alt boyutu olan rolün gerektiğini bilme ile istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,005$).

Üniversitede çalışma süresi ile sadece iş gören performansı ölçeği arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir ($p<0,005$).

Rol Belirsizliği Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi(DFA) Sonuçları ve Yol Haritasına aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 2. Rol Belirsizliği Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

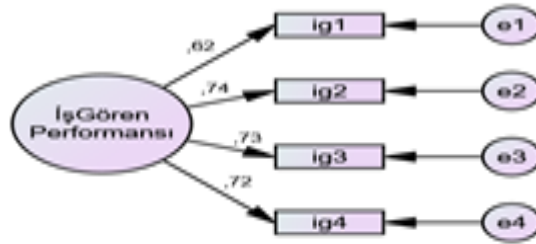
Tablo 5. Rol Belirsizliğine Ait DFA Sonuçları ve Yol Haritası

Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri*	Hesaplanan Uyum İndeksleri
$\chi^2/sd < 5$	4,24
GFI > 0.90	0,98
AGFI > 0.90	0,94
CFI > 0.90	0,99
RMSEA < 0.08	0,07
RMR < 0.08	0,05

*Kaynak: (Munro, 2005; Schreiber vd., 2006; Hooper vd., 2008)

Rol Belirsizliği için yapılan DFA analizinde oluşturulan yol haritası aşağıda verilmiştir. Yapılan DFA analizinde hesaplanan tüm uyum indekslerinin kabul edilebilir uyum indekslerini sağladığı görülmektedir.

İş gören Performansı Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi(DFA) Sonuçları ve Yol Haritası aşağıda yer almaktadır.

Şekil 3. İş Gören Performansı Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Tablo 6. İş Gören Performansına Ait DFA Sonuçları ve Yol Haritası

Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri	Hesaplanan Uyum İndeksleri
$\chi^2/sd < 5$	4,23
GFI > 0.90	0,99
AGFI > 0.90	0,96
CFI > 0.90	0,99
RMSEA < 0.08	0,07
RMR < 0.08	0,01

İş gören performansı için yapılan DFA analizinde oluşturulan yol haritası aşağıda verilmiştir. Yapılan DFA analizinde hesaplanan tüm uyum indekslerinin kabul edilebilir uyum indekslerini sağladığı görülmektedir.

Tablo 7. Ölçekler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

ÖLÇEKLER	ALT BOYUTLAR	Rol Belirsizliği Ölçeği			İş Gören Performans Ölçeği
		Rolün Gerektirdiklerini Bilme	Rol Sorumluluğu Performans Ölçütü	Rol Belirsizliği Envanteri Ölçütü	İş Gören Performans Ölçütü
Rol Belirsizliği Ölçeği	Rolün Gerektirdiklerini Bilme	r	1		
		p			
		n	548		
	Rol Sorumluluğu Performans Ölçütü	r	-,567**	1	
		p	0,000		
		n	548	548	
	Rol Belirsizliği Envanteri Ölçütü	r	-,105*	,831**	1
		p	0,014	0,000	
		n	548	548	54
İş Gören Performans Ölçeği	İş Gören Performans Ölçütü	r	-0,151**	,324**	,309**
		p	0,000	0,000	0,000
		n	548	548	548

*p<0,05

Korelasyon analizi sonuçlarına göre; rolün gerektirdiklerini bilme ile rol belirsizliği ölçütü (r=-0,105) arasında negatif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunurken, rol sorumluluğu performans ölçütü (r=-0,567) arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte iş gören performans ölçütü (r=-,151) ile arasında negatif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır.

Rol sorumluluğu performans ölçütü ile rol belirsizliği ölçütü ($r=0,831$) arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki bulunurken, iş gören performansı ölçütü ($r=0,324$) ile arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır.

Rol Belirsizliği Envanteri Ölçütü ile İş Gören Performans Ölçütü ($r=0,309$) arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 8. Rol Belirsizliğinin İş Performansına Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standardize Katsayılar	Olmayan	Standardize Katsayılar	t	p	R2
		B	Standart Hata	Beta			
İş Gören Performans Ölçütü	Sabit	14,594	0,613		23,793	0,000	0,106
	Rolün Gerektirdiklerini Bilme*	0,032	0,033	0,048	0,968	0,333	
	Rol Sorumluluğu Performans Ölçütü*	0,199	0,028	0,351	7,129	0,000	
	Sabit	14,026	0,524		26,777	0,000	0,095
	Rol Belirsizliği Envanteri Ölçütü**	0,158	0,021	0,309	7,586	0,000	

*Model: $F=32,391$, $p=0,000$, **: Model: $F=57,550$; $p=0,000$

Analiz sonuçlarına göre, rol belirsizliği ölçütünün ($\beta=0,309$; $p=0,000$) iş gören performans ölçütü üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($p<0,05$). Rol Sorumluluğu Performans Ölçütünün ($\beta=0,351$; $p=0,000$) İş Gören Performans Ölçütü üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte; Rolün Gerektirdiklerini Bilme İş Gören Performans Ölçütünün üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($p>0,05$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Akademik personel denilince akla ders sorumluluğu olan, araştırmalar ve yayın yapan birey gelmektedir. Tabii bu sorumlulukların yanı sıra özellikle idari kadroda bulunan akademik personelin görev tanımında farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür. Bu farklılıklar da müdürlük/dekanlık/rektörlüğün iş ve işlemlerinin kusursuz bir biçimde yerine getirilmesi amacını taşımaktadır.

Türkiye’de toplamda 208 üniversitesinin olduğu, bunun da 78’sinin vakıf üniversitesi olduğu bilinmektedir. Bu vakıf üniversitelerinin de 47 si İstanbul ilinde bulunmaktadır. İstanbul’un Türkiye’nin metropolü olmasından dolayı bu beklenen bir durumdur. Yükseköğretim Kurumlarına Geçiş (YKS) sınavlarından sonra öğrenciler üniversite tercihi maratonuna girmektedirler. Bu maratona sadece öğrenciler değil aynı zamanda üniversiteler de dâhil olmaktadır. Her ne kadar esas amacı kar elde etmek olmasa da halk dilinde özel üniversiteler olarak anılan vakıf üniversiteleri bu yarışın içerisinde kendilerini bulmaktadır. Tabii, bu durum aynı zamanda vakıf üniversitelerinde hizmet veren

akademik personeli de bu yarışın içerisine almaktadır. Tercih sürecinin kısıtlı olması, öğrencilerin aileleri ile birlikte genelde hafta sonu bir araya gelmesi ve bu süreçte özellikle call-center hizmetlerinin daha uzun süre sunulması akademik personelinde bu birimlerde çeşitli görevler almasına sebebiyet vermektedir. Mesai saatlerinin uzaması, hafta sonu da dâhil olmak üzere çalışma ve esas görevin dışında farklı işler yapılması akademik personelin görev tanımında farklılığa sebebiyet vermektedir. Bu da rol belirsizliğine neden olmaktadır.

İstanbul ilindeki vakıf üniversitelerinde hizmet veren, özellikle araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi unvanına sahip akademisyenlerin rol belirsizliğine ilişkin durumların sosyal medya başta olmak üzere çeşitli medya araçlarında duyulması bu çalışmanın yapılma sebebinin ortaya koymaktadır. Alanyazına bakıldığında akademik personel üzerinden rol belirsizliğinin iş performansına etkisini ölçen ve aralarında ilişki bulan çalışmaların (Akçay, 2017; Ertem Eray,2017; Gölgeçen,2021; Tolay Sabuncuoğlu,2008; Bako,2014; An vd.,2010; Yousefi ve Abdullah,2019) olduğunu görmek mümkündür. Sözü geçen bu çalışmaların hiçbirisi doğrudan vakıf üniversiteleri örnekleminde alana kazandırılmamıştır. Bu çalışma ise İstanbul ilindeki vakıf üniversitelerinde görev yapan akademik personelden alınan veriler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu da çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Var olan 78 vakıf üniversitesinin 47'sinin İstanbul'da olması, İstanbul'daki vakıf üniversitelerinde hizmet veren akademik personelin fazla olması ve İstanbul'un Türkiye'nin metropolü olması gibi durumlar çalışmanın tüm vakıf üniversiteleri için de genellenebileceğini düşündürmektedir. Tabii tüm üniversiteleri içeren çalışmaların da alana kazandırılmasının daha verimli sonuçları ortaya çıkaracağı da önerilmektedir.

Bu çalışmada ortaya çıkan sonuç, değişkenler arasındaki etkinin beklenen ve alanyazına uygun olduğu yönündedir. Alanyazında(Özbozkurt ve Özbozkurt,2019; Özmutaf ve Mizhari,2017; Ahmad vd.,2021; Tubre ve Collins,2000; Yen,2021) genel kanı rol belirsizliği ile iş performansı arasında bir etkinin olduğu ve bu etkinin de negatif yönlü olduğu şeklindedir. Bu çalışmada da ortaya çıkan sonuç alanyazını destekler niteliktedir.

Çalışmada, akademik personelin rolündeki belirsizliğinin minimuma indirilmesi, hatta mümkünse hiç olmaması performansı arttıracığı düşüncesini ortaya koymaktadır. Akademik personelin rolünün gereğini yerine getirmesi, ekstra olarak nihai amacından farklı işlerle rol belirsizliğinin arttırılmaması önerilmektedir. Bu çalışmanın da bundan sonraki çalışmalara öncülük teşkil edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abramis, D. J. (1994). Work role ambiguity, job satisfaction, and job performance: Meta-analyses and review. *Psychological reports*, 75(3_suppl), 1411-1433.
- Ahmad, J., Zahid, S., Wahid, F. F., & Ali, S. (2021). Impact of role conflict and role ambiguity on job satisfaction the mediating effect of job stress and moderating effect of Islamic work ethics. *European Journal of Business and Management Research*, 6(4), 41-50.

- Akçay, V. H. (2017). Örgütlerde iş rolü algıları, sinizm ve algılanan performans arasındaki ilişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 476-486.
- Alam, S., Haerani, S., Amar, M. Y., & Sudirman, I. (2015). Role conflict and role ambiguity in higher education. *International Journal of Business and Management Invention*, 4(1), 2319-8028.
- An, G. L., Choo, N. Y., & Cho, S. H. (2010). Effects of role ambiguity and role conflict for physical education teachers on job satisfaction and job performance. *The Journal of the Korea Contents Association*, 10(11), 476-484.
- Bako, M. J. (2014). Role ambiguity and role conflict amongst university academic and administrative staff: A Nigerian case study.
- Beauchamp, M. R., & Bray, S. R. (2001). Role ambiguity and role conflict within interdependent teams. *Small Group Research*, 32(2), 133-157.
- Boz, D., Duran, C., & Uğurlu, E. (2021). Örgütsel bağlılığın iş performansına etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 345-355.
- Ceylan, A., & Ulutürk, Y. H. (2006). Rol belirsizliği, rol çatışması, iş tatmini ve performans arasındaki ilişkiler. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 48-58.
- Charoensukmongkol, P., & Puyod, J. V. (2021). Influence of transformational leadership on role ambiguity and work-life balance of Filipino University employees during COVID-19: does employee involvement matter?. *International Journal of Leadership in Education*, 1-20.
- Chenhall, R. H., & Brownell, P. (1988). The effect of participative budgeting on job satisfaction and performance: Role ambiguity as an intervening variable. *Accounting, Organizations and Society*, 13(3), 225-233.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Çölgeçen, Y. (2021). Rol çatışması ve rol belirsizliğinin iş doyumuna üzerine etkisi: araştırma görevlilerine yönelik bir çalışma. *Tarih Okulu Dergisi*, 14(50), 679-696.
- DeCarlo, L. T. (1997). On the meaning and use of kurtosis. *Psychological methods*, 2(3), 292.
- Ertem Eray, T. (2017). Rol çatışması, rol belirsizliği ve iş tatmini arasındaki ilişkiler: iletişim fakültesi dekanları üzerine bir uygulama. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (27), 201-213.
- Gahlan, V. S., & Singh, K. (2014). The Effect of Role Overload and Role Ambiguity on Job Performance of IT Professionals in India. *IUP Journal of Management Research*, 13(3).
- Groeneveld, R. A., & Meeden, G. (1984). Measuring skewness and kurtosis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series D (The Statistician)*, 33(4), 391-399.
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic journal of business research methods*, 6(1), pp53-60.
- Hopkins, K. D., & Weeks, D. L. (1990). Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: Their place in research reporting. *Educational and psychological measurement*, 50(4), 717-729.
- June, S., & Mahmood, R. (2011). Role ambiguity and job performance of employees in the service sector SMEs in Malaysia. *Malaysian Management Journal*, 15, 1-20.
- Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management journal*, 42(1), 58-74.
- Kurulu, Y. (2021). Vakıf Üniversiteleri Raporu. Ankara
- Moors, J. J. A. (1988). A quantile alternative for kurtosis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series D (The Statistician)*, 37(1), 25-32.
- Motowidlo, S. J., & Kell, H. J. (2013). Chapter 5 Job Performance. *Handbook of Psychology*. John Wiley & Sons, 91-131.

- Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research* (Vol. 1). lippincott williams & wilkins.
- Özbozkurt, O. B., & Özbozkurt, N. (2019). Rol belirsizliği ve rol çatışmasının iş performansına etkisinde iş tatmininin aracılık rolü: Mersin ilinde faaliyette bulunan özel hastaneler üzerine bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 307-314.
- Özmutaf, M., & Mizrahi, R. (2017). SMMM ve Diğer muhasebe çalışanları kapsamında, iş stresinin iş performansına etkisi: İzmir ilinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 1-12.
- Purnomo, K. S. H., Lustono, L., & Tatik, Y. (2021). The effect of role conflict, role ambiguity and job stress on employee performance. *Economic Education Analysis Journal*, 10(3), 532-542.
- Rizzo, J.R., House, R.J., & Lirtzman, S.I. (1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 15, 150-163.
- Rotundo, M., & Sackett, P. R. (2002). The relative importance of task, citizenship, and counterproductive performance to global ratings of job performance: A policy-capturing approach. *Journal of applied psychology*, 87(1), 66.
- Sadykova, G. (2016). İş rolü belirsizliğinin işyerindeki erteleme alışkanlığı (prokrastinasyon) üzerine etkisi: Hizmet sektörüne yönelik bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 87-112.
- Sayers, J., Salamonson, Y., DiGiacomo, M., & Davidson, P. M. (2015). Nurse educators in Australia: High job satisfaction despite role ambiguity. *Journal of Nurse Education and Practice*. 5(4), 41-51.
- Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A., & King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research*, 99(6), 323-338.
- Sigler, T. H., & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52.
- Şanlı, D., Cimen, M. U., Isler, N., & Turgut, N. (2021). Role Conflict and Role Ambiguity in Pediatric General Duty and Intensive Care Unit Nurses. *Cyprus Journal of Medical Sciences*, 6(2), 162-171.
- Tolay Sabuncuoğlu, E. (2008). Rol çatışmasının ve rol belirsizliğinin tükenmişlik ve iş doyumunu üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 35-49.
- Tubre, T. C., & Collins, J. M. (2000). Jackson and Schuler (1985) revisited: A meta-analysis of the relationships between role ambiguity, role conflict, and job performance. *Journal of Management*, 26(1), 155-169.
- Van Sell, M., Brief, A. P., & Schuler, R. S. (1981). Role conflict and role ambiguity: Integration of the literature and directions for future research. *Human relations*, 34(1), 43-71.
- Yen, Y. Y., Yen, W. T. M., & Xin, L. J. (2021). Employee's Performance in small and medium enterprises (SME). *Ilkogretim Online*, 20(4).
- Yousefi, M., & Abdullah, A. G. K. (2019). The impact of organizational stressors on job performance among academic staff. *International Journal of Instruction*, 12(3), 561-576.

KATILIM ENDEKSLERİ İLE BIST 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ GETİRİ VE VOLATİLİTE ETKİLEŞİMİ: VAR-EGARCH MODELİ İLE ANALİZ

Ethem KILIÇ¹

Yavuz TÜRKAN²

Öz

Bu çalışmada Borsa İstanbul ile Katılım Endeksleri arasındaki getiri ve volatilité etkileşimi olup olmadığı araştırılmaktadır. Çalışmada BIST 100 ile Katılım Model Portföy, Katılım 30 ve Katılım 50 Endeksleri ele alınmıştır. BIST 100 ile Katılım 30, Katılım 50 ve Katılım Model Portföy Endeks getirilerinin yatırımcılar için öngörü sağlayıp sağlamadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için 11.07.2016 – 28.07.2021 dönemine ait günlük veriler ile çok değişkenli GARCH modellerinden VAR-EGARCH modelinden faydalanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Katılım 30 Endeksi ve Katılım 50 Endeksi ile BIST 100 Endeksi arasında çift yönlü getiri ve volatilité etkileşimi tespit edilmiştir. BIST 100'den Katılım Model Portföyüne doğru tek yönlü volatilité etkileşimi bulunmaktadır. Katılım 50, Katılım Model Portföy ve BIST 100 Endeksi piyasasında meydana gelen şokların asimetrik yapı sergilediği tespit edilmiştir. Katılım 50 Endeksi piyasasında negatif bilgi şokları, Katılım Model Portföy ve BIST 100 Endeksi piyasasında ise pozitif bilgi şokları daha etkindir. Katılım 30, 50 ve Model Portföy Endeksi ile BIST 100 Endeksi piyasasında meydana gelen dalgalanmaların etkisinin uzun süre hissedildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Endeksleri, BIST 100 Endeksi, VAR-EGARCH.

Jel Kodları : E44, G11, G17

RETURN AND VOLATILITY INTERACTION BETWEEN PARTICIPATION INDICES AND BIST 100 INDEX: ANALYSIS WITH VAR-EGARCH MODEL

Abstract

In this study, it is investigated whether there is a return and volatility interaction between Borsa Istanbul and Participation Indices. In the study, BIST 100, Participation Model, Participation 30 and Participation 50 Portfolio Indices are discussed. It is aimed to reveal whether the returns of BIST 100, Participation 30, Participation 50 and Participation Model Portfolio Indices provide predictions for investors. In order to reveal the relationship between the variables, the daily data of the period of 11.07.2016 - 28.07.2021 and the VAR-EGARCH model,

¹ Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, etemkcl@hotmail.com, [ORCID: 0000-0002-6247-9024](https://orcid.org/0000-0002-6247-9024)

² Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, yturkan@bingol.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-0227-9346](https://orcid.org/0000-0002-0227-9346)

Atf: Kılıç, E., Türkan, Y., (2023). Katılım endeksleri ile BIST 100 arasındaki getiri ve volatilité etkileşimi: VAR-EGARCH modeli ile analiz. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 72-93.

DOI: 10.54831/vanyyuiibfd.1289282

one of the multivariate GARCH models, were used. As a result of the analysis, there is a bidirectional return and volatility interaction between the Participation 30 and the Participation 50 and BIST 100 Index. There is a one-way volatility interaction from BIST 100 to the Participation Model Portfolio. It has been determined that the shocks in the Participation 50, the Participation Model Portfolio, and the BIST 100 market exhibit an asymmetrical structure. Negative information shocks are more effective in the Participation 50 Index market, and positive information shocks are more effective in the Participation Model Portfolio and BIST 100 markets. It is understood that the fluctuations in the Participation 30, 50 and Model Portfolio and BIST 100 Indices market are permanent and their effects continue for a long time.

Keywords: Participation Indices, BIST 100 Index, VAR-EGARCH.

Jel Classification : E44, G11, G17

GİRİŞ

İnsanoğlu hayattan daha fazla lezzet almak ve refah seviyesini arttırmak adına çeşitli arayışlar içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle insanlar ellerindeki kıt kaynakları daha verimli kullanmak adına farklı yatırım yollarına başvurmaktadır. Belirtilen durum her dine mensup bireyler için geçerli olduğu gibi İslami hassasiyeti yatırımcılar için de geçerlidir. İslami hassasiyeti yatırımcı için İslami yatırım yollarından biri sermaye piyasalarıdır. Birçok finansal aracın yer aldığı bu piyasada son dönemlerde, alternatif finansal yatırım araçlarından katılım hisse senetlerine olan ilgi dikkat çekici boyuta ulaşmıştır. Katılım endeksleri olarak ifade edilen endeksler, Katılım Model Portföy, Katılım-30 ve Katılım-50 endeksleri olarak anılmaktadır. Bu endeksler katılım bankalarınca, müşterilerinin yatırım yapabileceği payların fiyat ve getiri performanslarının ölçülmesi amacıyla oluşturulmuştur. Katılım endeksinde yer alan şirketler belli kriterlere göre belirlenmektedir. Bunların başında ana faaliyet konusunu belirli bir oranın altında faize dayalı finansal işlem yapmayan, kumar, tütün, alkol, domuz eti vb. gıda satışı gerçekleştirilmeyen, vadeli altın, gümüş ve döviz ticaretiyle uğraşmayan, basın-yayın, turizm ve eğlence şirketlerinin yer almadığı şirketler oluşturmaktadır³. Ayrıca endekse girebilmek için şirketlerin; toplam faizli kredilerinin piyasa değerine oranının %30'un altında olması, faiz getirili nakit ve menkul kıymetlerin piyasa değerine oranının %30'un altında olması ve yukarıda belirtilen yasaklanan faaliyetlerden elde edilen gelirlerin toplam gelirlere oranının ise %5'in altında olması gerektiği belirtilmektedir. Katılım modeli portföy endeksinde yer alan hisse senetleri, Katılım 50 endeksinde yer alan hisse senetleri arasından seçilir. Ayrıca, uygun gelirin toplam gelire oranı pay bazında %5'in altında olmalıdır.⁴ 1 Temmuz 2021 yılı itibarıyla Katılım Endeks Şirketleri Ek 1'de yer almaktadır.

Katılım endeks şirketlerinin yer aldığı Ek 1'deki işletmeler Borsa İstanbul A.Ş. çatısı altında işlem görmektedir. İMKB'nin faaliyetlerinin sonlandırılması ile 30 Aralık 2012 yılında birçok borsanın tek çatı altında toplanması amacıyla Borsa İstanbul A.Ş. (BIST) kurulmuştur. Halka açık

³ https://www.katilimendeksi.org/subpage/23/endeks_sirketleri_10.08.2021

⁴ https://www.katilimendeksi.org/subpage/23/endeks_sirketleri_10.08.2021

anonim şirketlerin işlem gördüğü bu borsada BIST 30, BIST 50 ve BIST 100 endeksleri Yıldız Pazar'da işlem gören şirketlerin paylarından oluşmaktadır. Yıldız Pazar, borsaya ilk kotasyonda halka arz edilen kısmın piyasa değerinin üç yüz milyon TL ve üzeri paylara sahip olduğu işletmelerin işlem gördüğü pazarlardır. Payların endekslere dahil edilebilmesi için değerlendirme süresinin bitiminden itibaren en az 60 gün süreyle Borsa İstanbul'da işlem görmesi gerekmektedir. Halka arzın sona erdiği tarihteki halka arz edilen payın piyasa değeri; fiilen dolaşımda olan parçaların piyasa değerine göre azalan sırada listelenir⁵. BIST 100'de yer alan şirketler Ek 2'de yer almaktadır.

Borsaya yatırım yapılırken geleceğe yönelik öngörülede bulunabilmek önemlidir. Bu nedenle borsa endekslerinin gelecekteki fiyat değişimlerini belirleyebilmek adına çeşitli analiz teknikleri geliştirilmektedir. Bu analizlerle endekslerin volatilitesi ve getirisi belirlenmektedir. Oynaklık, belirsiz bir değişkenin tüm sonuçlarının dağılımı olarak tanımlanmaktadır (Poon, 2005). Poon ve Granger (2003) ele almış oldukları çalışmalarında oynaklığın risk anlamına gelmediğini belirterek, yapılacak olan yatırım kararlarında önemli bir belirleyici unsur olduğunu ifade etmişlerdir. Getiri ise herhangi bir varlık veya kıymetin üstlendiği risk sonucu ortaya çıkan ürün olarak ifade edilmektedir. Alınan risk ile beklenen getiri arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu nedenle, özellikle finansal piyasalarda, alınan risk arttıkça getirilerin artması, alınan risk azaldığında getirilerin azalması beklenmektedir⁶. Bu nedenle volatilitesi ve getiri arasındaki ilişki büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, Katılım endeksleri ile BIST 100'ün getiri ve oynaklığı arasındaki etkileşimi VAR-EGARCH modeli kullanarak tahmin etmeye çalışmaktadır. Çalışmada Borsa İstanbul ile Türkiye'deki katılım endeksleri arasındaki ilişkinin VAR-EGARCH modeli ile ele alınması çalışmanın özgünlüğü ortaya koyulmuştur. BIST 100 getirilerindeki hareketlilikler Katılım Model Portföy, Katılım 30 ve Katılım 50 endekslerinin yatırımcıları için bir öngörü kabul edilebilir mi? sorusuna cevap aranmaktadır. Ayrıca çalışmanın çok değişkenli GARCH modellerinden VAR-EGARCH modeli ile araştırılması finans literatürü açısından önemli olduğu varsayılmaktadır. 11.07.2016 – 28.07.2021 dönemine ait günlük verilerin kullanıldığı çalışmada elde edilen veriler EViews 9 ve WinRATS 10 ekonometrik analiz programlarıyla analize tabi tutulmaktadır. Böylece daha önce uygulanmayan VAR-EGARCH modelinin kullanılması ile BIST 100 ile Katılım Endeksleri arasındaki oynaklığın durumu hakkında öngörülede bulunularak yatırımcılara öncül bilgiler sunulacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Menkul kıymet borsası ile katılım endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışmanın olduğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde, Menkul kıymet borsası ile katılım endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların bir kısmına yer verilecektir.

⁵ <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/471/borsa-istanbul-hakkinda>, 09.08.2021

⁶ Uzman Para, 09.08.2021

Khaled (2004) FTSE Küresel İslami Endeks ile FTSE All-World endekslerinin performansları karşılaştırmıştır. Çalışmada Jensen ölçütü, Sharpe ve Treynor değerlendirme metodlarını kullanarak FTSE Küresel İslami Endeks ile FTSE All-World endekslerinin performansları ölçmeye çalışılmıştır. FTSE Küresel İslami Endeks ile FTSE All-World endekslerinin arasında anlamlı bir fark olmadığını belirlemiştir. İslami endeksler ile konvansiyonel endeksleri kıyaslayan Al-Zoubi and Maghyreh (2007) çalışmalarında DJIS'in göreceli risk performansını araştırmışlardır. İslami endeksin performansının klasik endekslere göre daha yüksek olduğu tespit etmişlerdir. Charles vd. (2011) ise İslami endeksler ile geleneksel endekslerin subprime krizi sırasındaki etkileşimini incelemiştir. Kriz sırasında İslami endekslerin geleneksel endekslere göre oynaklığının daha yüksek olduğunu saptamışlardır. İslami endeksler ile geleneksel endekslerin ele alındığı bir diğer çalışma Ajmi vd. (2014) tarafından yapılmıştır. Çalışmalarında İslami hisse senetleri ile konvansiyonel hisse senedi piyasaları arasındaki bağlantıları araştırmışlardır. Çalışmalarında değişen varyanslı doğrusal Granger nedensellik ve doğrusal olmayan Granger nedensellik testlerini uygulamışlardır. İslami ve konvansiyonel hisse senedi piyasaları arasında doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik ilişkisi olduğu gibi, İslami hisse senedi piyasaları ile finansman ve risk faktörleri arasında da güçlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Fakat El Khamlichi vd. (2014) çalışmasında tam tersine bir sonuç elde etmiştir. El Khamlichi vd. (2014) İslami endeksler ile konvansiyonel endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Eşbütünleşme testi bulgularına göre; Dow Jones ve S&P'nin içinde yer alan çeşitli İslami endeksler, kendi kıyaslama ölçütleriyle eşbütünleşme ilişkisine sahip olmadıkları sonucuna varmışlardır. Benzer sonuç elde edilen bir diğer çalışma ise Beik ve Wardhana (2011) tarafından yapılmıştır. Çalışmalarında 2006'nın başlarında başlayan subprime krizi sırasında Endonezya İslami Endekslerinin Malezya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İslami ve konvansiyonel borsalarla ilişkisini araştırmışlardır. 1 Ocak 2006 - 31 Aralık 2008 dönemine ait veriler ile yapılan araştırmada eşbütünleşme testi kullanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda Endonezya İslami endekslerin Malezya ve ABD'deki endeksler arasında ilişki bulunamamıştır.

Abdul Rahim vd. (2009) tarafından yapılan çalışmada Kuala Lumpur Syariah ve Jakarta İslami Endeksleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına iki değişkenli VAR GJR-GARCH modeli uygulanmıştır. 4 Temmuz 2000 ile 29 Aralık 2006 dönemine ait günlük getiri verilerinin kullanıldığı bu çalışmada, Kuala Lumpur Syariah ve Jakarta İslami endekslerinin tek yönlü getirileri ve volatiliteler aktarımları olduğu bulunmuştur. Her iki piyasa için de oynaklıkta asimmetrik etkilere dair bir kanıt yer almamıştır. Bununla birlikte, oynaklığın kalıcı olduğu ve her piyasada ortalamaya geri döndüğü ifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca iki İslami hisse senedi piyasası arasında düşük bir korelasyon bulgusu elde edilmiştir. Tanjung (2014) ise çalışmasında Jakarta Menkul Kıymetler Borsası Jakarta İslami Endeksinin (JII) oynaklığını incelemiştir. Çalışmada Jakarta İslami Endeksi'nin 2 Mart 2009 – 30 Ekim 2013 günlük verileri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında JII'nin getiri dağılımının normal olmadığı, hatta 5 sigma oluştuğu tespit edilmiş, ekonomide bir günde çok fazla kazanç veya kaybın olacağı ifade edilmiştir.

Khan ve Masih (2014) İslami hisse senedi piyasaları ile emtia piyasaları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmalarında Dow Jones İslami Piyasa, İslami borsa ve enerji, kıymetli maden sektörü, tarım ürünleri, demir dışı metaller ve emtia piyasaları kullanılmıştır. 03 Ocak 2001-28 Mart 2013 dönemine ait veriler ele alınarak MGARCH-DCC modeli uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, emtia ve İslami hisse senedi piyasaları arasındaki korelasyonların zaman içinde geliştiği ve özellikle 2007-2008 mali krizlerinden bu yana oldukça değişken olduğu tespit edilmiştir. Sakarya vd. (2018) ise Türkiye’de emtia piyasaları (altın ons ve Brent petrol) ile Katılım-30 Endeksi arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Yapılan analizlere göre Katılım-30 ile emtia piyasaları arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamıştır. Katılım-30 İslami Endeks yapısının emtia piyasalarından ve konvansiyonel hisse senedi piyasalarından bağımsız olduğunu göstermektedir. Dow Jones ile Dow Jones yükselen İslami endeksler arasındaki volatilitenin aktarımını inceleyen Saadaoui ve Boujelbene (2015) çalışmalarında, İslami piyasa endeksinin küresel finansal krize karşı direncini göstermek için kriz öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere üç dönem belirlenmiştir. 02/01/2005 ile 31/12/2012 arasındaki günlük veriler ele alınarak BEKK-GARCH ve DCC-GARCH modeli kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında krizin İslami olsun ya da olmasın tüm finansal varlıkları etkilediği tespit edilmiştir.

Hommoudeh (2015), Dow Jones İslami Endeksler ile Asya, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri hisse senedi endeksi ve küresel faktörler (petrol fiyatları, borsa oynaklığı, ABD-10 yıllık tahviller, 10 yıllık Avrupa tahvilleri) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 04 Ocak 1999 - 22 Temmuz 2013 dönemine ait günlük veriler aracılığıyla analizler yapılmıştır. Sonuçlara göre İslami piyasalar, küresel İslami hisse senedi piyasası endeksini geleneksel endekslerden çok farklı kılacak kadar kısıtlayıcılar bulunmamıştır. Türkiye örneğinde Yıldız (2015) 06 Ocak 2011 – 30 Ekim 2014 tarihleri arasındaki verileri ele alarak Katılım 30 endeksi ile BIST 100 arasındaki etkileşimi incelenmiştir. İlgili endeks getirileri arasında anlamlı bir fark olmadığı, ancak Katılım 30’un BIST 100’e göre daha iyi bir performans sergilediği bulgusu elde edilmiştir. 2011-2014 dönemini kapsayan verileri kullanarak Katılım ve BIST Endeksleri ile piyasa faiz oranı arasındaki ilişkiyi inceleyen Ülev ve Özdemir (2015) Toda Yamamoto nedensellik testine göre ilgili endeksler arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Rana ve Akhter (2015) ise Pakistan’daki Pakistan’da konvansiyonel endeksler ile İslami endeksler arasında tam tersi bir ilişki bulmuştur. Pakistan’da konvansiyonel endeksler ile İslami endeksler arasındaki oynaklık etkileşimini incelemiştir. Analizler sonucunda konvansiyonel endeksler ile İslami endeksler arasındaki oynaklık etkileşiminin pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Konvansiyonel endeksler ile İslami endeksler arasında anlamlı ilişki bulan Ben Rejeb (2016) çalışmasında geleneksel hisse senetleri ile İslami hisse senetleri arasındaki bağımlılığı ölçmeye çalışmıştır. Özellikle kriz dönemlerinin dikkate alınmaya çalışıldığı bu çalışmada Quantil Regresyon tabanlı GARCH modeli kullanılmıştır. 1 Ocak 2001 ile 18 Ocak 2016 tarihleri arasındaki günlük verilerin kullanıldığı bu çalışmada küresel İslami endeksler ele alınmıştır. Çalışma sonucunda İslami hisse senedi piyasalarının küresel mali krizden tamamen bağımsız

olmadığı, geleneksel borsalardan İslami borsalara doğru çok güçlü bir karşılıklı bağımlılığın olduğu ve geleneksel pazarlardan İslami pazarlara olan karşılıklı bağımlılığın İslami pazarlar arasında yayıldığı ifade edilmiştir.

Kılıç ve Buğan (2016) çalışmalarında Dow Jones'un günlük verilerinde homojenliği sağlamak için İslami ve geleneksel bölgesel endeksleri (Avrupa, Körfez ve Asya-Pasifik) kullanmışlardır. DWAP endeksi için 16.10.2006-01.03.2016 ve diğer endeksler için 02.01.2004-01.03.2016 tarihli veriler ele alınarak DCCMV-EGARCH yöntemi ile analize tabi tutmuşlardır. Analiz sonucunda İslami ve konvansiyonel endeksler arasında yüksek bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışmada, İslami piyasaların konvansiyonel piyasalara göre finansal şoklara karşı aynı tepkiyi verdiği sonucuna ulaşmışlardır. Seçme vd. (2016) ise çalışmalarında aynı şekilde BIST ile Katılım Endeksi arasındaki getiri ve oynaklıkları analiz etmişlerdir. Çalışmada endekslerin Ocak 2011- Haziran 2015 dönemine ait günlük veriler kullanılarak, GARCH – EGARCH yöntemleri uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda BIST 100 Endeksinin oynaklığı Katılım Endeksinin oynaklığına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca her iki endeksin negatif şoklarının daha fazla tepki verdiği bulgusuna ulaşılmıştır. BIST ile Katılım Endeksi arasındaki ilişkinin güçlü olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Katılım Endeksinin, BIST'a göre daha başarılı bir performans sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Besel vd. (2016) benzer çalışma yapmıştır. Besel vd. (2016) çalışmalarında Katılım ile BIST değişkenleri ile birlikte döviz kuru arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. 2011-2016 dönemine ait veriler ile analizler yapılmıştır. Tek yönlü bir nedenselliğin döviz kurundan hem Katılım Endeksine hem de BIST'e doğru olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuç elde edilen bir diğer çalışma İçellioğlu (2018) tarafından yapılmıştır. Çalışmalarında İslami ve geleneksel endeksler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır. Katılım 30 ile BIST 100 Endekslerinin 2013 – 2018 tarihleri arasında günlük veriler ele alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda tek yönlü bir ilişkinin olduğu ve bunun yönünün Katılım 30 Endeksinden BIST 100 Endeksine'ne doğru olduğu belirtilmiştir.

Yıldırım ve Sakarya (2019) Katılım ile BIST Endekslerinin ilk 30 şirketleri üzerinde volatilitenin karşılaştırmasını incelemişlerdir. Çalışmada volatilitenin tahmin modellerinden yararlanarak 01.02.2011-31.07.2018 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Katılım 30 Endeksi ile BIST 30 Endekslerinde oynaklık kümelenmesi olduğu belirlenmiştir. BIST'ın oynaklığının Katılım Endeksine göre daha yüksek olduğu bulgusu da elde edilmiştir. Güçlü (2019) ise yapmış olduğu çalışmada Katılım Endeksinin beta katsayılarını (zamanla değişen) hesaplayarak sistematik riski, ilgili endeksle karşılaştırmıştır. 07.01.2011-31.07.2018 dönemine ait veriler ile çok değişkenli GARCH modeller arasında yer alan Diyagonal BEKK GARCH modeli kullanılmıştır. Yapılan analizlerde, Katılım 30 Endeksi'nin sistematik riskinin doğası gereği zamana göre değişkenlik gösterdiği ve bazı dönemler BIST 100'ün üzerinde olmasına rağmen genel olarak BIST 100'ün altında kaldığı sonucuna varılmıştır. BIST 30 ile Katılım 30 Endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki ile nedensellik ilişkisi araştıran Baykut ve Çonkar (2020) çalışmalarında 7 Ocak 2011 – 30 Haziran 2020 dönemini kapsayan veriler ile

gerçekleştirilmiştir. Yapılan ARDL testine göre ilgili endeksler arasında uzun dönem ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yapılan Toda – Yamamoto nedensellik testine göre ilgili endeksler arasında çift yönlü nedensellik olduğu ifade edilmiştir. Kevser ve Doğan (2020) çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Kevser ve Doğan (2020) Dow Jones İslami piyasası, BIST 100 ile Katılım 30 Endeksi arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmaktadırlar. Katılım ile DJ İslami endeksi arasında tek yönlü nedensellik ve Katılım ile BIST arasında ise çift yönlü nedensellik olduğu saptanmıştır.

Literatüre bakıldığında İslami Endeksler ile ülkelerin geleneksel hisse senedi endeksleri arasındaki etkileşimin incelendiği görülmektedir. Ülkemizde İslami endeksler yerine katılım endeksi kullanılmaktadır. Son yıllarda Katılım endeksleri ile BIST endeksleri arasındaki etkileşimin incelendiği, ancak BIST ile Katılım Endeksleri arasında tam bir fikir birliği elde edilemediği bazı çalışmalarda etkileşimin olduğu, bazılarında etkileşimin olmadığı görülmektedir. Ayrıca literatürde katılım endeksleri ile geleneksel endeksler arasındaki nedensellik, uzun ve kısa dönemli ilişki ve volatilité karşılaştırılmıştır. Bu nedenle konunun farklı dönemlerde ele alınması ve farklı yöntemlerle incelenmesi literatür açısından oldukça önemlidir. Ayrıca 2021 yılı itibarıyla Katılım Endekslerinin Borsa İstanbul bünyesine alınmasıyla kurumsal bir yapı haline dönüşmesi sağlanmıştır. Böylece ilgili kriterlerin kurumsal denetimi söz konusu olmaktadır. Kurumsal yapı kazanan bu endeks verilerinin BIST 100 ile olan getiri ve volatilité etkileşimini incelemek amacıyla VAR-EGARCH modelinden yararlanılmıştır. Çalışma BIST ile Katılım Endeksleri arasındaki getiri ve volatilitenin beraber incelenmesi açısından önem kazanmaktadır. Literatürde böyle bir çalışmanın olmaması da çalışmayı finans literatüründe önemli kılmaktadır.

VERİ SETİ

Çalışmada Borsa İstanbul ile Katılım Endeksleri ele alınmıştır. BIST 100 endeksi Borsa İstanbul'u temsilen ele alınmış ve Katılım Endeksleri için ise Katılım Model Portföy, Katılım 30 ve Katılım 50 endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada 11.07.2016 – 28.07.2021 tarihleri arasındaki günlük veriler getiri serilerine dönüştürülerek kullanılmıştır. Endeks verileri investing.com adresinden temin edilmiştir. Analizler için Eviews 9 ve WinRATS 10.0 ekonometrik analiz programları kullanılmıştır. Değişkenler getiri serisine dönüştürülerek analizler gerçekleştirilmiştir.

Veriler aşağıdaki formül ile getiri serisine dönüştürülmüştür.

$$R_{i,t} = \ln(t_i/t_{i-1}) * 100 \quad (1)$$

$R_{i,t}$; i'nin t günündeki getirisini

t_i ; i'nin t günündeki fiyatını

$t-1_i$; i'nin t günündeki önceki günün fiyatını ifade etmektedir.

YÖNTEM

Çok değişkenli VAR-EGARCH modeli geçmiş getirilerin mevcut dönemin getirileri üzerindeki etkisi, geçmiş şokların mevcut dönemin şokları üzerindeki etkisini, serilerin asimetrik yapı sergileyip sergilemediği ve volatilitenin kalıcılığını hakkında araştırmacılara bilgi vermektedir. Ayrıca serilerde otokorelasyon ve ARCH etkisi olup olmadığını da ortaya koymaktadır. Bu nedenle modelin güçlü olduğu ve finans literatürü açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada kullanılan VAR-EGARCH modeli uygulamadan önce değişkenlerin durağanlıkları sınanması gerekir. Değişkenler durağan olmalıdır. Bu doğrultuda çalışmada ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. Zaman serilerinde modeller tahmin edilirken hata terimlerinin varyansının zamana bağlı olarak sabit kaldığı ifade edilmektedir. Zaman serilerinde bu durum eş varyans olarak tanımlanır (Tarı, 2010:24). Fakat zaman serilerinin finansal açıdan yapıldığı tahminlemelerde hata teriminin varyansının sabit kalmadığı görülmektedir. Hata teriminin varyansının zamanla değiştiği bilinmektedir (değişken varyans). Bu doğrultuda Engle (1982) bir otoregresif koşullu değişen varyans ARCH modelini ortaya koymuş ve koşullu varyansın hata teriminin karesine göre değişebileceğini göstermiştir (Çelik vd. 2018:221).

EGARCH Modeli, Nelson (1991) tarafından tek değişkenli olarak geliştirilmiştir. Ancak Koutmos ve Booth (1995) tarafından geliştirilerek çok değişkenli modele dönüştürülmüştür. Çok değişkenli GARCH modellerinden olan VAR-EGARCH modeli, piyasalar arasındaki getirinin modellenmesinde kullanılmaktadır (Çelik vd. (aktaran) 2018:222). Ayrıca piyasaya özgü gecikmeli ve piyasalar arası şokların oynaklığını da açıklanmaktadır. Modelde piyasanın asimetrik yapı sergileyip sergilemediği, şokların kalıcı olup olmadığı, otokorelasyon ve ARCH'nin etkisinin içerilip içerilmediği hakkında bilgi verilmektedir. Bu nedenle modelin kuvvetli bir model olduğunu söylemek mümkündür.

$$R_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{j=1}^N \beta_{i,j} R_{j,t-1} + \epsilon_{i,t} \quad (2)$$

Ortalama denklem eşitliği, değişkenlerin koşullu ortalamasını tanımlar ve tarihsel getirilerin bir fonksiyonudur ve aynı zamanda değişkenler arasındaki tarihsel getirilerin ve her piyasa için vektör otoregresif (VAR) getirilerin bir fonksiyonudur. Elde edilen katsayılar ile değişkenler arasındaki ilişki $i \neq j$ 'ye ışık tutmaktadır. Bu katsayı, j değişkeninin mevcut getirisinin, i değişkeninin gelecekteki getirisi üzerindeki etkisini açıklamaktadır (Kılıç ve Polat, 2020:1468).

$$\sigma_{i,t}^2 = \exp\{a_{i,0} + \sum_{j=1}^N \alpha_{i,j} f(z_{j,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2)\} \quad (3)$$

Denklem, koşullu varyansın üstel fonksiyonunu, değişkenin kendisinin geçmişteki değişkenliğini ve diğer değişkenlerin her bir değişkenin getirisiyle tutarlı geçmişteki standartlaştırılmış değişkenliğini temsil eder. $i \neq j$; $\alpha_{i,j}$, değişkenler arasındaki volatilitate etkileşimini temsil edilmektedir. γ_i terimi, oynaklığın sürekliliği hakkında bilgi sağlamaktadır. İstatistiksel olarak anlamlı pozitif $\alpha_{i,j}$ ve negatif $\delta_{i,j}$ değişkeni şoklarının, i değişkeninin oynaklığı üzerinde negatif şoklardan daha etkili olduğunu

ifade etmektedir. Bu durum volatilité etkileşim mekanizmasının asimetrik bir yapı sergilediğini göstermektedir (Gök, 2017:19).

$$f_j(z_{j,t-1}) = (|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|)) + \delta_j z_{j,t-1} \quad (4)$$

$$\square_{i,j,t} = \rho_{i,j} \square_{i,t} \square_{j,t}, i, j = 1, 2, 3, \dots, N \quad \text{ve} \quad i \neq j \quad (5)$$

Denklemdaki $|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|)$ terimi büyüklüğü, $\delta_j z_{j,t-1}$ terimi ise işaret etkisini temsil eder. $f(\cdot)$, değişimin geçmiş standartlaştırılmış asimetrik fonksiyonudur. $f(\cdot)$ 'nin eğimi ise $z_{j,t-1} < 0$ için $-1 + \delta_j$ diğer taraftan $z_{j,t-1} > 0$ için $1 + \delta_j$ 'dir.

Değişken oynaklık yayılımı, $i, j = 1, 2, 3, 4$ terimi ve $i \neq j$ için $\rho_{i,j}$ terimi ile temsil edilir. Pozitif ve negatif kombinasyonun bir sonucu olarak, bu, j değişkenindeki negatif değişikliklerin, pozitif değişimlere göre i değişkeninin oynaklığı üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu anlamına gelir. Bu belirti, i ve j değişkenlerinin getirilerinin sabit korelasyonu veya kovaryansın standart sapması ile orantılıdır (Kılıç ve Polat, 2020:1469).

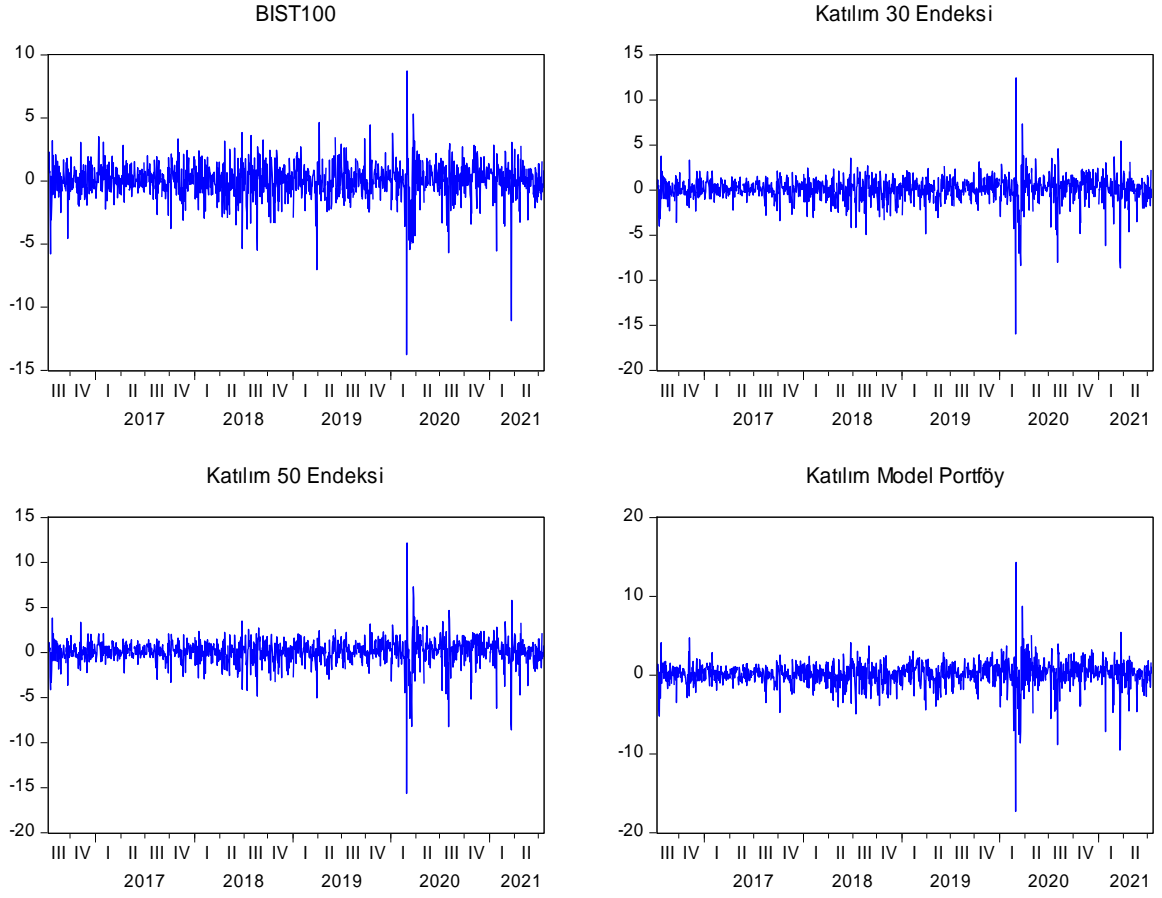
$$L(\theta) = -0,5(NT) \ln(2\pi) - \frac{1}{2} \sum_{t=1}^T (\ln |S_t| + \varepsilon_t' S_t^{-1} \varepsilon_t) \quad (6)$$

VAR-EGARCH modeli olabilirlik işlevi için N denklem sayısı, T gözlem sayısı ve θ tahmin edilen parametre vektörüdür. $\varepsilon_t = [\varepsilon_{1,t}, \varepsilon_{2,t}, \dots, \varepsilon_{i,t}]$ t zamanındaki yenilik vektörünü, $1 \times i$ vektörünü tanımlar ve S_t ise zamanla değişen koşullu varyans-kovaryans matrisini ifade etmektedir (Çelik, Özdemir & Gülbahar, 2018:18).

ANALİZ VE BULGULAR

Borsa İstanbul ile katılım endeksleri arasındaki getiri ve oynaklık etkileşimi incelenmiştir. Yapılan analizlerde BIST 100, Katılım Model Portföy, Katılım 30 ve Katılım 50 endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler için bir dizi getiri grafiğinin incelenmesi sonucu değişkenlerde ortaya çıkan oynaklık kümeleri ortaya çıkmıştır. BIST 100, Katılım 30, Katılım 50 ve Katılım Modeli Portföy Endeks getirilerinde 2020 yılı başında sert düşüşlerin yaşandığı gözlemlenmiştir.

Şekil 1. Değişkenlere ait Getiri Serilerinin Grafikleri

Katılım endeksleri ile BIST 100 arasındaki getiri ve volatilite etkileşimine ait gerekli analizler yapılmış ve aşağıda tablolar halinde belirtilerek yorumlanmıştır. Öncelikle değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler raporlanmış ve Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	BIST 100	Katılım 30 Endeksi	Katılım 50 Endeksi	Katılım Model Portföy Endeksi
Ort.	0.0434	0.0788	-0.2802	-0.2382
Med.	0.1255	0.1743	0.1862	0.2458
Max.	8.7167	12.4475	12.1608	14.2972
Min.	-13.7520	-15.9752	-457.5048	-457.1777
Std. Sapma	1.4728	1.4939	12.9624	12.9755
Jarque-Bera	6257.5971	18601.3030	79173486.2083	78146661.3953
Probability	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Tanımlayıcı değişkenler incelendiğinde ortalama değere göre BIST 100 ve Katılım 30 Endeksinin günlük % 5 dolaylarında getiri elde ettikleri söylenebilir. Max değerlere bakıldığında, değişkenler arasında en yüksek değere Katılımcı Model Portföy Endeksi'nin, en düşük değere ise BIST 100'un sahip olduğu görülmektedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde dalgalanmaların en fazla,

Katılım Model Portföy Endeksinde olduğu en az ise BIST 100 olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca Jarque-Bera testine göre değişkenlerin normal dağılım göstermediği görülmektedir.

Çalışmada kullanılan VAR-EGARCH modelinin sonuçları raporlamadan önce değişkenlere ilişkin birim kök testleri sonuçları verilmiştir. Değişkenlerinin durağanlıkları (ADF) ve (PP) testlerinin yardımıyla belirlenmiştir.

Tablo 4. Birim Kök Testleri Sonuçları

	AumentedDickey- Fuller (ADF)		Phillips-Perron (PP)	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
BIST 100	-24.3564	-24.3466	-36.7779	-36.7638
Katılım 30 Endeksi	-14.6387	-14.6468	-34.7030	-34.7008
Katılım 50 Endeksi	-35.7439	-35.7555	-35.7433	-35.7548
Katılım Model Portföy Endeksi	-35.5836	-35.589	-35.5840	-35.5892
Kritik Değerler				
% 1	-3.4353	-3.9653	-3.4353	-3.9653
% 5	-2.8636	-3.4134	-2.8636	-3.4134
% 10	-2.5679	-3.1287	-2.5679	-3.1287

Değişkenlerin durağanlıklarını belirlemek amacıyla değişkenlere ADF ve PP testleri uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde seviyede durağan oldukları yani birim kök içermedikleri belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre ADF ve PP testlerinin birbirlerini destekleyici sonuçlar verdikleri belirlenmiş ve test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 5. Katılım 30 Endeksi ile BIST 100 Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi

Katılım 30		BIST100	
Değişken	Katsayı (T istatistiği)	Değişken	Katsayı (T istatistiği)
Ortalama Denklemi			
R Sabit	0.0435 (18.2345)***	R Sabit	0.0150 (0.8101)
R Katılım30, Katılım30	0.1716 (676.1272)***	R BIST100, Katılım30	0.1163 (4.0507)***
R Katılım30, BIST100	-0.0884 (-12.9690)***	R BIST100, BIST100	-0.0702 (-2.9444)***
Varyans Denklemi			
α Sabit	-0.0868 (-2.2725) **	α Sabit	-0.0598 (-1.5845)
α Katılım30, Katılım30	0.3966 (6.9579)***	α BIST100, Katılım30	0.3048 (4.1165)***
α Katılım30, BIST100	-0.2046 (-3.7379)***	α BIST100, BIST100	-0.1214 (-3.4603)***
δ_1	0.1134 (0.5380)	δ_2	0.8135 (1.6376)
γ_1	0.8862 (24.5438)**	γ_2	0.8764 (15.4049)***
Tanı Testleri			
LB-Q	18.0497 (11.42)	LB-Q	7.5013 (0.4866)
ARCH-LM	16.8029 (0.1572)	ARCH-LM	17.2379 (0.1409)

Anlamlılık düzeyi için; ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 ifade etmektedir.

İlgili endeksler arasındaki getiri ve oynaklık etkileşimi incelenmiştir. VAR-EGARCH modelinin kullanıldığı bu analizde elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Yapılan analiz denklemi sonuçlarına göre; Katılım 30 Endeksinin kendi gecikmeli değerlerinde %1 önem seviyesinde etkilenmektedir. Aynı zamanda BIST100'ün gecikmeli getirilerinin Katılım 30 Endeksinin %1 önem seviyesinde etkilediği bulgusu elde edilmiştir. Yani Katılım 30 Endeksinin getirileri, Katılım 30 Endeksinin ve BIST 100'ün bir önceki gününün getirilerine göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Oynaklık etkileşimini açıklayan varyans denklemi sonuçları, Katılımcı 30 Endeksi'nin hem kendi

Katılım Endeksleri İle BIST 100 Endeksi Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi: VAR-EGARCH Modeli İle Analiz

gecikmeli şokuna hem de BİST 100 gecikmeli şokuna maruz kaldığını göstermektedir. Asimetrik yapıyı tanımlayan δ parametresi istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için Katılım 30 Endeksinin asimetrik bir yapıya sahip olmadığı tespit edilmiştir. Volatilite kalıcılığı hakkında bilgi veren γ_1 parametresinin 0,8862 değeri ile istatistiksel olarak anlamlı olması volatilitenin kalıcı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda oynaklığın etkisi uzun süreli olabilir. Varyans denkleminin artıklarından elde edilen tanılama testlerinden biri olan LB-Q testi %5 anlamlılık seviyesinin üzerinde olup modelin otokorelasyon etkisinin olmadığını göstermektedir. Diğer bir tanı testi ARCH-LM testidir. ARCH-LM testinin %5 anlam düzeyinden yüksek olmasından dolayı modelde ARCH etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda elde edilen modelin güvenilir olduğu söylenebilir.

VAR-EGARCH modeli ile tespit edilmeye çalışılan ilgili endeksler arasındaki getiri ve oynaklık analizi sonuçlarına göre; BIST 100'ün getirileri, kendi gecikmeli getirileri ile Katılım 30'un gecikmeli getirilerinden kaynaklanmaktadır. Yani BİST 100'ün mevcut getirisi bir önceki günkü getirisinden kaynaklanmaktadır. Varyans denklemine göre BİST 100 hem kendi gecikmeli şokuna hem de Katılım 30 endeksinin gecikmeli şokuna maruz kalmaktadır. BIST 100 asimetrik bir yapı sergilememekte ancak BIST 100'deki dalgalanmalar kalıcı olmakta ve etkisi uzun süre hissedilebilmektedir. LB-Q testinin %5 önem seviyesinden yüksek olmasından dolayı modelde otokorelasyon etkisi bulunmamıştır. Aynı şekilde ARCH-LM testinin %5 anlam düzeyinden yüksek olduğu için modelde ARCH etkisi yoktur.

İlgili endeksler arasında karşılıklı getiri ve volatilitte etkileşimi bulunmaktadır. Bu doğrultuda BIST 100 endeksinin getirilerini tahmin edebilmek için Katılım 30 endeksindeki hareketlilikleri takip edilebilir. Aynı şekilde Katılım 30 endeksinin getirilerinde öngörülebilir bulunabilmek için BIST 100 endeksindeki getirileri dikkate alınabilir. BIST 100 endeksi, Katılım 30 endeksinin getirilerini negatif yönde etkilerken Katılım 30 endeksi ise BIST 100 endeksinin getirilerini pozitif yönde etkilemektedir.

Tablo 6. Katılım 50 Endeksi ile BIST 100 Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi

Katılım 50		BIST 100	
Değişken	Katsayı (T istatistiği)	Değişken	Katsayı (T istatistiği)
Ortalama Denklemi			
R Sabit	0.5341 (41191.2881)***	R Sabit	-0.5250 (-149.3464)***
R Katılım 50, Katılım 50	0.0043 (1020.3665)***	R BIST 100, Katılım 50	0.5714 (140.5294)***
R Katılım 50, BIST 100	-0.2451(-32192.9229)***	R BIST 100, BIST 100	-0.7214 (-54.5742)***
Varyans Denklemi			
α Sabit	3.0555 (1741.6719)***	α Sabit	0.0535 (8.0985)***
α Katılım 50, Katılım 50	-0.4364 (-52.3655)***	α BIST 100, Katılım 50	0.6270 (93.1915)***
α Katılım 50, BIST 100	-1.3774 (-73.7095)***	α BIST 100, BIST 100	0.0852 (7.3493)***
δ_1	-1.0051 (-13.7610)***	δ_2	0.7610 (50.0691)***
γ_1	0.4943 (576.6056)***	γ_2	0.6285 (113.7539)***
Tanı Testleri			
LB-Q	12.4282 (0.4120)	LB-Q	18.4585 (0.1866)
ARCH-LM	0.0979 (1.0000)	ARCH-LM	1.8918 (0.9995)

Anlamlılık düzeyi için; ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 ifade etmektedir.

Katılım 50 Endeksi ile BIST 100 arasındaki getiri-oynaklık etkileşimini belirlemek için çalıştırılan VAR-EGARCH modelinin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir. Getirilerin etkileşimini

açıklayan ortalama denkleminin sonuçlarına göre, Katılım 50 endeksinin mevcut getirisinin bir önceki günün getirisinden ve BIST 100'den kaynaklandığı anlaşılmaktadır. BIST'in Katılım 50 Endeksi üzerinde negatif yönde etkisi olduğu görülmektedir. İlgili endeksler arasında karşılıklı getiri etkileşiminin varlığı dikkat çekmektedir. Volatilite etkileşimini açıklayan varyans denklemine göre Katılım 50 Endeksi %1 önem seviyesinde kendi gecikmeli şoklarında etkilenmektedir. Aynı zamanda BIST 100'ün de gecikmeli şoklarında etkilenmektedir. δ_1 parametresinin istatistiki açıdan anlamlı olması Katılım 50 Endeksinin asimetrik bir yapı sergilediğini göstermektedir. Olumsuz bilgi şoklarının Katılım 50 Endeksi üzerinde daha etkin çalıştığı görülmüştür. Ayrıca piyasada meydana gelen şokların kalıcı olduğu bulgusu da elde edilmiştir. Tanı testleri, modelde hiçbir otokorelasyon ve ARCH etkisi sorununun olmadığını ifade etmektedir.

BIST 100 ile Katılım 50 endeksi arasındaki getiri etkileşimini açıklayan ortalama denklemi sonuçlarına göre BIST 100 kendi gecikmeli getirilerinden % 1 önem seviyesinde etkilenmektedir. Katılım 50'nin gecikmeli getirisi BIST 100'ün getirisini olumlu yönde etkilemektedir. BIST 100 hem kendi gecikmeli şokundan hem de Katılım 50 endeksinin gecikmeli şokundan etkilenmektedir. BIST 100 şokunun asimetrik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca olumlu bilgi şoklarının da etkili olduğu görülmüştür. Tanı testlerin sonuçlarına göre model de otokorelasyon ve ARCH etkisi olmadığı görülmektedir.

BIST 100 endeksi ile Katılım 50 endeksi arasında karşılıklı getiri ve oynaklık etkileşimi olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu endekslerin getirileri birbirlerinden etkilenmekte ve bu etkileşimin ters yönlü olduğu saptanmıştır.

Tablo 7. Katılım Model Portföy Endeksi ile BIST 100 Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi

Katılım Model Portföy		BIST 100	
Değişken	Katsayı (T istatistiği)	Değişken	Katsayı (T istatistiği)
Ortalama Denklemi			
R Sabit	-0.2737 (-3.5230)***	R Sabit	-0.2013 (-159022.8219)***
R Katılım Model Portföy, Katılım Model Portföy	0.0537 (4.4116)***	R BIST 100, Katılım Model Portföy	0.0233 (1.4191)
R Katılım Model Portföy, BIST 100	0.0457 (0.7428)	R BIST 100, BIST 100	-0.1383 (-7.4830)***
Varyans Denklemi			
α Sabit	1.3684 (3.7578)***	α Sabit	0.4288 (4.7262)***
α Katılım Model Portföy, Katılım Model Portföy	1.0916 (5.0189)***	α BIST 100, Katılım Model Portföy	0.1615 (1.1698)
α Katılım Model Portföy, BIST 100	-1.5960 (-10.8577)***	α BIST 100, BIST 100	0.0931 (1.7040)*
δ_1	0.6911 (5.8216)***	δ_2	0.6777 (20.3311)***
γ_1	0.8533 (30.6698)***	γ_2	0.3260 (5.0270)***
Tanı Testleri			
LB-Q	6.3762 (0.8959)	LB-Q	14.5712 (0.2657)
ARCH-LM	0.0812 (1.0000)	ARCH-LM	13.4478 (0.0513)

Anlamlılık düzeyi için; ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 ifade etmektedir.

Katılım Endeksleri İle BIST 100 Endeksi Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi: VAR-EGARCH Modeli İle Analiz

Katılım model portföy endeksi kendi gecikmeli getirilerinde %1 önem düzeyinde etkilenmektedir. Katılım model portföy endeksi ile BIST 100 arasındaki etkileşimi istatistiki açıdan anlamlı olmamasından dolayı getiri etkileşimi bulunmamaktadır. Katılım Model Portföy Endeksi kendi gecikmeli şokuna ek olarak BIST 100 gecikmeli şokundan da etkilenmektedir. δ_1 parametresinin istatistiki açıdan anlamlı olmasından dolayı Katılım model portföy endeksinde meydana gelen şoklar asimetrik yapı sergilemektedir. Ayrıca Katılım model portföy endeksinde olumlu bilgi şokları olumsuz bilgi şoklarından daha etkili olmaktadır. Katılım portföy endeksi oynaklığı kalıcıdır ve piyasa üzerinde uzun vadeli etkileri vardır. Modelde otokorelasyon ve ARCH etkisi sorunu bulunmamaktadır.

BIST 100 ile Katılım Model Portföy Endeksi arasında getiri ve volatilite etkileşimini araştırmak amacıyla uygulanan ilgili model analizi sonucunda, BIST 100 Endeksi sadece kendi gecikmeli getirilerinden etkilenmektedir. Aynı şekilde BIST 100 Endeksinin sadece kendi gecikmeli şoklarında etkilendiği de tespit edilmiştir. BIST 100'ün ürettiği şok asimetrik bir yapıya sahiptir. Pozitif bilgi şoklarının piyasada daha etkili olduğu görülmüştür. Piyasada meydana gelen dalgalanmalar kalıcı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yapılan tanı testlerinde LB-Q ve ARCH-LM testleri %5 anlamlılık düzeyinden daha yüksek çıkmıştır, bu nedenle modelde otokorelasyon ve ARCH etkisi sorunları ile karşılaşılmemiştir. İlgili endeksler arasında getiri ve volatilite arasında karşılıklı etkileşim olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Mütedeyyin kesim için uygun alt yapının oluşturulduğu ve TKBB bünyesindeki Danışma kurulunca yayınlanan "Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı" Standardı ile Katılım endeksleri hukuki alt yapıya kavuşmuştur. Böylece Konvansiyonel endekslere bir alternatif olarak ve fihki alt yapısının kurulca oluşturulduğu bir endeks ortaya konulmuştur. Bu endekslere yatırım yapılabileceği ilgili standartta belirtilerek özellikle mütedeyyin yatırımcılar için yeni ürün havuzları sunulmuştur. Oluşturan katılım endeksleri ile yatırımcılara portföy çeşitlendirmesi imkanı sunulmaktadır. Bu çalışmada da BIST 100 ile Katılım Endeksleri arasındaki getiri ve volatilite etkileşimi analiz edilerek yatırımcıların geleceğe yönelik öngöründe bulunmalarına katkı sağlama amaçlanmıştır.

Çalışmada 11.07.2016 – 28.07.2021 dönemine ait günlük verilere VAR-EGARCH modeli uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda Katılım 30 ve 50 Endeksi ile BIST 100 arasında çift yönlü getiri ve oynaklık etkileşimi bulunmuştur. Katılım Model Portföy ile BIST 100 arasında getiri etkileşimi bulunmamıştır. Ancak BIST 100'den Katılım Model Portföy'üne doğru tek yönlü volatilite etkileşimi bulunmaktadır. Katılım 30 Endeksi piyasasında meydana gelen şoklar asimetrik yapı sergilememektedir. Katılım 50 ve Modeli Portföy Endeksi ile BIST 100 piyasa şoklarının asimetrik bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılım 50 Endeksi piyasasında negatif bilgi şokları, Katılım Model Portföy Endeksi ve BIST 100 piyasasında ise pozitif bilgi şokları daha etkindir. İlgili endeks

piyasalarında ortaya çıkan dalgalanmaların kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre devam ettiği hissedilmektedir. Analiz sonuçlarında elde edilen bulgulara göre katılım 30, katılım 50 endeksleri ile geleneksel endekslerin temsil eden BIST 100 getirileri arasında paralellik olduğu görülmektedir. Ancak katılım model portföy endeksi ile BIST 100 endeksinin beraber hareket etmediği söylenebilir. İslami hassasiyetleri olan yatırımcıların katılım endekslerinden özellikle katılım 30 ve katılım 50 endekslerine yatırım yapmaları durumunda karlarında bir kayıp olmayacağı söylenebilir. Ayrıca İslami hassasiyeti olmayan yatırımcıların portföylerinde katılım 30 ve katılım 50 endekslerine yer verebilirler. İslami hassasiyeti olmayan yatırımcıların yaptıkları portföy çeşitlendirmeleri sayesinde kar marjlarının artmasını sağlamaktadırlar.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre Baykut ve Çonkar (2020), Kevser ve Doğan (2020), Yıldırım ve Sakarya (2019), İçellioğlu (2018), Ben Rejeb (2016), Kılıç ve Buğan (2016), Seçme vd. (2016), Abdul Rahim vd. (2009) literatürdeki bu çalışmalara benzerlik, Sakarya vd. (2018) çalışmasından farklılık göstermektedir. Bireysel ve kurumsal yatırımcıların geleneksel endekslerin yanı sıra katılım endekslerini tercih ederek portföy çeşitlendirmesi yaparak risklerini azaltabileceğini söylemek mümkündür. Konunun farklı dönem ve yöntemlerle incelenmesi finans literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca konunun farklı ülke örnekleri karşılaştırılarak incelenmesi hem portföy yöneticilerine hem de finans literatürüne katkısı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdul Rahim, F., Ahmad, N. & Ahmad, I. (2009). Information transmission between Islamic stock indices in South East Asia, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 2(1), 7-19.
- Al-Zoubi, H. A. & Maghyereh, A. I. (2007). The relative risk performance of ıslamic finance: a new guide to less risky investments, *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, 10(2), 235-249.
- Ajmi, A. N., Hammoudeh, S., Nguyen, D. K. & Sarafrazi, S. (2014). How Strong Are The Causal Relationships Between Islamic Stock Markets And Conventional Financial Systems? Evidence From Linear And Nonlinear Tests, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 28, 213-227.
- Baykut, E. & Çonkar, K. (2020). BIST-30 ve Katılım-30 Endeksleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(2), 163-174.
- Ben Rejeb, A. (2016). Volatility Spillover Between Islamic And Conventional Stock Markets: Evidence From Quantile Regression Analysis, *MPRA Paper No. 73302*, 1-44.

- Beik, İ. S. & Wardhana, W. (2011) . The Relationship Between Jakarta Islamic Index And Other Selected Markets: Evidence From Impulse Response Function, *Majalah Ekonomi*, XXI (2), 100-109.
- Besel, F., Özdemir, M. & Asutay. M. (2016). The Relationship Between Participation Index, Borsa Istanbul Index And Exchange Rates: Evidence From Symmetric And Asymmetric Causality Tests, *International Joint Conference on Islamic Economics and Finance (IJCIEF) At: Istanbul*.
- Borsa Gündem. (2021). Borsa terimler sözlüğü. Erişim adresi: <https://www.borsagundem.com/p/borsa-terimleri-sozlugu> (09.08.2021).
- Borsa İstanbul. (2021). Borsa İstanbul hakkında. Erişim adresi: <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/471/borsa-istanbul-hakkinda>, (09.08.2021).
- Charles, A., Pop, A. & Darné, O. (2011). Is The Islamic Finance Model More Resilient Than The Conventional Finance Model? Evidence From Sudden Changes İn The Volatility Of Dow Jones Indexes, *International Conference of the French Finance Association (AFFI)*, May 11- 13, 2011, Available at SSRN:<http://ssrn.com/abstract=183675> 1.
- Çelik, İ., Özdemir, A., Gürsoy, S. ve Ünlü, H. (2018). Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları İle Kıymetli Madenler Arasındaki Getiri Ve Volatilite Yayılımı, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 18(2), 217-230.
- Değirmencioğlu, N. & Abdioğlu, Z. (2017). Finansal Piyasalar Arasındaki Oynaklık Yayılımı, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 104-125.
- El Khamlichi, A., Sarkar, K., Arouri, M., & Teulon, F. (2014). Are Islamic Equity Indices More Efficient Than Their Conventional Counterparts? Evidence From Major Global Index Families, *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 30(4), 1137-1150.
- Güçlü, F . (2019). Katılım 30 Endeksinin Zamanla Değişen Betası. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, BOR Özel Sayısı*, 115-126 . DOI: 10.18092/ulikidince.515150
- Gök, İ. Y. (2013). Türkiye Ve AB Pay Piyasaları Arasında Getiri Ve Volatilite Yayılımı: Çok Değişkenli VAR-EGARCH Modeli İle Ampirik Bir Araştırma. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- İçelloğlu Şarkaya, C. (2018). Sermaye Piyasalarında İslami Endeksler Ve Geleneksel Endeksler Arasındaki İlişkiler: Katılım 30 Endeksi Ve BIST 100 Endeksi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 132-144.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (Kap). (2021). BIST 100, Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/endeksler> (09.08.2021)

- Katılım Endeksi. (2021). Katılım endeksleri, Erişim adresi: https://www.katilimendeksi.org/subpage/23/endeks_sirketleri (10.08.2021).
- Kevser, M. ve Doğan, M. (2020). The Analysis Of Relationship Between Participation-30 Index In Turkey And Commodity Markets, *National And International Indexes, Financial Studies*, 2, 37-48.
- Khan, A. & Masih, M. (2014). Correlation Between Islamic Stock And Commodity Markets: An Investigation Into The Impact Of Financial Crisis And Financialization Of Commodity Markets, *MPRA Paper No. 56979*.
- Kılıç, Y. & Buğan, M. F. (2016). Are Islamic Equity Markets “Safe Havens”? Testing The Contagion Effect Using DCC-GARCH. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 6(4), 167-176.
- Khaled, H. A. (2004). Ethical Investment: Empirical Evidence From Ftse Islamic Index, *Islamic Economic Studies, The Islamic Research and Training Institute (IRTI)*, 12(1), 22-40.
- Koutmos, G. (1996). Modeling The Dynamic Interdependence Of Major European Stock Markets, *Journal of Business Finance & Accounting*, 23(7), 975-988.
- Koutmos, G. & Booth, G. G. (1995). Asymmetric Volatility Transmission In International Stock Markets, *Journal of International Money and Finance*, 14(6), 747-762.
- Poon, S. H. (2005), A practical guide to forecasting financial market volatility. John Wiley And Sons.
- Poon, S. H. & Granger, C. (2003). Forecasting Volatility in Financial Markets: A Review. *Journal of Economic Literature*, Vol. XLI (June 2003), pp. 478-539.
- Rana, E. & Akhter, A. (2015). Performance Of Islamic And Conventional Stock Indices: Empirical Evidence From An Emerging Economy, *Financial Innovation*, 15, 15-29.
- Saadaoui, A. & Boujelbene, Y. (2015). Volatility Transmission Between Dow Jones Stock Index And Emerging Islamic Stock Index: Case Of Subprime Financial Crises, *Emerging Markets Journal*, 5(1), 41-55.
- Sakarya, Ş., Zeren, F. & Akkuş, H. T. (2018). The Relationship Between Islamic Indices And Commodity Markets In Turkey: Evidence Fourierbased Approaches. *Economic Horizons*, 20(3), 235-247.
- Seçme, O., Aksoy, M. & Uysal, Ö. (2016). Katılım Endeksi Getiri, Performans ve Oynaklığının Karşılaştırmalı Analizi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 107-128.
- Tanjung, H. (2014). Volatility of Jakarta Islamic index. *Al-Iqtishad: Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah*, 6(2), 207-222.

- Tuna, K.. & İsaetli, İ. (2014). Finansal Piyasalarda Volatilite ve BIST 100 Örneği, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27:21-31
- Uzman Para. (20021). Terimler sözlüğü. Erişim adresi: <https://uzmanpara.milliyet.com.tr/terimler-sozlugu/risk-getiri-risk-return/> (09.08.2021).
- Ülev, S. & Özdemir, M. (2015). Katılım Endeksi İle Piyasa Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF)*, 47-54, 21-23 October, Sakarya/Turkey.
- Yıldırım, H. & Sakarya, Ş.. (2019). BIST 30 ve Katılım 30 Endeksi Volatilitelerinin Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2),167-174. DOI: 10.32951/mufider.603460
- Yıldız, S. B. (2015). Katılım 30 Endeksi İle BIST 100 Endeksi'nin Performanslarının Değerlendirilmesi, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 52(606), 41-53.

Ek 1. Katılım Endeks Şirketleri

KATILIM 50 ENDEKSİ					
Sıra No	KOD	ŞİRKET UNVANI	Sıra No	KOD	ŞİRKET UNVANI
1	AFYON	AFYON ÇİMENTO SANAYİ T.A.Ş.	26	ISDMR	İSKENDERUN DEMİR VE ÇELİK A.Ş.
2	AKCNS	AKÇANSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	27	ISGYO	İŞ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
3	AKSA	AKSA AKRİLİK KİMYA SANAYİİ A.Ş.	28	JANTS	JANTSA JANT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
4	AKSEN	AKSA ENERJİ ÜRETİM A.Ş.	29	KARTN	KARTONSAN KARTON SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
5	ALKIM	ALKİM ALKALİ KİMYA A.Ş.	30	KONTR	KONTROLMATİK TEKNOLOJİ ENERJİ VE MÜHENDİSLİK A.Ş.
6	ASELS	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	31	KONYA	KONYA ÇİMENTO SANAYİİ A.Ş.
7	AYGAZ	AYGAZ A.Ş.	32	KRDMD	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
8	BERA	BERA HOLDİNG A.Ş.	33	KRVGD	KERVAN GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
9	BIMAS	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	34	LOGO	LOGO YAZILIM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
10	CCOLA	COCA-COLA İÇECEK A.Ş.	35	MAVI	MAVİ GİYİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
11	CEMAS	ÇEMAŞ DÖKÜM SANAYİ A.Ş.	36	OTKAR	OTOKAR OTOMOTİV VE SAVUNMA SANAYİ A.Ş.
12	CIMSA	ÇİMSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	37	OYAKC	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.
13	DEVA	DEVA HOLDİNG A.Ş.	38	PEKGY	PEKER GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
14	DOAS	DOĞUŞ OTOMOTİV SERVİS VE TİCARET A.Ş.	39	PGSUS	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.
15	EGEEN	EGE ENDÜSTRİ VE TİCARET A.Ş.	40	QUAGR	QUA GRANİTE HAYAL YAPI VE ÜRÜNLERİ SANAYİ TİCARET A.Ş.
16	EGGUB	EGE GÜBRE SANAYİİ A.Ş.	41	SASA	SASA POLYESTER SANAYİ A.Ş.
17	ERBOS	ERBOSAN ERCİYAS BORU SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	42	SELEC	SELÇUK ECZA DEPOSU TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
18	EREGL	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	43	THYAO	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.
19	ESEN	ESENBOĞA ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.	44	TKFEN	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.
20	FROTO	FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.	45	TKNSA	TEKNOSA İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.
21	GUBRF	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	46	TRILC	TÜRK İLAÇ VE SERUM SANAYİ A.Ş.
22	GWIND	GALATA WIND ENERJİ A.Ş.	47	TTRAK	TÜRK TRAKTÖR VE ZİRAAT MAKİNELERİ A.Ş.
23	HEKTS	HEKTAŞ TİCARET T.A.Ş.	48	TUKAS	TUKAŞ GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
24	HLGYO	HALK GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	49	VESBE	VESTEL BEYAZ EŞYA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
25	INDES	İNDEKS BİLGİSAYAR SİSTEMLERİ MÜHENDİSLİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	50	YATAS	YATAŞ YATAK VE YORGAN SANAYİ TİCARET A.Ş.

KATILIM 30 ENDEKSİ

Katılım Endeksleri İle BIST 100 Endeksi Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi: VAR-EGARCH Modeli İle Analiz

Sıra No	KOD	ŞİRKET UNVANI	Sıra No	KOD	ŞİRKET UNVANI
1	AKSA	AKSA AKRİLİK KİMYA SANAYİİ A.Ş.	16	ISDMR	İSKENDERUN DEMİR VE ÇELİK A.Ş.
2	AKSEN	AKSA ENERJİ ÜRETİM A.Ş.	17	JANTS	JANTSA JANT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
3	ALKIM	ALKİM ALKALİ KİMYA A.Ş.	18	KRDMD	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
4	ASELS	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	19	LOGO	LOGO YAZILIM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
5	AYGAZ	AYGAZ A.Ş.	20	MAVI	MAVİ GİYİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
6	BERA	BERA HOLDİNG A.Ş.	21	OTKAR	OTOKAR OTOMOTİV VE SAVUNMA SANAYİ A.Ş.
7	BIMAS	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	22	OYAKC	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.
8	CCOLA	COCA-COLA İÇECEK A.Ş.	23	PGSUS	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.
9	CIMSA	ÇİMSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	24	SASA	SASA POLYESTER SANAYİ A.Ş.
10	EGEEN	EGE ENDÜSTRİ VE TİCARET A.Ş.	25	THYAO	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.
11	ERBOS	ERBOSAN ERCİYAS BORU SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	26	TKFEN	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.
12	EREGL	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	27	TRILC	TÜRK İLAÇ VE SERUM SANAYİ A.Ş.
13	FROTO	FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.	28	TTRAK	TÜRK TRAKTÖR VE ZİRAAT MAKİNELERİ A.Ş.
14	GUBRF	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	29	VESBE	VESTEL BEYAZ EŞYA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
15	HEKTS	HEKTAŞ TİCARET T.A.Ş.	30	YATAS	YATAŞ YATAK VE YORGAN SANAYİ TİCARET A.Ş.
KATILIM MODEL PORTFÖY ENDEKSİ					
Sıra No	KOD	ŞİRKET UNVANI	Sıra No	KOD	ŞİRKET UNVANI
1	AKSA	AKSA AKRİLİK KİMYA SANAYİİ A.Ş.	8	MAVI	MAVİ GİYİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
2	AKSEN	AKSA ENERJİ ÜRETİM A.Ş.	9	SELEC	SELÇUK ECZA DEPOSU TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
3	DOAS	DOĞUŞ OTOMOTİV SERVİS VE TİCARET A.Ş.	10	TKFEN	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.
4	EREGL	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	11	TKNSA	TEKNOSA İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.
5	INDES	İNDEKS BİLGİSAYAR SİSTEMLERİ MÜHENDİSLİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	12	VESBE	VESTEL BEYAZ EŞYA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
6	ISDMR	İSKENDERUN DEMİR VE ÇELİK A.Ş.	13	YATAS	YATAŞ YATAK VE YORGAN SANAYİ TİCARET A.Ş.
7	KRDMD	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.			

Kaynak: Katılım Endeksi. (2021). Katılım endeksleri, Erişim adresi: https://www.katilimendeksi.org/subpage/23/endeks_sirketleri (10.08.2021).

Ek 2. BIST 100 Şirketleri

BIST 100 ENDEKSİ ŞİRKETLERİ					
Sıra No	KOD	ŞİRKET UNVANI	Sıra No	KOD	ŞİRKET UNVANI
1	AFYON	AFYON ÇİMENTO SANAYİ T.A.Ş.	51	KRDMD	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
2	AKBNK	AKBANK T.A.Ş.	52	KARSN	KARSAN OTOMOTİV SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.
3	AKSA	AKSA AKRİLİK KİMYA SANAYİİ A.Ş.	53	KARTN	KARTONSAN KARTON SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
4	AKSEN	AKSA ENERJİ ÜRETİM A.Ş.	54	KERVT	KEREVİTAŞ GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
5	ALGYO	ALARKO GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	55	KRVGD	KERVAN GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
6	ALARK	ALARKO HOLDİNG A.Ş.	56	KCHOL	KOÇ HOLDİNG A.Ş.
7	ALBRK	ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.	57	KONYA	KONYA ÇİMENTO SANAYİİ A.Ş.
8	ALKIM	ALKİM ALKALİ KİMYA A.Ş.	58	KORDS	KORDSA TEKNİK TEKSTİL A.Ş.
9	AEFES	ANADOLU EFES BİRACILIK VE MALT SANAYİİ A.Ş.	59	KOZAL	KOZA ALTIN İŞLETMELERİ A.Ş.
10	ARCLK	ARÇELİK A.Ş.	60	KOZAA	KOZA ANADOLU METAL MADENCİLİK İŞLETMELERİ A.Ş.
11	ASELS	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	61	LOGO	LOGO YAZILIM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
12	BERA	BERA HOLDİNG A.Ş.	62	MGROS	MİGROS TİCARET A.Ş.
13	BIMAS	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	63	MPARK	MLP SAĞLIK HİZMETLERİ A.Ş.
14	BRSAN	BORUSAN MANNESMANN BORU SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	64	NTHOL	NET HOLDİNG A.Ş.
15	BRYAT	BORUSAN YATIRIM VE PAZARLAMA A.Ş.	65	NETAS	NETAŞ TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.
16	BRISA	BRİSA BRIDGESTONE SABANCI LASTİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	66	NUHCM	NUH ÇİMENTO SANAYİ A.Ş.
17	CCOLA	COCA-COLA İÇECEK A.Ş.	67	ODAS	ODAŞ ELEKTRİK ÜRETİM SANAYİ TİCARET A.Ş.
18	CEMAS	ÇEMAŞ DÖKÜM SANAYİ A.Ş.	68	OTKAR	OTOKAR OTOMOTİV VE SAVUNMA SANAYİ A.Ş.
19	CEMTS	ÇEMTAŞ ÇELİK MAKİNA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	69	OYAKC	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.
20	CIMSA	ÇİMSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	70	PARSN	PARSAN MAKİNA PARÇALARI SANAYİİ A.Ş.
21	DEVA	DEVA HOLDİNG A.Ş.	71	PGSUS	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.
22	DOHOL	DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU HOLDİNG A.Ş.	72	PETKM	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.
23	DOAS	DOĞUŞ OTOMOTİV SERVİS VE TİCARET A.Ş.	73	RTALB	RTA LABORATUVARLARI BİYOLOJİK ÜRÜNLER İLAÇ VE MAKİNE SANAYİ TİCARET A.Ş.
24	ECZYT	ECZACIBAŞI YATIRIM HOLDİNG ORTAKLIĞI A.Ş.	74	SASA	SASA POLYESTER SANAYİ A.Ş.
25	EGEEN	EGE ENDÜSTRİ VE TİCARET A.Ş.	75	SELEC	SELÇUK ECZA DEPOSU TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
26	EGGUB	EGE GÜBRE SANAYİİ A.Ş.	76	SKBNK	ŞEKERBANK T.A.Ş.

Katılım Endeksleri İle BIST 100 Endeksi Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi: VAR-EGARCH Modeli İle Analiz

27	ECILC	EİS ECZACIBAŞI İLAÇ SİNAİ VE FİNANSAL	77	SOKM	ŞOK MARKETLER TİCARET A.Ş.
28	EKGYO	EMLAK KONUT GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	78	TAVHL	TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.
29	ENJSA	ENERJİSA ENERJİ A.Ş.	79	TKFEN	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.
30	ENKAI	ENKA İNŞAAT VE SANAYİ A.Ş.	80	TKNSA	TEKNOSA İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.
31	ERBOS	ERBOSAN ERCİYAS BORU SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	81	TOASO	TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.
32	EREGL	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	82	TRGYO	TORUNLAR GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
33	ESEN	ESENBOĞA ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.	83	TCELL	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.
34	FENER	FENERBAHÇE FUTBOL A.Ş.	84	TUPRS	TÜPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.
35	FROTO	FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.	85	THYAO	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.
36	GSRAY	GALATASARAY SPOR TİF SİNAİ VE TİCARİ YATIRIMLAR A.Ş.	86	TTKOM	TÜRK TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.
37	GLYHO	GLOBAL YATIRIM HOLDİNG A.Ş.	87	TTRAK	TÜRK TRAKTÖR VE ZİRAAT MAKİNELERİ A.Ş.
38	GOZDE	GÖZDE GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	88	GARAN	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.
39	GUBRF	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	89	HALKB	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.
40	SAHOL	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.	90	ISCTR	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.
41	HDFGS	HEDEF GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	91	TSKB	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.
42	HEKTS	HEKTAŞ TİCARET T.A.Ş.	92	TURSG	TÜRKİYE SİGORTA A.Ş.
43	IHLGM	İHLAS GAYRİMENKUL PROJE GELİŞTİRME VE TİCARET A.Ş.	93	SISE	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.
44	IHLAS	İHLAS HOLDİNG A.Ş.	94	VAKBN	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.
45	INDES	İNDEKS BİLGİSAYAR SİSTEMLERİ MÜHENDİSLİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	95	ULKER	ÜLKER BİSKÜVİ SANAYİ A.Ş.
46	IPEKE	İPEK DOĞAL ENERJİ KAYNAKLARI ARAŞTIRMA VE ÜRETİM A.Ş.	96	VERUS	VERUSA HOLDİNG A.Ş.
47	ISFIN	İŞ FİNANSAL KİRALAMA A.Ş.	97	VESBE	VESTEL BEYAZ EŞYA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
48	ISGYO	İŞ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	98	VESTL	VESTEL ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
49	ISMEN	İŞ YATIRIM MENKUL DEĞERLER A.Ş.	99	YKBNK	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.
50	JANTS	JANTSA JANT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	100	ZOREN	ZORLU ENERJİ ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP). (2021). BIST 100, Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/endeksler> (09.08.2021)

KOŞULLU DEĞİŞEN VARYANS MODELLERİ İLE KATILIM-50 ENDEKSİNDE FİNANSAL VOLATİLİTE TAHMİNLEYİCİ MODEL BELİRLENMESİ

Metin SEYHAN¹

Öz

İslami finans endüstrisi sürekli gelişmekte ve her profildeki yatırımcının ilgisini çekmektedir. Özellikle 2008 küresel ekonomik krizde gösterdiği performans ile konvansiyonel finansa karşı ciddi bir alternatif haline gelmiştir. Türkiye’de de yatırımcılar, katılım endeksleri ile varlıklarını İslami finans içinde değerlendirebilmektedir. Yatırımcıların en az risk ile maksimum gelir elde etmek istekleri, onları finansal varlığa yatırım yapmadan önce yatırımın riskliliğine ilişkin gösterge olan volatilitiyi kullanmaya zorlamaktadır. Çalışmada, Katılım-50 Endeksinin 09.07.2014 ile 31.12.2021 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinden volatilitiyi yapısı ve endekse ait volatilitiyi kümelenme tarihlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Katılım-50 Endeksinin simetrik-asimetrik durumları ARCH, GARCH, IGARCH, TGARCH ve EGARCH modelleri ile sınanmıştır. Yapılan analiz sonucunda Katılım-50 Endeksinin volatilitiyini en iyi tahmin eden modelin ARCH (3) modeli olduğu görülmüştür. Katılım 50 Endeksinde cari dönemdeki volatilitiyi bir dönem önceki şokların 0.11 birim, iki dönem önceki şokların 0.15 birim ve üç dönem önceki şokların 0.14 birim etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca Katılım-50 Endeksindeki volatilitiyi kümelenmelerinin de 20/07/2016, 13/07/2018, 01/04/2019, 17/03/2020, 11/08/2020, 01/02/2021, 25/03/2021 ve 22/12/2021 tarihlerinde gerçekleştiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım-50 Endeksi, Volatilitiyi, Volatilitiyi Yapısı, ARCH/GARCH Modelleri

Jel Kodları: C15, C22, E44, G14

DETERMINATION OF FINANCIAL VOLATILITY PREDICTIVE MODELS IN PARTICIPATION-50 INDEX WITH CONDITIONAL VARIANCE MODELS

Abstract

The Islamic finance industry is constantly evolving and attracts investors of all profiles. Especially with its performance during the 2008 global economic crisis, it has become a serious alternative to conventional finance. In Turkey, investors can evaluate their assets in Islamic finance with participation indices. Investors' desire to obtain maximum income with minimum risk forces them to use volatility, which is an indicator of the risk of investment, before investing in financial assets. In the study, it is aimed to reveal the volatility structure and the volatility clustering dates of the index over the daily closing values of the Participation-50 Index between 09.07.2014 and 31.12.2021. The symmetric-asymmetric states of the Participation-50 Index were tested with ARCH, GARCH, IGARCH, TGARCH and EGARCH models. As a result of the analysis, it was seen that the model that best predicts the volatility of the Participation-50 Index is the ARCH (3) model. In the Participation

¹ Öğretim görevlisi, Şırnak Üniversitesi, mseyhan@sirnak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1722-1104

Atıf: Seyhan, M. (2023). Koşullu değişen varyans modelleri ile katılım-50 endeksinde finansal volatilitiyi tahminleyici model belirlenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(15). 94-114

DOI: 10.54831/vanyyuiibfd.1296439

50 Index, it has been determined that the volatility in the current period is affected by 0.11 units by shocks one period ago, by 0.15 units by shocks two periods ago and by 0.14 units by shocks three periods ago. In addition, the volatility clusters in the Participation-50 Index can be found on 20/07/2016, 13/07/2018, 01/04/2019, 17/03/2020, 11/08/2020, 01/02/2021, 25/03/2021 and It was determined that it took place on 22/12/2021.

Keywords: Participation-50 Index, Volatility, Volatility Structure, ARCH/GARCH Models

Jel Codes: C15, C22, E44, G14

GİRİŞ

İslami finans endüstrisinin, modern finans piyasalarına entegre olması ve ona karşı ciddi bir alternatif olmaya başlamasıyla birlikte varlıklarını İslami finans alanında değerlendiren yatırımcıların talepleri pay senedi piyasalarına doğru kaymıştır. Bu durum firmaların İslami kriterlere uyumunun izlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu izleme sürecinin sonucuna bağlı olarak pay senedi piyasalarında İslami kriterlere uygun hareket ettiği belirlenen firmaların İslami finans kurumları tarafından yatırım yapılabilir olarak ilan edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bir firmaya ait pay senedine yatırım yapmanın şer'i hükümlere uygun olarak doğru olup olmadığını anlamının en kolay yolu, bu firmanın pay senedinin İslami endekslerin birinde yer alıp almadığına bakmaktır. Bu endekslerin değerlendirmeleri belli periyodlarla yapılmaktadır. Değerlendirme sonucunda kriterleri geçemeyen firmalar endekslerden çıkarılmaktadır (Yanpar, 2021:208-209).

İslami endeksler, İslami fon yöneticilerine ve yatırımcılara önemli veriler sunmakta ve onlara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. İlk büyük İslami endeks Dow Jones İslami Piyasa Endeksidir (DJIM). Bu endeks 1999 yılında hesaplanmaya başlanmıştır. Türkiye'de ilk oluşturulan İslami endeks ise Katılım-30 Endeksidir ve 2011 yılında hesaplanmaya başlanmıştır. Türkiye'deki diğer İslami endeksler Katılım-50, Katılım-100, Katılım Sürdürülebilirlik, Katılım Temettü ve Katılım Tüm Endeksidir.

Öte yandan finansal piyasalarda var olan asimetrik bilgi sorunu, yaşanan ekonomik ve politik krizler, piyasaların etkin olmayışı ve makroekonomik faktörlerdeki düzensizlik gibi sorunlar piyasaları dalgalandırmaktadır. Piyasa genelinde ve menkul kıymet fiyatlarında oluşan bu kısa dalgalanmalara volatilite denir. Volatilite, ülkelerdeki ekonomik sistemin işleyişini ve finansal piyasaların dengelerini bozmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Türkiye'deki İslami endeksler arasında yer alan Katılım-50 Endeksinin 09.07.2014 ile 31.12.2021 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinden volatilite yapısı ve endekse ait volatilite kümelenme tarihlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konunun teorik altyapısına uygun genel bilgiler, geçmişte yapılan çalışmalara ve bulgularına değinilmiştir. İkinci bölümde, metodoloji başlığının altında Katılım-50 Endeksinin volatilite yapısını inceleyebilmek için gerçekleştirilen analizler anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ampirik bulgulara değinilmiştir. Ayrıca seriye en uygun ARMA modeli tespit edilmiştir.

Daha sonra Katılım-50 Endeksinin simetrik-asimetrik durumları ARCH, GARCH, IGARCH, TGARCH ve EGARCH modelleri ile sınanmıştır. Katılım-50 Endeksinin incelendiği dönemde hangi tarihlerde volatilité kümelenmesi olduğu ve bunların olası nedenleri üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise genel değerlendirme ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Zaman serilerinde volatilité belirlenirken koşullu değişen varyans modelleri kullanılmaktadır (Topaloğlu, 2020). Literatürde serilerin volatilité yapısının belirleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de katılım endekslerinin volatilité yapılarını inceleyen ve endekslerin volatilité kümelenmelerinin olduğu tarihleri ortaya çıkaran çalışmaların sayının sınırlı olduğu görülmüştür. Katılım-50 Endeksinin ilk ve son hesaplanma tarihlerinin ele alınması, Katılım-50 Endeksinin volatilité yapısının incelemesi ve endeksin volatilitésini en iyi tahmin eden modelde ortaya çıkan sonuç bu çalışmayı benzer çalışmalardan ayırmaktadır. Bu açıdan çalışmamızın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Tablo 1’de bu alanda yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar(lar)/Yıl	Kapsam	Endeks(ler)	Amaç	Sonuç
Yusof ve Majid (2007)	Ocak 1992 ile Aralık 2000 döneminde	Kuala Lumpur Bileşik Endeksi ve Rashid Hussain Berhad İslami Endeksi	Volatilité Yayılımı	Faiz oranı oynaklığının endekslerin oynaklığı üzerinde önemsiz bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.
Saadaoui ve Boujelbene (2015)	02/01/2005 ile 31/12/2012 tarihleri arası	Dow Jones Hisse Senedi Endeksi ile Dow Jones Yükselen İslami Hisse Senedi Endeksi	Volatilité Yayılımı	2008 küresel ekonomik krizin İslami olsun veya olmasın tüm finansal varlıkları etkilediği ve bu dönemde endeksler arasında aktarım olduğu tespit edilmiştir.
Tanjung (2015)	2 Mart 2009 -30 Ekim 2013 dönemi	Jakarta İslam Endeksi	Volatilité Yapısı	İncelenen dönemler arasında endeksin getiri dağılımının zaman zaman değiştiiği, bazı dönemlerde endeks getirilerinin normal, bazı dönemlerde ise normal olmadığı, hatta 5 veya 6 sigmanın olduğu görülmüştür.
Seçme, Aksoy ve Uysal (2016)	Ocak 2011- Haziran 2015 dönemi için	BİST 100 ve Katılım-30 Endeksi	Volatilité Yapısı	Katılım-30 Endeksinin oynaklığı BİST 100 Endeksinin oynaklığından daha düşük olduğu bulunmuştur. Her iki endeksin de pozitif şoklardan, negatif şoklara daha fazla tepki verdiği tespit edilmiştir
Ben Rejeb (2016)	1 Ocak 2001-18 Ocak 2016 tarihleri arası	Küresel İslami Endeksler	Volatilité Yayılımı	Küresel İslami endeksler ile geleneksel pay senedi piyasalarının karşılıklı birbirini etkilemektedir. Ayrıca kriz zamanlarında da İslami

				endeksler arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur.
Ülev (2016)	2011 ve 2015 dönemi	Katılım-30, Katılım-50 ve Katılım Model Portföy Endeksi	Volatilite Yayılımı	Katılım endeksleri ile BİST 100 Endeksinin volatiliteleri ilgili dönem açısından karşılaştırıldığında BİST 100 Endeksinin katılım endekslerinden daha düşük oynaklığa sahip olduğu görülmektedir.
Ülev ve Özdemir (2017)	Ocak 2011 ile Ocak 2015 arasındaki dönem	Katılım-30 ve BİST 100 Endeksi	Volatilite Yayılımı	Piyasa faiz oranları ile Katılım-30 Endeksi arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Şarkaya İçellioğlu (2018)	05.06.2013-13.06.2018 dönemi	Katılım-30 ve BİST 100 Endeksi	Volatilite Yayılımı	Katılım-30 Endeksinde görülen değişiklikler BİST 100 Endeksinde de görülmüştür. BİST 100 Endeksindeki iniş ve çıkışların kısa dönemde Katılım-30 Endeksinde yansımadağı tespit edilmiştir.
Çelik, Özdemir ve Demir Gülbahar (2018)	14.06.2012 ve 14.06.2017 tarih aralığı	ABD, Endonezya, Malezya ve Türkiye'deki İslami endeksler	Volatilite Yayılımı	ABD'deki İslami endeksten gelişmekte olan ülkelerdeki İslami endekslere doğru tek taraflı getiri yayılımı vardır. Sadece Malezya ile ABD arasındaki İslami endeksler arasında karşılıklı getiri yayılımı olduğu görülmektedir.
Baykut ve Kula (2018)	31.08.2007-30.06.2016 tarihleri arasında	BİST-50 Endeksi	Volatilite Yapısı	Analiz sonucuna göre BİST-50 Endeksinin volatilitesi yapısını GARCH(2,1) modeli açıkladığı tespit edilmiştir. Endeksinin volatilitesi 16.14 gün, günlük volatilitesi ise %1.76 olduğu ortaya çıkarılmıştır.
Yıldırım ve Sakarya (2019)	01.02.2011-31.07.2018 tarihleri arasında	Katılım-30 ve BİST 30 Endeksi	Volatilite Yapısı	Katılım-30 Endeksinin volatilitesi BİST 30 Endeksinin volatilitesinden daha düşüktür. Bundan dolayı Katılım-30 Endeksinin risk düzeyi daha azdır.
Erdoğan, Gedikli ve Çevik (2019)	2011 ile 2019 yılları arası	Katılım-30 ile BİST 100 Endeksi	Volatilite Yayılımı	Konvansiyonel ve İslami pay senedi endeksleri arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Buğan ve Çevik (2019)	07.01.2011 ile 02.08.2019 dönemi	Katılım-30 Endeksi	Volatilite Yapısı	Kaldıraç Katılım-30 Endeksinin volatilitesinde etkisinin olduğu ve piyasaya yayılan kötü haberlerin endekste büyük bir etki bıraktığı ortaya konulmuştur.
Güneş (2020)	15.05.2013 ile 15.05.2020 tarihleri arası	Katılım-30 Endeksi ve Dow Jones İslami Piyasalar Türkiye Endeksi	Volatilite Yapısı	Her iki endeksin volatilitesi üzerinde negatif bilgi şokları pozitif bilgi şoklarına göre daha kalıcıdır. Piyasadaki yeni bir bilgi Katılım-30 Endeksinin volatilitesinde daha fazla etkilidir.
Baykut ve Çonçar (2020)	7 Ocak 2011-30 Haziran 2020 tarihleri arası	Katılım-30 ve BİST 30 Endeksi	Volatilite Yapısı	Katılım-30 Endeksinin volatilitesi BİST 30 Endeksinin volatilitesinden daha düşük çıkmıştır. Ayrıca her iki endeks arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Bektaş (2022)	07.01.2011-02.11.2020	Katılım-30 Endeksi	Volatilite Yapısı	GARCH-M modeli, Katılım-30 Endeksinin en iyi tahmin eden

	dönemi			modeldir.
Özdemir, Gülcan ve Boyacıoğlu (2021)	Endekslerin yayınladığı tarihten ilk günden 11.04.2019 tarihine kadar	Katılım-30, Katılım-50 ve Katılım Model Portföy Endeksi	Volatilite Yapısı	Her üç endeksin volatilite serileri uzun hafıza özelliği sergilemektedir.
Uçar ve Kandemir (2022)	06.01.2011 tarihinden 30.09.2021 tarihine kadar	Katılım-30 Endeksi ve BİST 50 Endeksi	Volatilite Yapısı ve Volatilite Yayılımı	Katılım-30 Endeksi incelenen dönemde minimum getiri sağlarken, pandemi döneminde volatilite yüksekken BİST 50 Endeksinden daha fazla yatırımcısına getiri sağlamıştır. BİST 50 Endeksinden Katılım-50 Endeksine tek yönlü nedensellik ortaya çıkmıştır.
Sertkaya (2022)	2014:8 2021:12 dönemi	Katılım-50 Endeksi	Altın fiyatları ve döviz kurunun Katılım-50 Endeksi üzerine etkisi	Katılım-50 Endeksi üzerinde gram altın fiyatlarının pozitif bir etkisi vardır. Ancak Katılım-50 Endeksi, USD/TL kurundaki dalgalanmalardan negatif etkilenmektedir.
Karakuş ve Vural (2022)	2014-Ocak 2021 arasında	Katılım-30, Katılım-50 ve Katılım Model Portföy Endeksi	Katılım endeksleri ile döviz kuru, faiz oranı ve BİST 100 Endeksi arasındaki ilişki	Katılım endeksleri ile BİST 100 Endeksi ve faiz oranları arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Katılım endekslerinin getirileri üzerinde döviz kurunun azaltıcı bir etkisi vardır.
Sağlam Bezgin ve Karaçayır (2022)	2013 ile 2021 dönemi	Dow Jones Sukuk Endeksi	Volatilite Yayılımı	Tüm serilerde volatilitede süreklilik ve volatilite kümelenmesi ortaya çıkmıştır. Dow Jones Sukuk Endeksi sadece Jakarta Endeksi ile negatif etkileşim içindeyken diğer endekslerle pozitif etkileşim içindedir.

2. METODOLOJİ

Çalışmada, Katılım-50 Endeksinin 09.07.2014 ile 31.12.2021 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinden volatilite yapısı ve endekse ait volatilite kümelenme tarihlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmanın veri seti, endeksin ilk hesaplanmaya başlandığı tarih ile son hesaplandığı tarih olan 09.07.2014-31.12.2021 ile 1.878 gözlemi içeren günlük kapanış fiyatlarından oluşmaktadır. Katılım-50 Endeksinin 09.07.2014-31.12.2021 tarihleri arasındaki hesaplamaları Borsa İstanbul yapılmış ve bu veriler www.katilimendeksi.org sitesinde yayınlanmıştır. Ancak daha sonra Borsa İstanbul, bu endeksin mülkiyet haklarını 03.01.2022 tarihinde satın almış ve farklı hesaplama yöntemlerini kullanarak 'BİST Katılım 50 Endeksi' başlığı altında ve XK050 koduyla kendi sitesinde yayımlamaya başlamıştır. Veriler arasında uyumsuzluğun oluşmaması adına çalışma, 9 Temmuz 2014 ile 31 Aralık 2021 tarihleri arasındaki verileri baz almıştır. Veriler Financial Information News Network (FINNET) veri tabanından elde edilmiştir. Günlük kapanış fiyat serileri kullanılarak logaritmik getiriler aşağıda yer alan formül aracılığıyla hesaplanmıştır:

$$R_t = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right)$$

(1)

Bu eşitlikte R_t , t. dönemde Katılım-50 Endeksinin getirisini; P_t , t. dönemde endeksin kapanış fiyatlarını; P_{t-1} , t-1. dönemde endeksin kapanış fiyatlarını göstermektedir.

Endeks serisinin logaritmik getiriye dönüşümünün sonrasında serilerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Zaman serisinin durağanlığı sağlandıktan sonra ARMA modeli, Box-Jenkins metodolojisi ile oluşturulmuştur. Başlangıç modelinin tespit edilebilmesi için Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. Daha sonra endeks serilerinin normal dağılım, değişen varyans, otokorelasyon ve doğrusal olmayan unsurların seride yer alıp almadığı varsayımları araştırılmıştır. Volatilite modellemesi için en uygun başlangıç ARMA modeli belirlendikten sonra volatilite modellemesi gerçekleştirilmiştir. Volatilite modellemesi simetrik-asimetrik koşullu değişen varyans modelleri ile incelenmiştir. Katılım-50 Endeksinin volatilite modelini tespit edebilmek için Theil Eşitsizlik Katsayısı (TIC) kullanılmış ve en uygun model belirlenmiştir.

Ekonomik süreç doğrultusunda incelenen zaman serisinin durağanlığı doğrusal yapısal tek kırılmalı Zivot ve Andrews (ZA-1992) ve Phillips ve Perron (PP-1988) birim kök testleri aracılığıyla araştırılmıştır. Bu test seride gerçekleşen kırılmayı modele içsel olarak eklemektedir. Zivot ve Andrews birim kök testinde T sayıda serinin (T+1) gözlemle $\{Y_t\}_{0}^T$ şeklinde TB ($1 < TB < T$) aralığındaki TB tek kırılma noktası ile ifade edilmektedir.

Sıfır hipotezi:

$$Y_t = \mu + dD(TB)_t + Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

(2)

Testte sıfır hipotezi altında model için kayan rassal yürüyüş süreci modellenmektedir.

$$Y_t = \mu + Y_{t-1} + e_t$$

(3)

ZA testinde aşağıdaki regresyon denkleminde $k=0$ olup olmadığı test edilmektedir.

$$Y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A D U_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{a}^A Y_{t-1} + \sum_{j=i}^k \hat{c}_i^A \Delta Y_{t-i} + \hat{e}_t$$

(4)

Burada $\hat{e}_t$ hata terimini, t zamanı ve Δ fark operatörünü göstermektedir.

Philips-Perron (1988) testi ise dağılımın heterojen ve hatalar arasında zayıf bir ilişkinin olabileceğini savunmaktadır. Ayrıca parametrik olmayan bir yaklaşım kullanarak modele gecikmeler dahil edilmemektedir.

Philips-Perron (1988) test istatistikleri için model şu şekilde gösterilmektedir:

$$Y_t = \hat{\mu} + \hat{\alpha}Y_{t-1} + \hat{\mu}_t \quad (5)$$

Serilerdeki durağanlık sağlandıktan sonra en uygun olan ARMA modeli belirlenmektedir. ARMA (p,q) süreçler durağan olduğunda kullanılmaktadır. ARMA süreci aşağıdaki gibidir (Demireli vd.,2010;61-62).

AR süreci aşağıda yer alan formül ile gösterilmektedir:

$$Y_t - \delta = \alpha_t(Y_{t-1} - \delta) + \alpha + \delta + \mu_T \quad (6)$$

Formülde μ_T , normal, sabit varyansa ve bağımsız dağılıma sahip hata terimidir. Ayrıca δ , Y'nin ortalamasıdır. Bu durumda Y_t 'nin, AR(p) sürecine uygun olduğu ya da birinci dereceden ardışık olduğu söylenebilir. Y_t 'nin t döneminde aldığı değeri bir önceki dönemde almış olduğu stokastik bir değere bağlıdır.

$$Y_t - \delta = \alpha_1(Y_{t-1} - \delta) + \alpha_2(Y_{t-1} - \delta) + \dots + \alpha_p(Y_{t-1} - \delta) + \mu_T \quad (7)$$

Y_t , p'inci dereceden AR(p) sürecine ya da ardışık sürece uygun hale gelmektedir.

MA süreci;

$$Y_t = \mu_T + \beta_0 \mu_T + \beta_1 \mu_{T-1} \quad (8)$$

Formülde μ_T hata terimini göstermektedir. Y, eski ve şimdiki zaman hata terimlerinin ortalamasına eşit olup MA(1) sürecine uygundur.

$$Y_t = \mu_T + \beta_0 \mu_T + \beta_1 \mu_{T-1} + \dots + \beta_q \mu_{T-q} \quad (9)$$

Y zaman serisi AR ve MA sürecine uygun olursa şu şekilde gösterilmektedir;

$$X_t = e_t + \sum_{i=1}^p \phi_i X_{t-1} + \sum_{i=1}^q \Omega_i e_{ti} \quad (10)$$

ARCH/GARCH türevi koşullu değişen varyans modelleri ile Katılım-50 Endeksinin volatilité modellemesi sınanmaktadır. Engle (1982) tarafından değişen varyansın öngörülebilmesi ve finansal varlıkların dinamik yönünün daha iyi görülebilmesi için ARCH modeli geliştirilmiştir. Bu model koşulsuz varyansı sabit kabul etmektedir.

Hataların koşullu varyansının, hatanın gecikmeli değerlerinin karesi ile modellemesini ARCH modeli yapmaktadır. ARCH (q) modeli aşağıdaki gibidir:

$$r_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^m \phi_i r_{t-i} + \mu_t \quad (11)$$

$$\mu_t = h_t^{1/2} + e_t \quad (12)$$

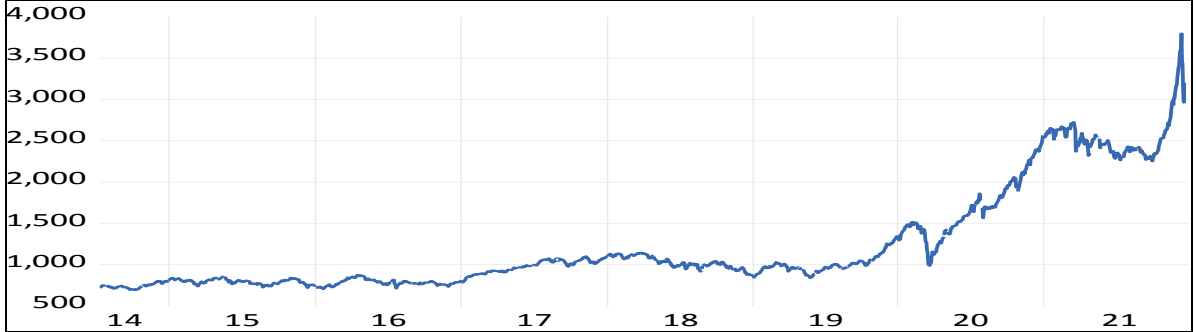
$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \mu_{t-i}^2 \quad (13)$$

Bu denklemlerde μ_t otokorelasyonsuz ortalama düzeltilmeli getiriye, h_t ise r_t 'nin koşullu varyansını, e_t birbirinden bağımsız rassal değişkenleri, r_t , t zamanındaki logaritmik getiriye ve m, q negatif olmayan tamsayıları ifade etmektedir.

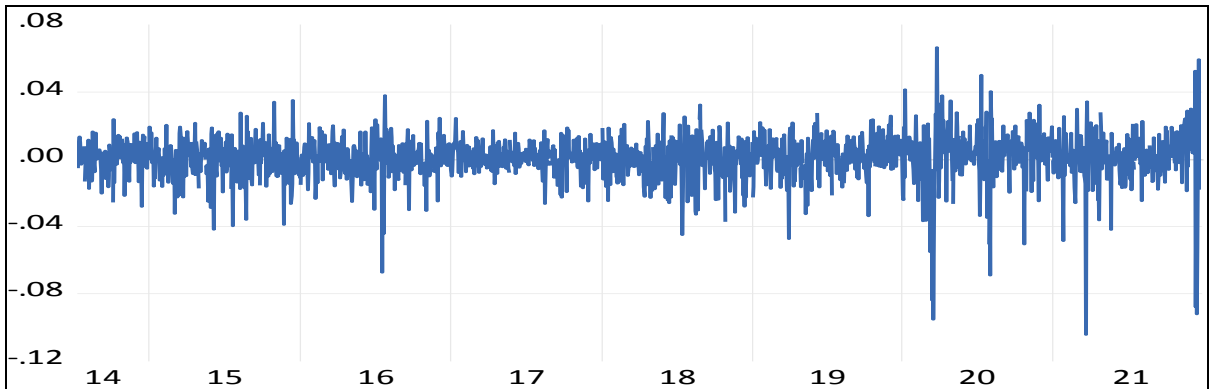
3. AMPİRİK BULGULAR

Değişen koşullu varyans modelleri kullanılarak Katılı-50 Endeksi volatilite yapısı ve kümelenme tarihleri ortaya çıkarılmıştır. Katılı-50 Endeksi fiyat serisine ait zaman yolu grafiği Şekil 1'de gösterilmiştir. Katılım-50 Endeksinin getiri serisine ait zaman yolu grafiği ise Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 1. Katılım 50 Endeksi Fiyat Serisinin Zaman Yolu Grafiği

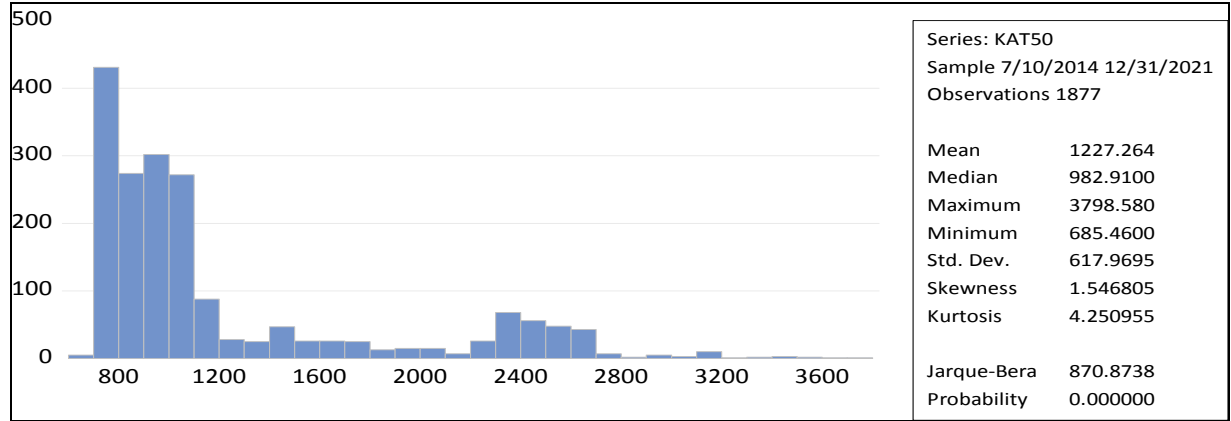

Şekil 2. Katılım 50 Endeksi Getiri Serisinin Zaman Yolu Grafiği

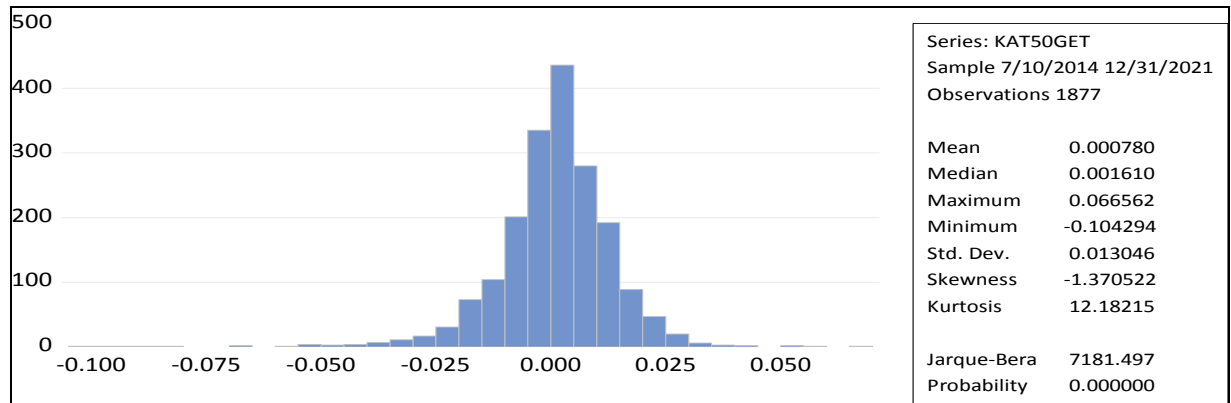
Şekil 1’de Katılım-50 Endeksine ait fiyat serisi zaman yolu grafiği incelendiğinde fiyatların yükselen bir trendde olduğu ve durağan bir yapıya sahip olmadıkları görülmektedir. Şekil 2’de endeksin getiri verilerinin 2016, 2018 2019, 2020 ve 2021 yıllarında ortalamadan saptığı göze çarpmaktadır. Bu sapmaların, ülke içerisinde gerçekleşen iç karışıklıklardan, yerel ve küresel finansal krizlerden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Şekil 3’te Katılım-50 Endeksinin fiyat serisine, Şekil 4’te ise Katılım-50 Endeksinin getiri serisine ait tanımlayıcı istatistik sonuçları yer almaktadır.

Şekil 3. Katılım-50 Endeksi fiyat serisinin tanımlayıcı istatistikleri

Şekil 3’teki Katılım-50 Endeksinin fiyat serisine ait tanımlayıcı istatistik sonuçları incelendiğinde; ortalama kapanış fiyatının 1.227 TL’dir. Ayrıca ortalamaya ait puan değerinin medyan değerinden büyük olması serinin sağa çarpık bir yapısının olduğunu göstermektedir. Bu dönemde maksimum endeks kapanış fiyatının 3.798 puan olduğu, minimum endeks kapanış fiyatının 685 puan olduğu söylenebilir. Endeksin standart sapma katsayısı 617.9695, çarpıklık katsayısı 1.5468 ve basıklık katsayısı 4.2509’dur. Çarpıklık katsayısının pozitif olması serinin normal bir şekilde dağılmadığını (sağa çarpıklığını) ifade etmektedir. Endekse ait basıklık değerinin pozitif olması ise serinin sivri dağılıma sahip olduğunu ve yüksek Jarque-Bera oranı (870.8728) ve düşük olasılık değerinin (0.0000) olması da serilerin normal dağılmadığını göstermektedir.

Şekil 4. Katılım-50 Endeksi getiri serisinin tanımlayıcı istatistikleri

Şekil 4'teki Katılım-50 Endeksinin getiri serisine ait tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre ortalama getirinin pozitif olduğu tespit edilmiştir. Endeksin ortalaması medyan değerinden küçük olduğundan serinin sola çarpık bir yapısının olduğu görülmektedir. Bu dönemde maksimum getiri % 6, minimum getirisi ise -%10 olarak hesaplanmıştır. Endeksin standart sapma katsayısı 0.0130, çarpıklık katsayısı -1.3705 ve basıklık katsayısı 12.1821'dir. Çarpıklık katsayısının negatif olması serinin normal bir şekilde dağılmadığını (sola çarpıklığını) ifade etmektedir. Endekse ait basıklık değerinin pozitif olması ise serinin sivri dağılıma sahip olduğunu, yüksek Jarque-Bera oranı (7181.497) ve düşük olasılık değerinin (0.0000) olması da serilerin normal dağılmadığını göstermektedir.

Volatilite modellemesi için ilk yapılması gereken serinin durağanlığının sınanmasıdır. Durağanlık sınanması Zivot ve Andrews (ZA-1992) ve Phillips ve Perron (PP-1988) birim kök testleri aracılığıyla incelenmiştir. Tablo 2'de Katılım-50 Endeksine ait birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Katılım-50 Endeksi için Zivot-Andrews ve Peron Durağanlık Test Sonuçları

	Yapılan Tst	Frk	Yzde	Krtk Dğr	t-ist	Olası. Dğr	Karar
Sabit	Zivot-Andrews	Düzey	% 1	-4.949	[-39.07261*]	< 0.01	I(0)
			% 5	-4.443			
			% 10	-4.193			
	PP	Düzey	% 1	-3.433	[-39.37988*]	0.0000	I(0)
			% 5	2.862			
			% 10	-2.567			
Trend ve Sabit	Zivot-Andrews	Düzey	% 1	-5.067	[-39.13955*]	< 0.01	I(0)
			% 5	-4.524			
			% 10	-4.261			
	PP	Düzey	% 1	-3.962	[-39.39513*]	0.0000	I(0)
			% 5	3.4122			
			% 10	-3.1280			

*%1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2'de yer alan birim kök testleri sonuçlarına göre Katılım-50 Endeksinin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Serilerde birim kök olmadığı bu sonuçla ortaya çıkarılmıştır. Serilerin durağanlıkları sağlandıktan sonra en uygun başlangıç modeli ARMA modeli olarak belirlenmiştir.

Tanımlayıcı istatistik ve durağanlık sonuçlarının analizinden sonra ARMA/ARIMA yapısı ortaya konulmuştur. Katılım-50 Endeksi serilerinin durağan oldukları kabul edildiğinde ARMA modeli kullanmak gerekmektedir. Akaike Bilgi Kriteri esas alınarak en uygun ARMA modeli ortaya çıkarılmıştır. Tablo 3'te ARMA test sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3. ARMA (p/q) Seçimi Sonuçları

p/q	0	1	2	3	4	5
0	-5.838719	-5.845133	-5.856150	-5.858166	-5.857109	-5.856273
1	-5.846971	-5.853369	-5.857285	-5.857105	-5.856724	-5.856209
2	-5.857197	-5.856495	-5.858427	-5.858250	-5.858656	-5.859413
3	-5.856787	-5.856386	-5.858269	-5.857203	-5.856223	-5.858354
4	-5.857064	-5.857424	-5.859152	-5.856313	-5.856661	-5.855633
5	-5.856958	-5.856627	-5.859033	-5.858275	-5.855633	-5.856477

Akaike ölçütü esas alınarak en uygun ARMA modeli seçiminde 5. gecikmeye kadar veriler elde edilmiştir. Katılım-50 Endeksi için ARMA (2,5) modelinin -5.859413 değerinde olduğu ve bunun diğer değerler içinde en küçük değer olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Katılım-50 Endeksi için başlangıç modeli olarak ARMA (2,5) tespit edilmiştir.

En uygun ARMA modeli tespit edildikten sonra endeksin volatilité yapısının belirlenebilmesi için değişen varyans ve otokorelasyon gibi sorunlar serilerde yer almamalıdır. Bundan dolayı Katılım-50 Endeksi serilerinde değişen varyans sorununun yer alıp almadığı incelenmiştir. Ayrıca serilerde doğrusal olmayan unsurlar tespit edilirse volatilité için ARCH/GARCH türevi modeller kullanılmalıdır. Farklı gecikme değerlerinin olması durumunda ARCH-LM testi kullanılmalıdır. Değişen varyansa ait test sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Değişen Varyans Test Sonuçları

ARMA (2,5)	Gözlüm. R ²	R ² Olası.	F İsta.	F İsta. Olası
Gecik. 20	287.609	0.0000	14.000	0.0000

Tablo 4'teki test sonuçları incelendiğinde 20. gecikme değerlerinde değişen varyans sorunu olduğu görülmektedir. Bundan dolayı endeks volatilitésinin doğru hesaplanabilmesi için ARCH/GARCH modellerinin kullanılması gerekmektedir. Otokorelasyon sorununun varlığı hata terimleri korelogramları ile incelenmiştir. Otokorelasyon test sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Otokorelasyon Test Sonuçları

ARMA (2,5)	Geci.20
AC	0.026
PAC	-0.007
Q İstat.	449.29
Olas.	0.000

Katılım-50 Endeksinin Q istatistiği olasılık değerlerine göre 20. gecikme değerlerinde otokorelasyon sorunu tespit edilmiştir. Modelde hem değişen varyans hem de otokorelasyon sorunları

vardır. Serilerde doğrusal unsurların varlığı Brock, Dechert, Scheinkman (BDS-1987) Doğrusallık testi ile incelenmiştir. BDS test sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. BDS Doğrusallık Test Sonuçları

B	St
0	0.0
0	0.0
0	0.0
0	0.0
0	0.0

Tablo 6’daki veriler incelendiğinde Katılım-50 Endeksinde doğrusal olmayan unsurların yer aldığı görülmekte dolayısıyla volatilité modellemesi için ARCH modellerinin kullanılması gerekmektedir. Katılım-50 Endeksinin volatilité yapısının belirlenebilmesi, serilerdeki değişen varyans ve otokorelasyon gibi sorunlarının ortadan kaldırılması için ARCH ve GARCH gibi simetrik modeller, kaldıraç etkisini gözetten ve gözetmeyen IGARCH, TGARCH ve EGARCH gibi asimetrik modeller kullanılmıştır. Çalışmada p ve q değerleri, kısıt ve anlamlılık koşullarına göre yapılmaktadır. Tablo 7’de volatilité modellerinin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 7. Volatilité Model Sonuçları

Modeller	Ktsyılar								
	α_0	α_1	α_2	α_3	α_4	β_1	β_2	β_3	γ_1
ARCH (p=1)	0.000	0.148	-	-	-	-	-	-	-
ARCH (p=2)	0.000	0.140	0.207	-	-	-	-	-	-
ARCH (p=3)	9.26E	0.116	0.157	0.147	-	-	-	-	-
ARCH (p=4)	8.22E	0.109	0.158	0.144	0.092	-	-	-	-
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2$									
GARCH (p=1, q=1)	1.60E	0.132	-	-	-	0.770	-	-	-
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i}$									
IGARCH (p=1, q=1)	-	0.050	-	-	-	0.949	-	-	-
IGARCH (p=1, q=2)	-	0.074	-	-	-	0.436	0.488	-	-
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2 + \gamma_i u_{t-i}^2 d_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i}$									
TGARCH (p=1, q=1)	2.32E	0.082	-	-	-	0.694	-	-	0.154
EGARCH (p=1, q=1)	-0.878	0.247	-	-	-	0.921	-	-	-0.071
EGARCH (p=2, q=1)	-1.008	0.200	0.067	-	-	0.908	-	-	-0.075
$\log(h_t) = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \beta_i \log(h_{t-i}) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \left \frac{u_{t-i}}{\sqrt{h_{t-i}}} \right + \sum_{k=1}^r \gamma_k \frac{u_{t-k}}{\sqrt{h_{t-k}}}$									

Tablo 7’de görüleceği üzere Katılım-50 Endeksi ARCH, GARCH, IGARCH, TGARCH ve EGARCH olmak üzere 5 farklı ekonometrik model ile sınanmıştır. Bu 5 model dışındaki diğer kalan modellerin de sınanmıştır. Ancak bu modellerde hesaplanan istatistiki değerler, negatif katsayılarından ve anlamlılık kısıtlarından dolayı tabloda yer almamıştır. ARCH-LM testi ile Katılım-50 Endeksinin

değişen varyans sorunu volatilité modellerinde çözümlenip çözümlenmediği tekrar kontrol edilmiştir. ARCH-LM test sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. ARCH-LM Test Sonuçları

Heteroskedasticity ARCH (1) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
8.6279	0.0000	188.4996	0.0000
Heteroskedasticity ARCH (2) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
1.4832	0.0618	35.3952	0.0628
Heteroskedasticity ARCH (3) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
0.8022	0.7376	19.3135	0.7351
Heteroskedasticity ARCH (4) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
0.6261	0.9191	15.1098	0.9175
Heteroskedasticity GARCH (1,1) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
0.5265	0.9712	12.7231	0.9705
Heteroskedasticity IGARCH (1,) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
0.5262	0.9714	12.7146	0.9706
Heteroskedasticity IGARCH (1,2) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
0.5483	0.9628	13.2464	0.9619
Heteroskedasticity TGARCH (1,1) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
0.5898	0.9423	14.2396	0.9411
Heteroskedasticity EGARCH (1,1) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
0.5739	0.9509	13.8600	0.9497
Heteroskedasticity EGARCH (2,1) Testi			
F-istatistik	F İst. Olas. (24, 1823)	Göz R ²	R ² Olas.
0.5869	0.9440	14.1697	0.9427

Modellerde değişen varyans sorununun çözümlenmesi durumunda ARCH/GARCH modellerinin volatilité modellemesinde yetersiz kaldığı söylenebilir. Tablo 8’de Katılım-50 Endeksinin ARCH-LM

testi sonuçlarına göre ARCH (1) ve ARCH (2) modellerinde değişen varyans sorunu giderilememiştir. Bundan dolayı analizin bundan sonraki aşamalarında bu iki model çıkarılmıştır. Geri kalan sekiz modelde değişen varyans sorunu giderilmiştir.

İlgili modellerin serinin değişen varyans sorununa çözüm bulmasından dolayı serideki otokorelasyon sorununa da çözüm bulması beklenmektedir. Bundan dolayı otokorelasyon sınanması ikinci defa yapılmıştır. Tablo 9’da korelogram test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9. Korelogram Test Sonuçları

ARCH (1)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	-0.003	0.114	0.044	0.025	-0.009
PAC	-0.003	0.042	0.023	0.002	-0.016
Q İstati	0.012	169.97	210.36	247.39	252.64
Olasılık.	0.911	0.000	0.000	0.000	0.000
ARCH (2)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	-0.006	0.021	0.014	0.033	-0.007
PAC	-0.006	0.023	0.010	0.026	-0.012
Q İstati	0.071	16.377	21.315	37.653	43.081
Olasılık.	0.790	0.006	0.019	0.010	0.058
ARCH (3)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	-0.003	0.015	0.015	0.023	-0.004
PAC	-0.003	0.016	0.016	0.021	-0.010
Q İstati	0.022	1.467	4.386	16.239	21.952
Olasılık.	0.882	0.917	0.928	0.702	0.856
ARCH (4)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	-0.000	0.007	0.014	0.009	-0.004
PAC	-0.000	0.007	0.015	0.009	-0.007
Q İstati	9.E-05	0.967	2.502	11.249	16.321
Olasılık.	0.993	0.965	0.991	0.939	0.980
GARCH (1,1)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	-0.005	-0.012	-0.007	0.010	-0.003
PAC	-0.005	-0.012	-0.007	0.010	-0.003
Q İstati	0.055	0.916	2.202	9.290	14.748
Olasılık.	0.814	0.969	0.995	0.979	0.991
IGARCH (1,1)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	0.032	-0.003	-0.016	-0.016	-0.010
PAC	0.032	-0.006	-0.014	-0.017	-0.009
Q İstati	1.900	6.376	8.084	11.899	16.644

Olasılık.	0.168	0.271	0.621	0.920	0.977
IGARCH (1,2)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	0.019	-0.001	-0.014	-0.016	-0.010
PAC	0.019	-0.004	-0.013	-0.017	-0.009
Q İstati	0.664	6.306	7.922	12.141	17.070
Olasılık.	0.415	0.278	0.636	0.911	0.972
TGARCH (1,1)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	-0.002	-0.010	-0.001	0.011	0.001
PAC	-0.002	-0.010	-0.001	0.010	0.001
Q İstati	0.007	1.092	1.788	9.354	14.945
Olasılık.	0.932	0.955	0.998	0.978	0.990
EGARCH (1,1)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	0.010	-0.004	-0.003	0.005	-0.007
PAC	0.010	-0.004	-0.003	0.003	-0.007
Q İstati	0.183	1.390	2.173	9.380	15.210
Olasılık.	0.668	0.925	0.995	0.978	0.988
EGARCH (2,1)	Gecikme 1	Gecikme 5	Gecikme 10	Gecikme 20	Gecikme 30
AC	0.020	-0.005	-0.004	0.005	-0.007
PAC	0.020	-0.005	-0.003	0.003	-0.006
Q İstati	0.763	1.533	2.315	8.864	14.925
Olasılık.	0.382	0.909	0.993	0.984	0.990

Tablo 9’da yer alan Katılım-50 Endeksine ait Q istatistik ve anlamlılık düzeylerinin 1,5,10,20 ve 30. gecikme değerleri incelendiğinde; ARCH(1) ve ARCH(2) modellerinde değişen varyans sorunu olduğu gibi otokorelasyon sorununun da giderilememiştir. Ancak geri kalan diğer modellerde bu sorunun giderilebildiği tespit edilmiştir. ARCH(1) ve ARCH(2) modellerinde hem değişen varyans hem de otokorelasyon sorunlarından dolayı analiz kapsamından çıkarılmıştır.

Katılım-50 Endeksinin volatilité modellemesinde en uygun modelin tespit edebilmesi için Theil Eşitsizlik Katsayısı (TIC), Ortalama Mutlak Hata (MAE) ve Kök Ortalama Kare Hata (RMSE) değerleri hesaplanmıştır. Bu çalışmada, volatilité model seçimi için Theil Eşitsizlik Katsayısı (TIC) baz alınmıştır. Tablo 10’da volatilité modeli karşılaştırma sonuçları yer almaktadır.

Tablo 10. Volatilite Modeli Karşılaştırma Sonuçları

Modeller	TIC	RMSE	MAE
ARCH (3)	0.935073	0.012864	0.008875
ARCH (4)	0.937132	0.012864	0.008876
GARCH (1,1)	0.941133	0.012863	0.008878
IGARCH (1,1)	0.956597	0.012862	0.008891
IGARCH (1,2)	0.953442	0.012862	0.008888
TGARCH (1,1)	0.958694	0.012862	0.008893
EGARCH (1,1)	0.956126	0.012862	0.008890
EGARCH (2,1)	0.956866	0.012862	0.008891

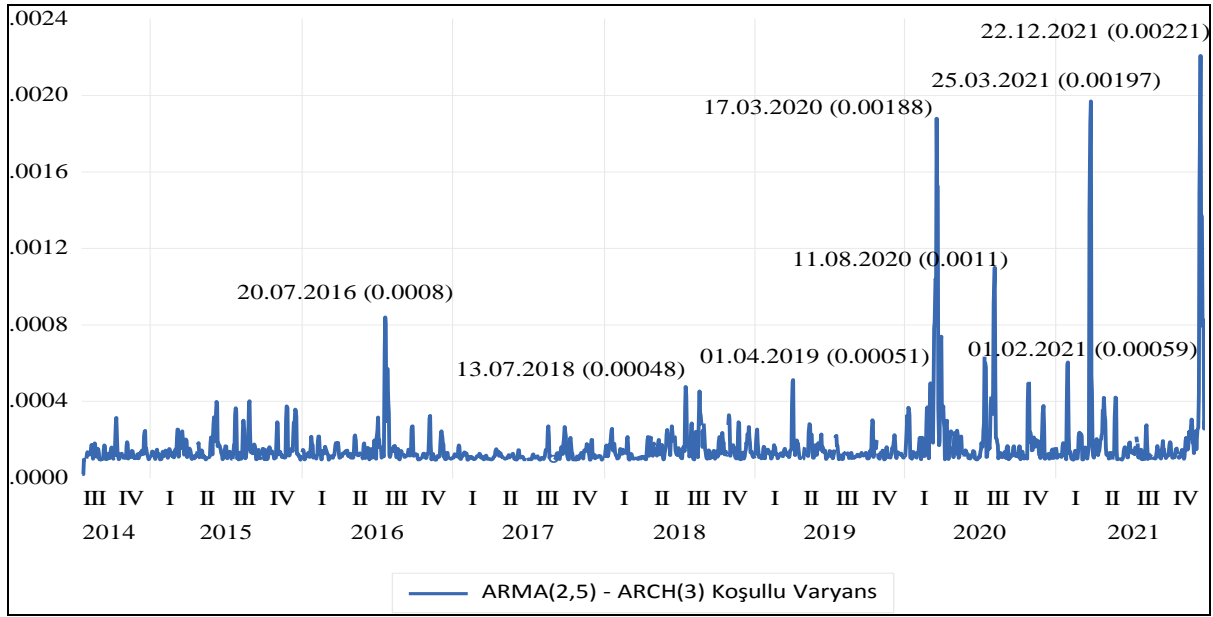
Tablo 10’da yer alan TIC katsayıları incelendiğinde geçerli olan sekiz model içinde en düşük katsayıya sahip ARCH (3) modelinin Katılım-50 Endeksi için en uygun model olduğu tespit edilmiştir. Katılım-50 Endeksine ait ARCH tahmin sonuçları Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11. ARCH (3) Volatilite Tahmin Sonuçları

Dönüştürülmüş Varyans Katsayıları				
ARCH= M+A1 *RESID(-1)* RESID(-1)*A1 + B1*ARCH(-1)*B1				
Model	Katsayı	Std. Hata	z- İstatistik	Olasılık
C	9.26E-05	3.23E-06	28.64062	0.0000
RESID (-1)^2	0.116920	0.016151	7.239075	0.0000
RESID (-2)^2	0.157321	0.018487	8.509701	0.0000
RESID (-3)^2	0.147312	0.023498	6.269081	0.0000

Tablo 11’deki ARCH (3) volatilite model sonuçları incelendiğinde, modelin geçerliliğinin göstergesi olan “C” sabit katsayısının 0’dan büyük çıktığı ve olasılık değerinin de anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Serideki ARCH etkisinin göstergesi olan “RESID(-1)²” değerinin de 1’den küçük çıkması ve anlamlı olması gerekmektedir. Bununla birlikte ARCH katsayılarının da pozitif olması gerekmektedir. Sonuç olarak Katılım-50 Endeksi serisinde geçmiş dönemli şokların cari dönemdeki volatilitiyi 0.11 birim, iki dönem önceki şokların cari döneme etkisi 0.15 birim ve üç dönem önceki şokların bugünkü volatiliteye etkisi 0.14 birim etkilediği tespit edilmiştir. Aşağıdaki Şekil 5’te ARCH (3) modeline ilişkin koşullu varyans grafiği yer almaktadır.

Şekil 5. ARCH (3) Modeli Koşullu Varyans Grafiği

Şekil 5'te ARCH (3) modeline ilişkin koşullu varyans grafiği incelendiğinde 20/07/2016, 13/07/2018, 01/04/2019, 17/03/2020, 11/08/2020, 01/02/2021, 25/03/2021 ve 22/12/2021 dönemlerinde pozitif yönde volatilitenin kümelendiği ve 2019 yılından sonra bu oynaklığın giderek arttığı gözlemlenmiştir. 20/07/2016 tarihindeki oynaklığın 15 Temmuz darbe girişiminin ekonomiye olan etkisinden ve 13/07/2018 tarihindeki oynaklığın da Türkiye-ABD arasında yaşanan gerginlikten kaynaklanmaktadır. 01/04/2019 tarihinde meydana gelen oynaklığa 31 Mart 2019 yerel seçim sonuçları neden olmuştur. 17/03/2020 tarihinde oluşan oynaklığın sebebi dünyada hızla yayılmaya başlayan Covid-19 salgının Türkiye'de görülmeye başlanmasıdır. 11/08/2021 tarihindeki oynaklık; merkez bankasının salgın döneminde piyasaya verilen likiditeyi geri çekmeye başlaması ve açık piyasa işlemleri çerçevesinde tanınan limitleri sıfırlaması, BDDK'nın aktif rasyosu değeri hedefini düşürmesi, dolar kuru ve Türkiye'nin CDS puanının giderek yükselmesi gibi olaylardan kaynaklanmaktadır. 01/02/2021 tarihinde endekste oluşan oynaklığın kaynağı; zirve seviyelerde yatırımcıların temkinli bekleyişi, birçok yatırımcının kredili pozisyon taşıması ve yabancı yatırım fon ve kuruluşların algoritmik işlemleri ve ABD'de başkanlık seçimlerinden dolayı yaşanan iç kargaşalardır. 25/03/2021 tarihinde meydana gelen oynaklığın nedenleri arasında merkez bankasının politika faizini 200 baz puan artırması ve bunun akabinde merkez bankası başkanının görevden alınması, TUIK başkanının görevden alınması ve yakın zamanda başlayan Rusya- Ukrayna savaşı gösterilebilir. 22/12/2021 tarihindeki oynaklığın sebepleri; maliye bakanının görevden alınması, merkez bankasının döviz kurlarındaki sağlıksız fiyat oluşumlarından dolayı 2014'ten bu yana ilk kez piyasaya satım yönünde doğrudan müdahalede bulunması, enflasyonun üç yılın zirvesine çıkması, kur korumalı mevduatın (KKM) başlaması ile yatırımcıların daha az riskli yatırımlara yönelmesi ve Türkiye'nin Çin modeli ekonomik politikalara geçmeye başlamasıdır.

SONUÇ

İslami sermaye piyasaları, faize karşı hassasiyeti olan yatırımcılar için geleneksel sermaye piyasalarına karşı alternatif bir piyasadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de bu piyasa, yatırımcılar için ciddi getiriler sağlamaktadır. Faize karşı duyarlı yatırımcıların piyasada yatırım yapılabilecek şirketleri bulması ve bunları incelemesi hem çok zamanını alıcı hem de çok maliyetlidir. Bunda dolayı bu yatırımcılar İslami endekslere yatırım yapmaktadırlar. Türkiye’deki İslami endeksler; Katılım-30, Katılım-50, Katılım-100, Katılım Sürdürülebilirlik, Katılım Temettü ve Katılım Tüm Endeksi’dir.

Volatilite, zaman serilerindeki riskin detaylı olarak ortaya çıkmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle, zaman serilerinin ortalama değerden sapmasına ilişkin bir ölçüdür (Gujarati, 2016:240). Bundan dolayı ister geleneksel sermaye piyasalarına ister İslami sermaye piyasalarına yatırım yapacak yatırımcılar için volatilite çok önemli bir kavramdır.

Bu çalışmada, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) bünyesinde yer alan Danışma Kurulu tarafından belirlenen Katılım-50 Endeksinin volatilite yapısını ortaya çıkarmak için en uygun model belirlenmeye çalışılmıştır. Veri seti, 09.07.2014-31.12.2021 dönemi arasındaki günlük kapanış fiyatlarından ve 1.878 gözlemden oluşmaktadır. Endekse ait fiyat verisinin öncelikle doğal logaritması alınmış, sonrasında da logaritmik serinin farkı alınarak getiri serisi oluşturulmuştur. Meydana gelen bu getiri serisi analize konulmuştur. Serilere ait ARMA modeli belirlendikten sonra endeksin simetrik-asimetrik durumları ARCH, GARCH, IGARCH, TGARCH ve EGARCH modelleri ile sınanmıştır. Analiz sonucunda, Katılım-50 Endeksinin volatilite yapısının ARCH (3) modeli ile açıklandığı belirlenmiştir. Yapılan analizlerde Katılım-50 Endeksinde volatilitenin üç geçmiş dönem şoklarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Katılım-50 Endeksi serisinde geçmiş dönemli şokların cari dönemdeki volatiliteneye 0.11 birim, iki dönem önceki şokların cari döneme etkisi 0.15 birim ve üç dönem önceki şokların bugünkü volatiliteneye etkisi 0.14 birimdir.

Katılım-50 Endeksinde volatilite kümelenmeleri oluşmuştur. Bu kümelenmelerin 20/07/2016, 13/07/2018, 01/04/2019, 17/03/2020, 11/08/2020, 01/02/2021, 25/03/2021 ve 22/12/2021 tarihlerinde olduğu görülmüş ve 2019 yılından sonra bu oynaklığın giderek arttığı tespit edilmiştir. 20/07/2016 tarihindeki oynaklığın 15 Temmuz darbe girişiminin ekonomiye olan etkisinden, 13/07/2018 tarihindeki oynaklığın da Türkiye-ABD arasında yaşanan gerginlikten, 01/04/2019 tarihinde meydana gelen oynaklığın 31 Mart 2019 yerel seçim sonuçlarından, 17/03/2020 tarihinde oluşan oynaklığın dünyada hızla yayılmaya başlayan Covid-19 salgının Türkiye’de görülmeye başlanmış olmasından ve 11/08/2021 tarihindeki oynaklığın; merkez bankasının salgın döneminde piyasaya verilen likiditeyi geri çekmeye başlaması, açık piyasa işlemleri çerçevesinde tanınan limitleri sıfırlaması, BDDK’nın aktif rasyosu değeri hedefini düşürmesi, dolar kuru ve Türkiye’nin CDS puanının giderek yükselmesi gibi olaylardan kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. 01/02/2021 tarihinde endekste oluşan oynaklık; birçok yatırımcının kredili pozisyon taşıması, zirve seviyelerde yatırımcıların temkinli

bekleyişi ve yabancı yatırım fon ve kuruluşların algoritmik işlemleri ve ABD’de başkanlık seçimlerinden dolayı yaşanan iç kargaşalardan oluştuğu tahmin edilmektedir. 25/03/2021 tarihinde meydana gelen oynaklığın nedenleri arasında merkez bankasının politika faizini 200 baz puan artırması ve bunun akabinde merkez bankası başkanının görevden alınması, TÜİK başkanının görevden alınması ve yakın zamanda başlayan Rusya- Ukrayna savaşı gösterilmektedir. 22/12/2021 tarihindeki oynaklığın sebepleri; maliye bakanının görevden alınması, merkez bankasının döviz kurlarındaki sağlıksız fiyat oluşumlarından dolayı 2014’ten bu yana ilk kez piyasaya satım yönünde doğrudan müdahalede bulunması, enflasyonun üç yılın zirvesine çıkması, kur korumalı mevduatın (KKM) başlaması ile yatırımcıların daha az riskli yatırımlara yönelmesi ve Türkiye’nin Çin modeli ekonomik politikalara geçmeye başlamasıdır.

Bu çalışma sonucunda elde edilen bulguların, ulusal ve uluslararası yatırımcılar için yapacakları yatırım kararlarında Katılım-50 Endeksinin volatilitésinin ve bundan dolayı ortaya çıkabilecek risklere karşı yol gösterici olabileceği ve literatüre katkısının olabileceği düşünülmektedir. Çalışma, ulusal ya da uluslararası piyasalarda yer alan İslami endekslerin volatilité yapılarının incelenmesiyle yapılacak çalışmalarla geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Baykut, E. ve Çonçar, K. (2020). BİST-30 ve Katılım-30 endeksleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(3), 163–174.
- Baykut, E. ve Kula, V. (2018). Borsa İstanbul pay endekslerinin volatilité yapısı : BİST -50 örneği (2007- 2016 yılları). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 279–303.
- Bektaş, S. (2022). Katılım-30 endeksinde finansal volatilité tahminleyici model belirlenmesi. *Verimlilik Dergisi*, (1), 132–145.
- Ben Rejeb, A. (2016). Volatility Spillover between Islamic and Conventional Stock Markets: Evidence from quantile regression analysis. *Munich Personal RePEc Archive*, 26(73302), 1–44.
- Brock, W. A., Dechert, W. D., Scheinkman, J. A. ve LeBaron, B. (1987). A test for independence based upon the correlation dimension. *Econometric reviews*, 15(3), 197–235.
- Buğan, M. F. ve Çevik, E. İ. (2019). Katılım 30 Endeksi İçin zayıf formda etkin piyasa hipotezinin ARFIMA-FIEGARCH modeli ile analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ek Sayı), 219–241.
- Çelik, İ., Özdemir, A. ve Demir Gülbahar, S. (2018). İslami hisse senedi endeksleri arasında getiri ve volatilité yayılımı gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalarda çok değişkenli VAR-EGRCH uygulaması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 89–100.
- Demireli, E., Akkaya, G. C. ve İbaş, E. (2010). Finansal piyasa etkinliği A&P 500 üzerinde bir

- uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 53–67.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance. *Econometrica*, 50(4), 987–1007.
- Erdoğan, S., Gedikli, A. ve Çevik, E. İ. (2019). Türkiye’de döviz kurları ile katılım endeksi arasındaki ilişki. *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi* içinde (C. 8, s. 55).
- Gujarati, D. . (2016). *Örneklerle Ekonometri* (BB101 Yayın.). Ankara.
- Güneş, H. (2020). İslami endeks volatilitesinde uzun hafızanın asimetrik modeli ile test edilmesi. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2, 180–196.
- Karakuş, T. F. ve Vural, G. (2022). Katılım endeksi ile faiz oranı, döviz kuru ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Commerce, Industry and Entrepreneurship Studies*, 2(1), 0–2.
- Özdemir, A., Gülcan, N. ve Boyacıoğlu, N. (2021). İslami endekslerdeki piyasa etkinliğinin uzun hafıza modelleriyle test edilmesi BİST uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 207–222.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346.
- Saadaoui, A. ve Boujelbene, Y. (2015). Volatility transmission between Dow Jones Stock Index and Emerging Islamic Stock Index: Case of subprime financial crises. *Emerging Markets Journal*, 5(1), 41–49.
- Sağlam Bezgin, M. ve Karaçayır, E. (2022). Dow Jones Sukuk Endeksiyle seçilmiş islami hisse senedi endeksleri arasındaki volatilitate etkileşimi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 697–712.
- Şarkaya İçellioğlu, C. (2018). Sermaye piyasalarında islami endeksler ve geleneksel endeksler arasındaki ilişkiler: Katılım 30 Endeksi ve BİST 100 Endeksi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 132–144.
- Seçme, O., Aksoy, M. ve Uysal, Ö. (2016). Katılım endeksi getiri, performans ve oynaklığının karşılaştırmalı analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 107–128.
- Sertkaya, B. (2022). Katılım endeksinin döviz kuru ve altın fiyatlarıyla ilişkisi : Türkiye için ARDL sınır testi yaklaşımı. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 7(1), 173–188.
- Tanjung, H. (2015). Volatility of Jakarta Islamic index. *Al-Iqtishad: Journal of Islamic Economics*, 6(2), 207–222.
- Topaloğlu, E. E. (2020). Borsa İstanbul pay endekslerinin volatilitate yapısı ve volatilitate yayılımı

- GARCH ve MGARCH modelleri ile BİST sınai ve mali endeksleri örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 17–38.
- Uçar, G. ve Kandemir, T. (2022). BİST 50 ve Katılım 30 endeksleri arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 417–432.
- Ülev, S. (2016). *Borsa İstanbul katılım endeksinin piyasa faiz oranları ile ilişkisi ve performansının analizi*. Sakarya Üniversitesi.
- Ülev, S. ve Özdemir, M. (2017). Katılım endeksi ile piyasa faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *International Congress on Islamic Economics and Finance*, (47), 54–63.
- Yanpar, A. (2021). *İslami finans: İlkeler, araçlar ve kurumlar* (3. bs.). İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Yıldırım, H. H. ve Sakarya, Ş. (2019). BİST 30 ve Katılım 30 Endeksi volatilitelerinin karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 167–174.
- Yusof, R. ve Majid, M. S. A. M. (2007). Stock market volatility transmission in Malaysia: Islamic versus conventional stock market. *Journal of King Abdulaziz University-Islamic Economics*, 20(2), 19–40.
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root. *Journal of Business and Economics Statistics*, 10, 25–44.

ULUSAL PAZARLAMA YAZININDA SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI KONULU ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Reyhan BAHAR¹

Öz

Bu çalışmada, TR Dizin veri tabanında taranan dergilerde yer alan 2010-2022 yılları arasında sosyal medya pazarlaması alanında yayınlanmış makalelerin bibliyometrik analizini gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda TR Dizin veri tabanında sosyal medya pazarlaması, influencer pazarlaması, etkileyici pazarlama, Instagram pazarlama ve nüfuzlu pazarlama anahtar kelimeleriyle arama yapılmış ve toplamda 103 makaleye ulaşılmıştır. Ancak pazarlama disipliniyle alakalı olmayan makaleler kapsam dışı bırakılmıştır ve neticede 96 makale analize tabi tutulmuştur. Makaleler çalışma yılı, araştırma yöntemi ve türü, örneklem yöntemi, analiz yöntemi ve atıf sayıları gibi parametreler doğrultusunda analiz edilmiştir. Sosyal medya pazarlaması konulu makalelerin 2019 yılından sonra artış gösterdiği, faktör analizinin en sık kullanılan analiz tekniği olduğu ve en sık tercih edilen örneklem belirleme metodunun kolayda örnekleme olması çalışmanın önemli bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Sosyal Medya Pazarlaması, Bibliyometrik Analiz

Jel Kodları : M30, M31, M39

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA MARKETING STUDIES IN NATIONAL MARKETING LITERATURE

Abstract

In this study, it is aimed to perform the bibliometric analysis of the articles published in the field of social media marketing between the years 2010-2022 in the journals scanned in the TR Index database. In this context, a search was made in the TR Index database with the keywords of social media marketing, influencer marketing, influencer marketing, Instagram marketing and influencer marketing, and a total of 103 articles were reached. However, articles not related to the marketing discipline were excluded, and as a result, 96 articles were analysed. Articles were analyzed in terms of parameters such as year of study, research method and type, sampling method, analysis method and citation numbers. It is among the important findings of the study that articles on social media marketing increased after 2019, factor analysis is the most frequently used analysis technique, and the most preferred sampling method is convenience sampling.

Keywords: Marketing, Social Media Marketing, Bibliometric Analysis

Jel Classification : M30, M31, M39

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, E-posta: rbahar@bandirma.edu.tr, [ORCID: 0000-0001-5872-6275](https://orcid.org/0000-0001-5872-6275)

Atıf: Bahar, R., (2023). Ulusal Pazarlama Yazınında Sosyal Medya Pazarlaması Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 11131

DOI: 10.54831/vanyuyuibfd.1303311

GİRİŞ

İnternet ve sosyal ağlar gibi yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin ortaya çıkışı, günlük yaşamda birçok alana etki ettiği gibi işletmelerin faaliyetlerini de etkilemiştir. Bu teknolojik gelişmeler pazar dinamiklerini değiştirmiş, firmaların rekabetçi konumlarını tehdit etmiş ve tüketicilerin pazardaki gücünü artırmıştır (Porter, 2001: 2; Urban, 2005: 38). İnternet ve teknoloji, günlük yaşamda farklı amaçlarla kullanılabilir. Günümüzde internetin en yaygın kullanıldığı alanlarından biri sosyal medyadır. İnternet ve sosyal medya, tüketicilere mal ve hizmetleri aramak, değerlendirmek, seçmek ve satın almak için yeni yollar sağlayarak tüketicilerin tüketim alışkanlıklarını değiştirmiştir (Albors vd., 2008: 196).

Sosyal medya ağları içerik, resim, video ve konum paylaşma özelliğine sahip olması ve bu özelliklerin tüm sosyal medya kullanıcıları tarafından yapılabiliyor olması sosyal medya platformlarının bilgiye ve tüketiciye daha kolay bir şekilde ve düşük maliyetlerle ulaşma fikrini doğurmuştur. Bu fikir, işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde sosyal medya ortamlarından yararlanmalarına imkân tanımıştır (Bozyiğit ve Metin, 2022: 180). Bu gelişmeler pazarlama yöneticilerinin kararlarını, onların belirleyecekleri stratejiler ve taktikler açısından hem birtakım fırsatlar hem de birtakım zorlukları beraberinde getirmesi nedeniyle etkiler (Thomas, 2007: 8).

Sosyal medya, Web 2.0 ilkelerine uygun olarak, kullanıcı tarafından üretilen içeriğin oluşturulmasını ve değiş tokuşunu sağlayan, aynı zamanda katılımcılar arasında etkileşimi ve iş birliğini kolaylaştıran, internet tabanlı tüm teknolojik uygulamaları içeren bir ortamdır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 63). Mangold ve Faulds'a (2009: 358) göre sosyal medya, işletmelerin tüketicilerle iletişim kurmasına imkân sağladığı gibi tüketicilerin de birbirleriyle iletişim kurmasına imkân sağlamaktadır. Sosyal medyada işletmeler ve tüketiciler arasında kurulan iletişim, marka takipçilerinin çevrimiçi topluluklarının kurulmasının yanı sıra ürün ve hizmetlerin tanıtımı için kullanılan geleneksel yöntemlerin ötesinde marka sadakati oluşumuna da etki etmektedir (Kaplan ve Haenlein, 2010: 64; Alves vd., 2016: 1029). Ayrıca, sosyal medyada kurulan tüketiciler arasındaki iletişim, işletmelere marka farkındalığı, marka bilinirliği ve marka çağrışımları oluşturma konusunda fayda sağlamaktadır (Gunelius, 2011: 36).

Sosyal medya pazarlamasının etkinliğinin gün geçtikçe arttığı bilinmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, sosyal medya pazarlamasının ulusal yazındaki haritasını çıkarmak amaçlanmıştır. Böylelikle konu açısından elde edilen sonuçların gelecek çalışmalara yön vererek alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Bilgi, tarih boyunca en önemli araç olarak görülmüştür. Bilimsel bilgi ise, bilginin en geçerli formu olarak kabul edilmektedir (Al, 2008: 16). Ancak günümüzde bilgi teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler sayesinde hem bilgiye erişmek daha kolay hale gelmiştir hem de erişilebilir bilgi

miktarı önemli ölçüde artış göstermiştir. Bu durumda elde edilen bilgilerden verimli bir şekilde yararlanabilmek için bilgilerin tasnif edilmesi, güvenilir ve güncel olmayan kaynaklardan elde edilen veri yığınlarının önüne geçilmesi açısından önem arz etmektedir. Veriyi tasnif etmek amacıyla kullanılan bilimsel yöntemlerden biri de bibliyometrik analiz yöntemidir (Üstdiken ve Pasadeos, 1993: 76). Bibliyometri kavramı ilk kez Pritchard tarafından dergi, kitap gibi bilimsel çalışmaların matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle analiz edilmesi şeklinde tanımlanmıştır (Pritchard, 1969: 348).

Yapılacak olan çalışmaların birbirini tekrar etmesi yerine birbirinin devamı niteliğinde olması için belirli bir alanda yapılmış çalışmaların tasnifi ve incelenmesi önem arz etmektedir (Bozyiğit ve Yaşa, 2012: 60). Bibliyometrik analiz, bir alanla ilgili yayımlanan bilimsel çalışmaların belirli özellikler bakımından taranıp alana dair verilerin elde edilmesine ve ilgili alanyazının araştırılmasına olanak tanır (Yin vd., 2018: 828). Bu açıdan bakıldığında bibliyometrik analiz, literatürde ilgili konuyla alakalı performansın ortaya çıkarılması için incelenen verilerle alakalı objektif bir yaklaşım sağlamaktadır (Zupic ve Cater, 2015: 432). Bunun yanı sıra bibliyometrik analiz, araştırılan bilimsel alanın bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasını sağladığından ilgili alanın farklı disiplinlerden ne şekilde etkilendiğinin ve diğer disiplinleri nasıl etkilediğinin ortaya konmasına yardımcı olmaktadır (Samiee ve Chabowski, 2012: 369).

Pazarlama literatürü incelendiğinde pazarlama disiplini ile alakalı farklı konularda bibliyometrik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de lisansüstü tezlerin, yerli ve yabancı dergilerde yayımlanmış makalelerin kategorize edildiği bibliyometrik çalışmalar mevcuttur.

Sekreter ve Akyüz (2003), EBSCO ve PROQUEST veri tabanlarında taranan önemli pazarlama dergilerinde 1995-2002 yılları arasında yayımlanmış tesadüfi olarak seçtikleri pazarlama araştırmaları konulu 50 makaleyi kullandıkları ölçekler, çalışmanın amacı ve çalışmada kullanılan yöntemler açısından ele almıştır. Altunışık ve Torlak (2006) ise pazarlama alanında yayımlanmış makaleleri ve bildirimleri metodolojik hatalar bakımından analiz etmiştir. Dumrul ve Aysu (2006), 1981-2005 yılları arasında Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi’nde yayımlanmış makaleleri makalenin orijinal dili, hangi bilim dalında yayımlandığı, yazar sayısı, yazarların akademik unvanları ve yazarların çalıştıkları kurumlar bakımından incelemiştir. Al ve Coştur (2007) ise yaptıkları bibliyometrik analizle 1995-2005 yılları arasında Türk Psikoloji Dergisi’nde yayımlanan 118 makaleyi; makalenin konusu, yazar sayısı, yazarın çalıştığı kurum, atıf yapılan kaynaklar, atıf yapılan dergiler ve atıfların etki faktörü açısından değerlendirmişlerdir. Başka bir araştırmada, 1990-2005 yılları arasında Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü’nde pazarlama ve yönetim alanlarında yazılan ve nicel yöntemlerin kullanıldığı 106 yüksek lisans tezi araştırmanın deseni, veri toplamada kullanılan araçlar, analiz teknikleri bakımından içerik analizi yöntemiyle inceleyerek tezlerdeki metodolojik sorunlar saptanmıştır (Arı vd., 2009: 15). 1999-2009 yılları arasında Türkiye’de düzenlenmiş olan Ulusal Pazarlama Kongreleri’nde yayımlanan tam metinli 280 bildirim ele alındığı bir çalışmada,

Ulusal Pazarlama Yazınında Sosyal Medya Pazarlaması Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

bildiriler düşünce okulları açısından sınıflandırılmış ve yıllar içindeki değişimi ele alınmıştır (İnan vd., 2010: 83). Bir diğer çalışmada ise pazarlama alanında yayın yapan ulusal ve uluslararası dergilerde 1995-2010 yılları arasında yayımlanmış 469 uluslararası pazarlama konulu makale alt konuları, yayın yılı, inceledikleri sektör, hangi ülkenin ele alındığı, analiz yöntemleri ve örneklem büyüklüğü kriterleri bakımından içerik analizine tabi tutulmuştur (Tektaş, 2010: 151). Tektaş (2011: 121) başka bir çalışmada yalnızca endüstriyel pazarlama alanında yayın yapan uluslararası dergiler, endüstriyel pazarlama alanında da makaleler yayımlayan önemli uluslararası pazarlama dergileri ve ulusal yazındaki İ.İ.B.F. dergilerinden oluşan 13 akademik dergide yayımlanmış endüstriyel pazarlama konulu 412 makaleyi incelemiştir. Makaleleri konu başlıkları, yayın yılı, hangi sektör üzerinde çalışıldığı, ülke, kullanılan analiz yöntemleri, ölçek türleri, örneklem büyüklüğü, örneklemin çerçevesi, cevaplanma oranı kriterleri çerçevesinde analiz etmiştir. Yaptığı analizler neticesinde analize tabi tuttuğu makalelerin büyük çoğunluğunun uygulamalı olduğunu ve nicel analiz yöntemleriyle test edildiğini ortaya koymuştur (Tektaş, 2011: 145).

Bozyiğit ve Yaşa (2012) ise 2000-2012 yılları arasında pazarlama alanında yazılan ve erişime açık olan 181 lisansüstü tezi konuları, yayın yılı, kaynakçanın yerli-yabancı dağılımı, dili, metodolojik yöntemleri, veri toplama teknikleri, ölçek türleri ve analiz yöntemleri açısından içerik analizine tabi tutmuştur. Bakır (2013: 11) Türkiye'deki üniversitelerde 1994-2012 yılları arasında pazarlama alanında yazılmış 184 doktora tezini kategorik olarak incelemiş ve yaptığı değerlendirme sonrasında "pazarlama iletişimi" ve "tüketici davranışları" konularının en fazla çalışılan alanlar olduğunu ve nicel çalışmaların ağırlıklı olduğunu tespit etmiştir. Şakar ve Cerit (2013: 37) 1980-2012 yılları arasında WoS'da yer alan SSCI'da indekslenen 173 akademik çalışmayı inceledikleri araştırmalarında Türkiye'nin pazarlama literatürüne katkısını uluslararası alan endeksleri kapsamında ele almışlardır. Bu bağlamda çalışmaların, yıl, yazar sayısı, konusu, dergilerin etki faktörleri ve atıf sayıları parametreleri bakımından bibliyometrik analizini gerçekleştirmişlerdir. İncelenen makalelerin büyük çoğunluğunun çok yazarlı olduğu, turizm alanındaki çalışmalardan oluştuğu ve atıf alan çalışmalar olduğu, atıf alan çalışmaların ise hemen hemen tamamının ampirik çalışmalardan oluştuğu görülmüştür (Şakar ve Cerit, 2013: 55).

Tektaş vd. (2014: 122) 1999-2013 yılları arasında Ulusal Pazarlama Kongreleri'nde yayımlanan 637 bildiriye çalışılan konu, yöntem, araştırmanın tasarımı, sektör, örneklem büyüklüğü, analiz yöntemleri ve ölçek türleri kriterleri bakımından içerik analizini gerçekleştirmişlerdir. Gürbüz ve Bozkurt (2016: 17), 2008-2016 yılları arasında Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmış olan 75 makalenin atıf analizi yöntemini kullanarak bibliyometrik analizini yapmışlardır. Farklı bir çalışmada ise Türkiye'de yayınlanan 2014-2017 yılları arasında bazı dergilerde yer alan pazarlama konulu makaleler kullanılan ölçekler bakımından analiz edilmiş ve yazarın daha önce yaptığı benzer bir çalışması ile karşılaştırma yapılarak alana dair gelişmeler değerlendirilmiştir (Baş, 2017: 174). Artek ve Madran (2017), ulusal yazında sürdürülebilir tüketim literatürünün gelişimini

ortaya koymak amacıyla 1999-2016 yılları arasında yürütülmüş sürdürülebilir tüketim konulu makale, bildiri ve lisansüstü tez çalışmalarını analiz ederek çalışmaların kurum ve bölge bakımından dağılımını, araştırma yöntemleri bakımından dağılımını ve araştırılan değişkenler bakımından dağılımını ortaya koymuştur. Hoşgör ve Hoşgör (2017a) 2000-2016 yıllar arasında yazılmış ilişki pazarlaması konulu lisansüstü tezleri ve diğer bir çalışmalarında da 2007-2016 yılları arasında yazılmış güncel pazarlama yaklaşımlarını konu alan lisansüstü tezleri kategorik değişkenler bakımından analizini gerçekleştirmiştir. Bir diğer araştırma ise Türkiye'deki üniversitelerde 1997-2017 yılları arasında internet aracılı pazarlama konusunda yazılmış olan lisansüstü tezlerin profilini ortaya koymak amacıyla tezleri konu, araştırma yöntemi, veri toplama tekniği ve özet, sonuç-tartışma kısımlarının yeterliliği bakımından bibliyometrik analizini yapmıştır (Çatı ve Öcel, 2018: 508).

Çatı ve Alpay (2019: 375) 1997-2018 yılları arasında Türkiye'de yazılmış internet aracılı pazarlama kavramlarını konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizini gerçekleştirerek konuyu çalışılma sıklığı, araştırma yöntemleri, veri toplama yöntemleri ve veri analiz yöntemleri bakımından incelemiştir. Çalışmanın neticesinde tezlerde en sık ele alınan konunun sosyal medya pazarlaması olduğu ve tezlerin özet kısmında yapısal eksiklikler olduğu (amaç, yöntem ve önemli bulgulara ilişkin sonuçlara yer verilmediği) ve sonuç kısımlarında ise tartışma ve öneri kısımlarının eksik bırakıldığını ortaya koymuşlardır. Şahin vd. (2019: 260) ise 2013-2018 yılları arasında pazarlama alanında yazılmış 236 doktora ve 914 yüksek lisans tezini ele aldıkları çalışmalarında tezleri konusu, analiz yöntemi, çalışmanın metodolojisi, üniversite, şehir, çalışmanın yazım dili ve kaynakçanın ağırlığı gibi hususlar bakımından inceleyerek pazarlama alanında en çok çalışılan konuların “tüketici davranışları”, “bütünleşik pazarlama iletişimi” ve “yeşil pazarlama” konuları olduğu ve çalışmalarda nicel araştırma yöntemlerinin daha sık kullanıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Benzer kriterler farklı bir çalışmada da 1981 yılından 2018 yılına kadar geçen sürede YÖKTEZ veri tabanında erişime açık olan 227 doktora tezi üzerinde yürütülmüştür (Gülmez vd., 2019: 67). Öcel ise 1995-2018 yılları arasında yazılmış “marka” konulu 221 doktora tezinin bibliyometrik analizi yaparak tezlerde nicel araştırma yöntemlerinin en sık kullanılan yöntem olduğu ve en sık araştırılan konunun da “marka değeri” olduğunu ortaya koymuştur (Öcel, 2019: 38).

Çelik ve Canoğlu (2019: 34) ulusal yazında sürdürülebilir pazarlama konusunun bibliyometrik analizini yaparak konu ile ilgili çalışmaların 2016 yılından sonra yoğunlaşmaya başladığını, iki veya daha fazla yazarlı çalışmaların ve nicel araştırma yöntemleri kullanan çalışmaların da ağırlıkta olduğunu vurgulamışlardır. Diğer bir çalışma ulusal yazında dijital pazarlama konusunun gelişimini incelemek amacıyla TR Dizin ve YÖKTEZ veri tabanında yer alan 334 çalışma üzerinde konuyu incelemiş ve dijital pazarlamaya ilişkin eğilimler sunulmuştur (Zeren ve Kaya, 2020: 35). Kavak ve Kazancı ise (2020: 2997) 2010-2020 yılları arasında 558 lisansüstü tezin bibliyometrik analizini yaparak tezlerde kullanılan verilerin genellikle birincil verilerden oluştuğu, en fazla yararlanılan veri toplama tekniğinin anket olduğu, örneklem seçiminde en sık kolayda örneklem tekniğinin tercih

Ulusal Pazarlama Yazınında Sosyal Medya Pazarlaması Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

edildiği, tezlerin çoğunda pilot çalışmalara yer verilmediği, kaynakçalarında yabancı çalışmaların ağırlıkta olduğu ve en sık çalışılan konuların “tüketici davranışları”, “marka yönetimi” ve “pazarlama iletişimi” konularından oluştuğu gibi sonuçlara ulaşımlardır. Ulusal yazında pazarlama alanında yayımlanan en güncel bibliyometrik çalışmada ise Arslan (2021: 715) tarafından “siyasal pazarlama” ve politik pazarlama” konulu lisansüstü tezlerin belirli parametreler açısından bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, TR Dizin veri tabanında 2010-2022 yılları arasında yayımlanmış sosyal medya pazarlaması konulu makalelerin çeşitli parametreler bakımından bibliyometrik analizinin gerçekleştirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda TR Dizin veri tabanında konu ile ilgili makaleleri tespit edebilmek amacıyla “sosyal medya pazarlaması”, “influencer pazarlaması”, “etkileyici pazarlama”, “Instagram pazarlama” ve “nüfuzlu pazarlama” anahtar kelimeleri ile tarama yapılmıştır ve 103 makaleye ulaşılmıştır. Ancak bunlardan pazarlama alanı ile ilgili olmayanlar elenerek 96 makale araştırmanın kapsamına alınmıştır. Makaleler yıl, dergi, atıf sayısı, araştırma türü, araştırma yöntemi, araştırma modelinin olup olamaması, örneklem yöntemi, veri toplama tekniği, özgün dili, yazar sayısı, kaynakçanın ağırlığı ve sayfa sayısı kriterlerine göre analiz edilmişlerdir. Böylelikle ulusal yazında sosyal medya pazarlaması konusundaki genel resmin ortaya konması ve konuya ilişkin eğilimlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında TR Dizin’de konu ile ilgili belirlenen anahtar kelimelerin taraması yapılmıştır ve birbiri ile çakışan ve pazarlama alanı dışında kalan makaleler çıkarılmıştır. Sonraki aşamada analize dahil edilecek olan makaleler indirilmiş ve makalelerin okumasına geçilerek analiz edilecek olan kriterlere ilişkin bilgileri Excel tablosunda listelenmiştir. Excel tablosuna işlenirken bu bilgiler numerik olarak kodlanmıştır. Son olarak ise verilerin SPSS paket programına girişi yapılarak analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında TR Dizin veri tabanında sosyal medya pazarlaması alanına ilişkin tarama sonucunda analize dahil edilen yayınlara ilişkin genel bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Yayınlarla İlişkin Genel Bulgular

Makaleler	96
Dergiler	63
Anahtar Kelimeler	398
Yıl Aralığı	2010-2022
Toplam Atıf Sayısı	1376
Makale Başına Ortalama Atıf Sayısı	14.3
Yazarlar	180
Tek Yazarlı Makale Sayısı	33
Çok Yazarlı Makale Sayısı	63

Çalışmanın analizinde kullanılan verilerin genel dağılımı incelendiğinde TR Dizin veri tabanında 2010-2022 yılları arasından konuyla ilgili 96 makale tespit edilmiştir. Makalelerin yayınlandığı dergi sayısı 63 ve makalelere ait toplam anahtar kelime sayısı 398'dir. İlgili yıl aralığında konu üzerine çalışan yazarlar bakımından dağılım incelendiğinde toplam yazar sayısının 180 olduğu ve makalelerin yarısından fazlasının (63) çok yazarlı oluşu görülmektedir. Makalelere yapılan toplam atıf sayısı 1376 iken, makale başına düşen ortalama atıf sayısı ise 14,3 olduğu Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 2. Makalelere İlişkin Betimsel Bulgular

Özgün Dil	Frekans (N)	Yüzde (%)
Türkçe	77	80.2
İngilizce	19	19.8
Yazar Sayısı	Frekans (N)	Yüzde (%)
Tek Yazarlı	33	34.4
İki Yazarlı	48	50.0
Üç Yazarlı	10	10.4
Dört Yazarlı	4	4.2
Beş Yazarlı	1	1.0
Sayfa Sayısı	Frekans (N)	Yüzde (%)
10 Sayfadan az	9	9.4
11- 20 Sayfa	50	52.2
21- 30 Sayfa	32	33.4
30 sayfadan fazla	5	5.0
Toplam	96	100.0

Çalışmada ele alınan makalelere ilişkin çalışmanın yazım dili, makaleye katkıda bulunan yazar sayısı ve makalenin sayfa sayısı gibi betimsel bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre makalelerin büyük bir kısmının (%80,2) yazım dilinin Türkçe olduğu, kalan kısmının (%19,8) ise İngilizce dilinde yazıldığı görülmektedir. Yazar sayısı bakımında incelendiğinde ise makalelerin en fazla 5 yazarın katkısı ile yazıldığı, makalelerin yarısının iki yazarlı olduğu ve %34,4'ünün de tek yazarlı olduğu ortaya konmuştur. Makalelerin sayfa sayısı aralığına baktığımızda büyük çoğunluğunun (%52,2) 11-20 sayfa aralığında yazıldığı, %33,4'ünün 21-30 sayfa aralığında yazıldığı ve çok küçük bir kısmının da (%5) 30 sayfadan fazla olduğu belirlenmiştir.

Çalışmaya ilişkin bir diğer bulgu da makalelerin yıllar bazında dağılımıdır. Bu durum konuya olan ilginin yıllara göre nasıl değiştiğini saptamak bakımından önemlidir. Bu çalışmada analize dahil edilen 96 makalenin yıllara göre dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Makalelerin Yıllar Bazında Dağılımı

	Yıl	Frekans (N)	Yüzde (%)
Yıllar	2010	1	1.0
	2012	6	6.3
	2013	1	1.0
	2014	6	6.3
	2015	1	1.0
	2016	7	7.3
	2017	2	2.1
	2018	19	19.8
	2019	9	9.4
	2020	10	10.4
	2021	19	19.8
	2022	15	15.6
Toplam		96	100.0

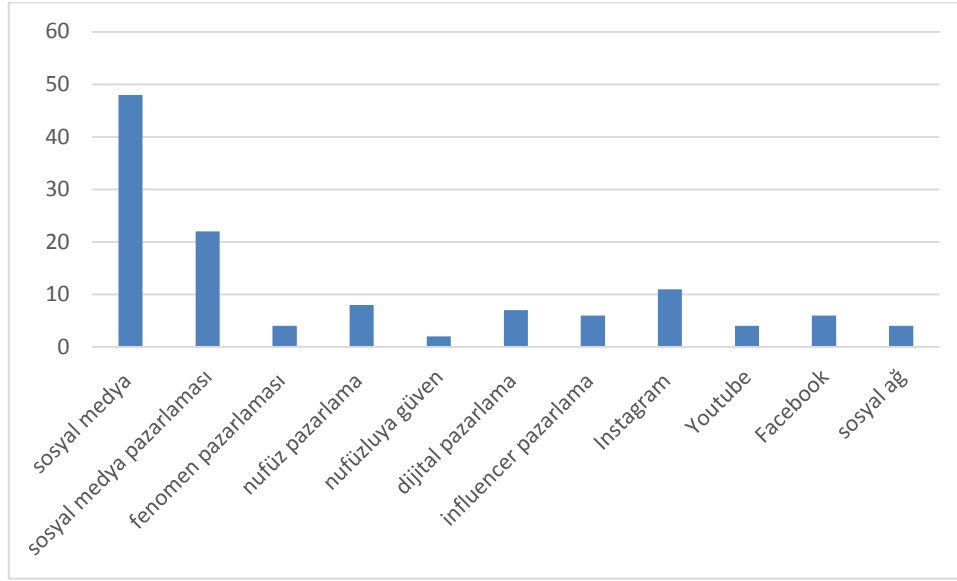
Tablo 3'te göre analize tabi tutulan makalelerin 2010-2022 yılları arasında yayınlandıkları ve konu ile ilgili en fazla makalenin 2018 (%19,8) ve 2021(19,8) yıllarında yayınlandığı görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise 2018 yılından sonra konuya olan ilginin arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 4. Makalelerin Dergiler Bazında Dağılımı

Dergi	Frekans (N)	Yüzde (%)
AJIT	2	2.1
Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Dergisi	2	2.1
Akdeniz İletişim Dergisi	5	5.2
İşletme Araştırmaları Dergisi	8	8.3
Alanya Akademik Bakış Dergisi	3	3.1
Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi	2	2.1
Erciyes İletişim Dergisi	5	5.2
Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	3	3.1
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi	2	2.1
Selçuk İletişim Dergisi	4	4.2
TOJDAC	4	4.2
Turkish Studies	2	2.1
OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi	2	2.1
Journal of Emerging Economies and Policy	2	2.1
Journal of Yasar University	2	2.1
Diğer (Konuyla alakalı tek yayını olan dergiler)	48	50.0
TOPLAM	96	100.0

Çalışma kapsamında ele alınan makalelerin yayınlandıkları dergilere ilişkin bir analiz yapılmış ve sonucunda 63 farklı dergide konu ile alakalı makalenin yayınlandığı saptanmıştır. Ancak bu dergilerin 48 tanesinde konuyla alakalı yalnızca tek yayını yapıldığı için bu dergiler diğer şeklinde isimlendirilmiştir ve sonuçta Tablo 3'teki gibi bir dağılım elde edilmiştir. Tablo 4'e bakıldığında sosyal medya pazarlaması konulu makalelerin en sık yayınlandığı derginin 8 (%8,3) makale ile İşletme Araştırmaları Dergisi olduğu görülmüştür. Akdeniz İletişim Dergisi'nde 5 (%5,2), Erciyes İletişim Dergisi'nde 5 (%5,2), Selçuk İletişim Dergisi'nde 4 (%4,2) ve TOJDAC dergisinde de 4 (%4,2) makalenin yayınlandığı görülmektedir.

Şekil 1. Çalışmalarda Sık Tekrar Eden Anahtar Kelimeler

Araştırma kapsamında ele alınan 96 makalenin anahtar kelimeleri incelenmiş ve toplamda 393 anahtar kelime olduğu tespit edilmiştir. 4 kez ve daha fazla tekrar eden anahtar kelimeler belirlenerek aşağıdaki grafik oluşturulmuştur. Şekil 1'e göre sosyal medya (48), sosyal medya pazarlaması (22), Instagram (11) ve nüfuz pazarlama (9) en sık kullanılan anahtar kelimeler olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Makalelerin Araştırma Türüne Göre Dağılımları

Araştırma Türü	Frekans (N)	Yüzde (%)
Uygulama	85	88.5
Kavramsal	11	11.5
Toplam	96	100.0

Makalelerin araştırma türü bakımından dağılımlarına bakıldığında makalelerin büyük bir bölümünü oluşturan %88,5'lik kısmının uygulamalı, %11,5'lik kısmının ise kavramsal çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Buna ilaveten uygulama yapılan 85 makalenin hangi araştırma yöntemini kullandıklarına ilişkin dağılım ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Makaleleri Araştırma Yöntemine Göre Dağılımları

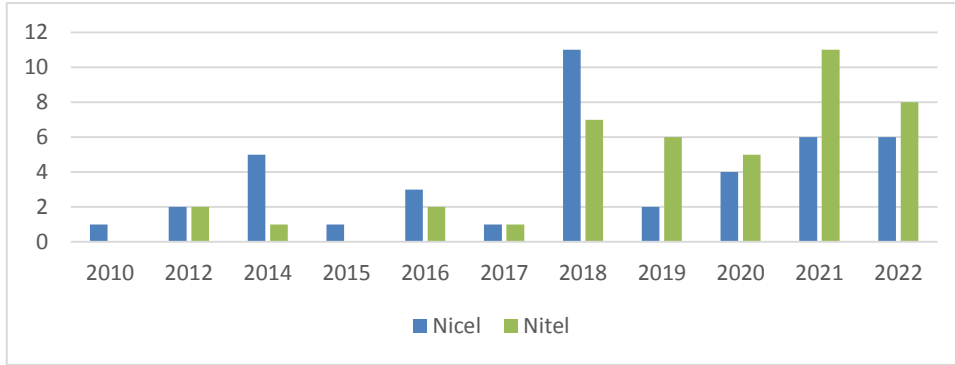
Araştırma Yöntemi	Frekans (N)	Yüzde (%)
Nicel	42	49.4
Nitel	43	50.6
Toplam	85	100.0

Tablo 6'ya göre bakıldığında analize tabi tutulan makalelerde hem nitel hem nicel araştırma yöntemlerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Makalelerde küçük bir farkla da olsa nitel

Ulusal Pazarlama Yazınında Sosyal Medya Pazarlaması Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

araştırma yöntemlerinin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Makalelerin %49.4'ünün (42) nicel araştırma yöntemlerinden yararlandığı, %50.6'sının ise (43) nitel araştırma yöntemlerinden yararlandığı görülmektedir. Literatürde pazarlama alanındaki farklı konular üzerine yürütülmüş olan bibliyometrik analiz çalışmalarında bu çalışmanın aksine nicel araştırma yöntemlerinin daha çok kullanıldığı ortaya konmuştur (Bozyiğit ve Yaşa, 2012; Bakır, 2013; Tektaş vd., 2014; İnce vd., 2017; Çelik ve Canoğlu, 2019; Zeren ve Kaya, 2020).

Şekil 2. Nitel ve Nicel Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 2'ye göre nitel araştırmaların özellikle 2018 yılından itibaren artış gösterdiği çalışmanın diğer bulgularındandır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde bu çalışma pazarlama literatürünün araştırma yöntemleri bakımından yeni bir trend gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Makalelerin Veri Toplama Yöntemleri Bakımından Dağılımları

Veri Toplama Yöntemleri	Frekans (N)	Yüzde (%)
Anket	37	56.9
Görüşme	14	21.55
Doküman inceleme	14	21.55
Toplam	65	100.0
Belirtilmemiş	31	

Araştırma kapsamında ele alınan makalelerde kullanılan veri toplama yöntemleri Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre makalelerde en sık kullanılan veri toplama yöntemi %56,9'luk bir oranla anket tekniğidir. Analize tabi tutulan 96 makaleden 65 makalede veri toplama yöntemlerine ilişkin açıklamaya yer verilmiştir.

Tablo 8. Makalelerin Aldığı Atf Bazında Dağılımları

Atf Sayıları	Frekans (N)	Yüzde (%)
1.00	7	7.2
2.00	3	3.13
3.00	5	5.2

4.00	4	4.17
5.00	3	3.13
6.00	9	9.38
7.00	4	4.17
8.00	1	1.04
9.00	3	3.13
10.00	1	1.04
11.00	2	2.08
12.00	2	2.08
13.00	2	2.08
14.00	3	3.13
15.00	2	2.08
17.00	1	1.04
18.00	3	3.13
19.00	4	4.17
20.00	1	1.04
21.00	1	1.04
22.00	1	1.04
24.00	1	1.04
29.00	1	1.04
40.00	3	3.13
49.00	1	1.04
51.00	1	1.04
119.00	1	1.04
143.00	1	1.04
166.00	1	1.04
242.00	1	1.04
276.00	1	1.04
Atıf Bilgisine Ulaşamayan	22	23.01
Toplam	96	100.0

Çalışmada değerlendirilen bir diğer hususta makalelerin aldığı atıf sayıları olmuştur. Makalelerin aldıkları atıf sayılarını belirleyebilmek için “Google Akademik” platformundan makalelerin başlıkları ve yazarların adı soyadı bilgileri kapsamında bir araştırma yapılmış ve neticede 22 makaleye dair herhangi bir atıf bilgisine ulaşamamıştır. Kalan 74 makaleye ait atıf bilgileri ise Tablo 8’de gösterilmiştir. Buna göre en yüksek atıf alan makalenin 276 atıf aldığını ve makalelerin %9,38’inin 6 çalışmadan atıf aldığını söylemek mümkündür.

Tablo 9. Makalelerin Araştırma Modelinin Bulunup Bulunmamasına Göre Dağılımı

Araştırma Modeli	Frekans (N)	Yüzde (%)
Var	24	28.3
Yok	61	71.7
Toplam	85	100.0

Ulusal Pazarlama Yazınında Sosyal Medya Pazarlaması Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Tablo 5’te sunulduğu üzere analize tabi tutulan makalelerden 85 makalede uygulama yapılmıştır. Bu makaleler grafiksel modele sahip olup olmama bakımından incelendiğinde ise makalelerin %28.3’ünde (24) araştırma modelinin bulunduğu, %71,7’sinde (61) ise araştırma modeli bulunmadığı görülmektedir. Bu veriler Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 10. Makalelerin Kullanılan Analiz Yöntemlerine Göre Dağılımı

Analiz Yöntemleri	Frekans (N)	Yüzde (%)
Frekans Analizi	26	13.0
Güvenilirlik Analizi	25	12.5
Faktör Analizi	33	16.5
Regresyon Analizi	13	6.5
Tanımlayıcı İstatistik	11	5.5
ANOVA	10	5.0
İçerik Analizi	27	13.5
Korelasyon Analizi	12	6.0
T-Testi	8	4.0
Mann-Whitney U Testi	3	1.5
Kruskal Wallis H Testi	5	2.5
YEM (Yapısal Eşitlik Modeli)	13	6.5
Betimsel Analiz	4	2.0
Diğer	10	5.0
Toplam	200	100.0

Makalelerde kullanılan analiz yöntemleri ele alındığında 96 makalede toplamda 200 analiz kullanıldığı görülmektedir. Tablo 10’da görüldüğü gibi çalışmalarda en sık kullanılan %16,5 ile faktör analizidir. Bunu %13,5 ile içerik analizi, %13 ile frekans analizi takip etmektedir. Çalışmaların geneline bakıldığında en az kullanılan analiz tekniğinin ise Mann-Whitney U Testi (%1,5) olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Kullandıkları Örneklem Yöntemine Göre Makalelerin Dağılımı

	Örneklem Yöntemi	Frekans (N)	Yüzde (%)
Olasılıklı Örneklem Yöntemleri	Basit Tesadüfi Örneklem	2	2.1
	Kolayda Örneklem	25	26.0
Olasılıklı Olmayan Örneklem Yöntemleri	Kota Örneklem	1	1.0
	Yargısal (Amaçlı)	20	20.8

	Kartopu	3	3.1
Belirtilmemiş		45	47.0
	Toplam	96	100.0

Tablo 11’de sunulduğu üzere makaleler kullanılan örneklem yöntemi bakımından incelendiğinde, makaleleri %50,9’unda olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden yararlandığı, %2,1’inde ise olasılıklı örnekleme yöntemlerinden yararlandığı görülmektedir. Makalelerde en sık kullanılan örnekleme yöntemi %26 ile kolayda örnekleme yöntemi olurken onu %20,8’lik bir oranla yargısal (amaçlı) örnekleme yöntemi takip etmektedir. En az yararlanan örnekleme yöntemi ise kota örnekleme (%1) olmuştur.

Tablo 12. Makalelerde Yararlanılan Kaynakçaların Dağılımı

Kaynakçanın Dağılımı	Frekans (N)	Yüzde (%)
Yerli	20	20.8
Yabancı	62	64.6
Eşit	14	14.6
Toplam	96	100.0

Makalelerin yararlandığı kaynakçaların yerli veya yabancı olma durumuna ilişkin dağılımı Tablo 12’de verilmiştir. Buna göre makalelerin yarısından fazlasında (%64,6) yabancı kaynaklardan yararlandığı görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışmada 2010-2022 yılları arasında Sosyal Medya Pazarlaması konusunda yazılmış ve TR Dizin veri tabanında taranan dergilerde yayımlanmış makalelerin kategorik açıdan incelenmesi ve böylelikle konunun ulusal yazın açısından durumunun tespit edilerek zaman içerisindeki eğilimlerin ortaya konması ve gelecek çalışmalara ışık tutabilecek durumların belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında toplam 96 makale analize tabi tutulmuş çalışmada sunulan çeşitli kriterlere dair kodlamalar yapılarak elde edilen bulgular tablo ve şekillerle sunulmuştur. Çalışmanın analizleri neticesinde elde edilen bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür.

TR Dizin veri tabanı esas alındığında sosyal medya pazarlaması konulu makalelerin 2010 yılından sonra yazılmaya başlandığı ve konuyla alakalı makalelerin en çok 2018 ve 2021 yıllarında yazıldığı görülmüştür. Bu veri tabanında yer alan dergileri konuya gösterdikleri ilgi bakımından incelediğimizde 63 dergide sosyal medya pazarlaması konulu makalelere yer verildiği görülmektedir. Konuyla ilgili makalelere yer verme sıklıklarına baktığımızda ise makalelerin en sık yayınlandığı derginin İşletme Araştırmaları Dergisi (%8,3) olduğu ortaya konmuştur.

Ulusal Pazarlama Yazınında Sosyal Medya Pazarlaması Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Analiz kapsamındaki makalelerin betimsel özellikleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun Türkçe dilinde (%80,2), iki yazarlı (%50) ve 11-20 sayfa aralığında (%52,2) yazıldığı görülmektedir. Makalelerin yararlandığı kaynakça dağılımında yabancı kaynaklardan (%64,6) yararlanma oranının yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Makalelerin metodolojik kriterler açısından dağılımı da araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, makalelerin çok büyük bir kısmının (%88,5) uygulamalı olduğu ve bu makalelerde hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerinden yararlandığı ancak nitel araştırmaların daha fazla olduğu ve nitel çalışmalara yönelik trendin özellikle 2018 yılından sonra artış göstermeye başladığı belirlenmiştir. Makalelerde kullanılan veri toplama tekniklerinin dağılımına bakıldığında ise en sık kullanılan tekniğin anket (%56,9) yöntemi olduğu görülmüştür. Makalelerin grafiksel modele sahip olup olmama durumlarına bakıldığında ise makalelerin %28,3'ünde (24) araştırma modelinin bulunduğu, %71,7'sinde (61) ise araştırma modeli bulunmadığı tespit edilmiştir. Makalelerde verilerin analiz edilmesi aşamasında kullanılan analiz yöntemlerine bakıldığında ise en sık kullanılan tekniklerin %16,5 ile faktör analizi ve %13,5 ile içerik analizi yöntemlerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Örnekleme yöntemi bakımından makalelerin dağılımına bakıldığında ise en sık kullanılan yöntemin olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme olduğu görülmüştür.

Literatürde sosyal medya pazarlamasına ilişkin bibliyometrik analiz yönteminin uygulandığı çalışmalara rastlanmıştır. 2020 yılında yürütülen bir çalışmada sosyal medya pazarlaması konulu lisansüstü tezlerin içerik analizi yapılmıştır (Zengin ve Serdaroğlu, 2020: 1562). Özsaatçi (2022: 3177) ise Scopus veri tabanında yer alan sosyal medya pazarlaması alanındaki çalışmaların bibliyometrik analizini yapmıştır. Her iki çalışmada da sosyal medya pazarlamasına olan ilginin giderek arttığı görülmüştür. Bu çalışmada ise TR Dizin'de yer alan sosyal medya pazarlaması konulu çalışmaların bibliyometrik analizi yapılarak ulusal yazının bu konudaki eğilimi ortaya konmuştur. Bu çalışmanın sonuçları da artan ilgi bakımından literatürü destekler niteliktedir.

Bu çalışma, ulusal yazında yer alan sosyal medya konulu makaleleri analiz ederek, bu konuda literatürdeki boşluğu doldurarak konuya ilişkin bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Ancak çalışmanın amacı gereği kapsamının yalnızca TR Dizin veri tabanı ile sınırlandırılmış olması çalışmanın kısıntısını oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda konunun uluslararası literatürdeki yerini de ele alarak Türkiye'nin alana dair konumunun belirlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Albors, J., Ramos, J. C., & Hervas, J. L. (2008). New Learning Network Paradigms: Communities Of Objectives, Crowdsourcing, Wikis And Open Source. *International Journal Of Information Management*, 28, 194–202.

- Altunışık, R., Torlak, Ö. (2006). Türkiye’de Pazarlama Araştırmalarının Genel Bir Değerlemesi ve Nitel Yöntemlerin Artan Önemi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, cilt.1, sa.1, 56-72.
- Alves, H., Fernandes, C., & Raposo, M. (2016). Social Media Marketing: A Literature Review and Implications. *Psychology & Marketing*, cilt. 33, sa.12, 1029-1038.
- Arı, G. S., Armutlu, C., Tosunoğlu, N. G., Toy, B. Y. (2009). Nicel Araştırmalarda Metodoloji Sorunları: Yüksek Lisans Tezleri Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt.64, sa.4, 16-37.
- Aslan, R. (2021). Türkiye’de Siyasal Pazarlama Alanında Yayınlanan Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa.39, 698-721
- Atrek, B. & Madran. C. (2017). Tüketici Perspektifli Sürdürülebilir Tüketim Çalışmaları: Ulusal Alinyazındaki Çalışmalar Üzerine Sistemik Derleme Çalışması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, sa.19, 1-31.
- Bakır, N. O. (2013). Pazarlama Alanında Yapılan Doktora Tezlerinin Kategorik Olarak Değerlendirilmesi (1994-2012). *Öneri Dergisi*, cilt.10, sa.40,1-13.
- Baş, M. (2017). Pazarlama Araştırmalarında Kullanılan Ölçeklere İlişkin Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği (2014-20107). *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, cilt.52, sa.3, 171-192.
- Bozyiğit, B., & Metin, İ. (2022). Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketici Davranışlarına Etkisi: Instagram Kullanıcıları Üzerinde Bir Araştırma, *Journal of Business in the Digital Age*, cilt. 5, sa. 2, 180-193.
- Bozyiğit, S. & Yaşa, E. (2012). *Araştırmacıların Pazarlama Alanına Bilimsel Katkıları: Pazarlama Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlere İlişkin Bir Araştırma*. 17. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı, 18-21 Ekim 2012, Balıkesir.
- Çatı K., Öcel, Y. (2018). Türkiye’de Pazarlama ile İlgili Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik İncelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, cilt.10, sa.3, 508-519.
- Çatı, K. & Alpay, C. (2019). Türkiye’de İnternet Aracılı Pazarlama Kavramları Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), cilt.8, sa.2, 375-392.
- Çelik, O., & Canoğlu, M. (2019). ULAKBİM Veri Tabanında Sürdürülebilir ve Çevreci Pazarlama Konusunda Yayınlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt.28, sa.3, 24-36.

Ulusal Pazarlama Yazınında Sosyal Medya Pazarlaması Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

- Dumrul, A. G. C., & Aysu, A. G. A. (2006). Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisinde Yayınlanan Makaleler: Değerlendirme ve Bibliyografya (1981-2005). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sa.27.
- Gunelius, S. (2011). *30 Minute Social Media Marketing: Step By Step Techniques to Spread the Words About Your Business*. New York: Mcgraw-Hill.
- Gülmez, M., Yalçıntaş, D., Kurtulgan, A. & Özbay, M. (2019). Türkiye’de Pazarlama Alanında Yazılan Doktora Tezlerinin İncelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.16, sa.1, 61-72.
- Gürbüz, C., & Bozkurt, Ö. Ç. (2016). Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt. 5, sa.3, 1-23.
- Hoşgör, H. & Hoşgör, D. G. (2017a). The Investigation of Master and Doctoral Theses Written Field of Current Marketing Approaches in Turkey (2007-2016). *Akademik Bakış*, sa. 63, 327-351.
- Hoşgör G, D. & Hoşgör, H. (2017b). İlişkisel Pazarlamaya Genel Bir Bakış ve Bu Konuda Yapılmış Tez Profillerinin İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, cilt. 3, sa. 56: 521-536.
- İnan, A., Eda, S. A & Kıymalıoğlu, A. (2011). Türkiye’de Pazarlama Alanında Yapılan Çalışmaların Düşünce Okullarına Göre Sınıflandırılması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, cilt. 4, sa. 8, 83-104.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities Of Social Media. *Business Horizons*, sa. 53, 59–68.
- Kavak, B., & Sunaoğlu, Ş. K. (2020). Pazarlama Bilim Dalında Yazılmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Profilinin İncelenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, cilt. 55, sa.4, 2997-3021.
- Mangold, W.G. and Faulds, D.J. (2009) Social Media: The New Hybrid Element of the Promotion Mix. *Journal of Business Horizons*, sa. 52, 357-365.
- Öcel, Y. (2019). Türkiye’de Marka ile İlgili Yazılan Doktora Tezlerinin Bibliyometrik İncelenmesi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, cilt. 3, sa.1, 38-49.
- Özsaatçi, F. G. B. (2022). Sosyal Medya Pazarlaması Alanındaki Yayınların Bibliyometrik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, cilt. 14, sa. 4, 3177-3192.
- Porter M. E. (2001). *Strategy and The Internet*, Harvard Business Review.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics?, *Journal of Documentation*, sa. 25: 348-349.

- Samiee, S. & Chabowski, B. R. (2012). Knowledge Structure in International Marketing: A Multi-Method Bibliometric Analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, cilt. 40, sa.2: 364-386.
- Şahin, E.T., Karaaslanoglu, F., Akınet, M., (2019). Türkiye’de Pazarlama Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Analitik İncelemesi (2013-2018). *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt. 4, sa.3, 260-269.
- Şakar, G. D., Cerit, A. G. (2013). Uluslararası Alan İndekslerinde Türkiye Pazarlama Yazını: Bibliyometrik Analizler ve Nitel Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt. 27, sa.4: 32-67.
- Üsdiken, B., & Pasadeos, Y. (1993). Türkiye’de Örgütler ve Yönetim Yazını. *Amme İdaresi Dergisi*, cilt. 26, sa. 2: 73-93.
- Tektaş, Ö.Ö. (2010). Uluslararası Pazarlama Alanında Yapılan Araştırmaların Kategorik Olarak Değerlendirilmesi: 1995-2010 Yılları Arası Literatür Taraması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt. 28, sa. 2: 151-174.
- Tektaş, Ö. Ö. (2011). Endüstriyel Pazarlama Alanında 2000-2010 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Kategorik Olarak İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt. 66, sa. 2: 121-168.
- Thomas, A. R. (2007). The End of Mass Marketing: Or, Why All Successful Marketing Is Now Direct Marketing. *Direct Marketing: An International Journal*, sa. 1, 6–16
- Urban G. (2005). *Don't Just Relate—Advocate! A Blueprint For Profit In The Era Of Customer Power*. New Jersey: Wharton School Publishing.
- Yin, J., Gong, L. & Wang, S. (2018). Large-Scale Assessment of Global Green Innovation Research Trends from 1981 to 2016: A Bibliometric Study. *Journal of Cleaner Production*, cilt. 197, sa. 1: 827-841.
- Zengin, B., & Serdaroğlu, Y. (2020). Sosyal Medya Pazarlaması Konusundaki Lisansüstü Tezlerin İçerik Analiziyle Değerlendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, cilt. 19, sa. 4, 1562-1579.
- Zeren, D. & Kaya, N. (2020). Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 17, sa.1: 35-52.
- Zupic, I., & Cater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, cilt. 18, sa. 3: 429–472.

GÜVENLİK STRATEJİSİNE VE ALGISINA DAİR PERSPEKTİFSEL BİR YAKLAŞIM

Yakup KARAKUŞ¹

Öz

Güvenlik kavramı; rekabet, şiddet, hegemonya ve tehdit unsurlarına karşı felsefi, siyasi yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmakta ve bu kavramın içeriği dünyada yaşanan güç, varlık-anarşi, çatışmacı ortamlara bağlı olarak geliştirilen hâkim anlayışlarla genişletilmektedir. Ulusların ve uluslararası varlıkların güç ekseninde bu kavramı nasıl bir perspektifle sundukları, geliştirilen güvenlik anlayışlarına yön vermektedir. Tehdit ve güç olgusu, hâkimiyet alanlarında varlık sorununun devamlılığını sağlayan ve güvenlik sorunsalının parametreleri olarak, neye ve kime göre tehdit algısını şekillendirmektedir. Ulusal ve uluslararası güvenlik stratejileri algısal ve kavramsal yaklaşım şekillerine bağlı olarak değişmekte ve klasik güvenlik yaklaşımları genişlemektedir. Bu çalışmada uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları bağlamında teorik düzleme yön veren yaklaşımlar esas alınarak, tehdit-güvenlik algısı ve ulusal/uluslararası güvenlik stratejilerinin kuramsal şekillenmesi ile siyasallaşması, analitik bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Güvenlik Stratejisi, Tehdit-Güvenlik Algısı, Güvenikleştirme-Siyasallaşma

Jel Kodları : F50, F51, F52, Y80

A PERSPECTIVE APPROACH TO SECURITY STRATEGY AND SECURITY PERCEPTION

Abstract

The concept of security is tried to be explained with philosophical and political approaches against the elements of competition, violence, hegemony and threat, and the content of this concept is expanded with the dominant understandings developed depending on the power, existence-anarchy and conflicting environments in the world. How nations and international entities present this concept on the axis of power directs the security understandings. The phenomenon of threat and power shapes the perception of threat according to what and whom, as the parameters of the security problematic and ensuring the continuity of the problem of existence in the dominance areas. National and international security strategies are changing depending on the perceptual and conceptual approaches, and classical security approaches are expanding. In this study, based on the approaches that shape the theoretical plane in the context of international relations and security studies, threat-security

¹ Öğr. Gör. Van YYÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta:lect.karakus@gmail.com
ORCID: [0000-0002-1007-1705](https://orcid.org/0000-0002-1007-1705)

Atf.: Karakuş, Y. (2023). Güvenlik stratejisine ve algısına perspektifsel bir yaklaşım. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(15). 132-150

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1311247

perception and the theoretical shaping and politicization of national/international security strategies will be evaluated with an analytical approach.

Keywords: Security, Security Strategy, Threat-Security Perception, Securitization- Politicization

Jel Classification : F50, F51, F52, Y80

GİRİŞ

İnsanlık tarihi gelişimi içinde bireyden topluma, toplumsal yapılardan devletlerin oluşumuna güç; yaşam alanlarını şekillendiren ve devamlılığını sağlayan en önemli unsur olarak varlık göstermektedir. Devletler ekseninde değerlendirildiğinde gücü, devletlerin kendi varlıklarının devamlılığı için hâkimiyet oluşturdukları alana göre siyasal, askeri, iktisadi vb. parametrelerle ölçülebilir ve vazgeçilmez bir unsur olarak ifade etmek mümkündür. Devletlerin yayılmacı politikalarla birlikte kapasitelerini artırma ve varlıklarını genişletme stratejisi içinde olmaları bağlamında güç potansiyelleri ile genel kabul gören askeri üstünlükler, dünya arenasında hâkim statü kazanılmasını sağlayan karar ve hâkimiyet öncüllüklerini pekiştiren bir unsur olarak tarih sahnesinde yer almaktadır.

Ulusların hâkimiyet alanları içinde varlıklarını sürdürebilmeleri, diğer ulusların nasıl varlık gösterdikleri ile ilintilidir. Güç, varlık ve hâkimiyet anlayışı, beraberinde uluslararası etkileşimi hiç kuşkusuz şekillendirmekte ve devletlerin tehdit algılarına yön veren savaşlarla birlikte güvenliklerini sağlama çabaları, kendiliğinden olmayan sistematik ve stratejik bir anlayışı zorunlu kılmaktadır. Devletlerin güç, tehdit ve tedbir eksenli bir güvenlik perspektifi geliştirmeleri; tehdit olarak gördükleri unsurların ortadan kaldırılması, ulusal bir politika ile stratejilerini ortaya koymaları, uluslararası platformda nasıl bir varlık gösterdiklerine bağlı olarak değişmektedir. İki dünya savaşı ve özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında, güvenlik stratejilerinin olgunlaştığı, kavramsal düzeyde disiplinize olduğu ve bu stratejilerin hangi eksenler üzerinden inşa edilmesi gerektiği hususları önem kazanmış görünmektedir.

Bu çalışmada; güvenlik kavramı ve bu kavramın yaşanan gelişmelere bağlı olarak perspektifi ve tehdit algısının bir güvenlik bileşeni olarak betimlenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra genel olarak güvenlik anlayışı stratejilerini etkileyen unsurlar ve önem arz eden görüşler çerçevesinde ulusal/uluslararası güvenlik stratejisi algısının kavramsal yaklaşımlarla özellikle klasik paradigma, realist ve neo-realist perspektiflerden değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Çalışmada güvenlik sorunsalının yapısı ve hangi parametrelerle önemli bir inşa süreci içinde değerlendirildiği ele alınacak ve sonrasında güvenlik sorunsalının, tehdit ekseninde elit aktörler tarafından sunulan ve güvenlik yaklaşımlarına yön veren güvenlik stratejilerinin siyasallaşması sürecini temellendirdikleri güvenlikleştirme teorisi üzerinden bir analizi yapılmaya çalışılacaktır.

1. GÜVENLİK KAVRAMI PERSPEKTİFİ

Dünyanın siyasi ve fiziki yapılanması içinde birçok parametre ve tamamlayıcı öğeler, bu yapılanma için şekillendirici güç oluşturmuştur. Tartışmalı ülke kavramı ile birlikte uluslar; varlıklarını meşru bir düzlem içinde ifade edebilme olanağı sağlamışlardır. Ulus devlet olgusu ile birlikte güç kavramı; alan genişlemesi dâhilinde nitel ve nicel anlamını artırmış ve kaynaklarını genişleten bir eğilim sergilemiştir. Güç; etki alanlarını genişleterek, sürekliliğini sağlayacak bir devinim içine girmiştir. Bu devinimin devamlılığını sağlayacak çerçeve, kendi içinde ve dışında belirlenen parametrelerle ilerlemektedir. Ancak bu parametreleri bir arada tutabilme mücadelesi, tehdit ve güvenlik ilişkisini geliştirmektedir.

Güvenlik kavramı, birey, toplum, ulusal ve uluslararası başta olmak üzere farklı düzeylerde yaşamın her alanında tanımlanmasının yanında tümdenvarım ve tümdengelim esasları üzerine günümüzde varlık sorunu olarak ifade edebileceğimiz bir düzeyde ele alınması gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Ken Booth (1997), bu varlık sorununa ve güvenlik kavramına, merkezietçi tutumlara istinaden geleceğe dair ironik bir yaklaşımla derinlik katmıştır (Booth, 1997: 83-119). Bu derinliğe atfen A. Bilgin Varlık'ın (2012: 614) "*kişilerin ve toplumların güvenlik anlayışı, onların siyasi bakış ve dünya görüşünden kaynaklanır*" tanımlaması, önemlidir. Bu bağlamda ulusal güvenlik anlayışı siyasi bir perspektif üzerinden değerlendirildiğinde, standart bir güvenlik tanımlamasının günümüzde mümkün olmadığı ve elbette bu kavrama bağlı olarak "nasıl bir güvenlik" sorusunun cevaplanması gerektiği dikkat çekmektedir.

İki dünya savaşı boyunca yaşanan gelişmeler ve savaşın şiddeti, derin bir şekilde bireylerin, toplumların ve devletlerin varlıklarını yeniden inşa sürecini doğurmuştur. Bu süreçleri, savaşın nedensellik içinde sorgulanmasına ve insan doğasından devletlerin yapısına kadar çıkarımların tartışılmasına kaynak oluşturan dönemler şeklinde algılamak mümkündür. Kenneth N. Waltz, "*Man, the State and War*" (2001) adlı eserinde "*insan ve devlet yapısı*" arasındaki bağlantıları ortaya koymaya çalışarak; savaşmanın ve savaş olgusunun altında yatan rekabet, şiddet, hegemonya, tehdit, güvenlik vb. birçok kavramın hangi açıdan değerlendirilmesi gerektiği hususunda, felsefi ve siyasal yaklaşımların şekillenmesini sağlayan bir perspektif ortaya koymaktadır. Birinci Dünya Savaşı; savaşın şiddetini göstermiş ve ağır bir tablo ortaya çıkarmıştır. Ancak bu tablo her ne kadar nedensellik içinde sorgulansa da bireyden topluma izdüşümleri yeteri kadar tartışılmamıştır. Devletlerin varlıklarını yeniden inşa sürecine sürükleyen bu tablo, zayıf ve yeni bir uluslararası çerçeve oluşturma çabasını da tetiklemiştir. Konsorsiyumlar oluşturulmasına rağmen devletlerin güvenliğini sağlayacak sürekli bir barış ortamı sağlanamamıştır. İkinci Dünya Savaşı; adeta devletlere yeniden daha gerçekçi bir güvenlik perspektifi oluşturma gerekliliğini öğretmiştir. Sıcak savaşlar sona ermesine rağmen tehdit ve güvenlik ilişkisini savaştan daha etkili bir şekilde değiştiren Soğuk Savaş dönemi ise; devletlerin değişmeyen doğu-batı çekişmesini ve ideolojik çatışmaların kaçınılmaz olduğu gerçeğini, beraberinde getirmiştir.

Soğuk Savaş; savaşlardan daha tecrübeli olarak çıkan asker ve teknokratların nasıl bir bürokrasi içinde varlıklarını devam ettirecekleri hususunda tehdit ve güvenlik algısının lanse edildiği bir çıkış noktası olarak görülebilir. Farklılıklara ve çatışma ortamına rağmen Soğuk Savaş; iki kutuplu güç dengesinin oluşturulmasında bir strateji olarak kullanılmıştır. Soğuk Savaş döneminde tehdit ve güvenlik algısı; siyasi, askeri, teknolojik ve ekonomik kanatların ve bağlı olarak tüm bileşenlerinin izdüşümlerinin tahribatı üzerinden bir güç dengesi oluşturma ve daha güçlü olma rekabeti esası üzerinden devam etmiştir. Soğuk Savaş zamanla eksen içinde yer alan aktörlerin değil perde arkasında yönetme gücüne sahip olanların uluslararası güç ve iktidar olgusunu şekillendirdiği önemli bir sürece dönüşmüştür. Askeri ve siyasi stratejilerle hatta teknolojik üstünlüklerle etki alanını genişleten başat güçler; yeni bir güvenlik perspektifi çabası içine de girmişlerdir. Başat güçler; yeni tehdit alanlarını hedef göstererek, varlıklarını, bu alanların güvenliğini sağlama üzerinden de yürütmüşlerdir. Varlık ve güvenlik endişesi ile birlikte güçler; birçok coğrafyanın şekillenmesinde ve çatışma platformlarında karşı karşıya gelmiştir. Kendi eksenini koruma ve tek güç oluşturma dinamiği; iki blok arasında yeni bir savaş sürecini de canlı tutmuştur. Soğuk Savaş'ta denge, savaş tehdidi ve belirsiz bir barış arasında, korunmuştur.

John Mearsheimer “*Back to the Future*” (1990) adlı makalesinde, Soğuk Savaşı adeta çok şiddetli bir savaşı engelleyen “iki kutuplu bir denge savaşı” içinde değerlendirmiştir. Bu denge içinde ulusların güvenliğinden çok başat aktörlerin güvenlik perspektifi öne çıkmıştır. Mearsheimer; Soğuk Savaş sonrasında yeni bir savaş ve güvenlik çıkmazının yaşanacağını ileri sürmüştür aynı zamanda Doğu-Batı Avrupa ayrımı içinde barışın nasıl sağlanacağı hususunda da kuşkuludur (Mearsheimer, 1990: 5-56). John Baylis'e göre (2008) Mearsheimer; savaşın kaçınılmaz bir gerçek olduğunun farkındadır ve bu gerçeğin olasılıklar dâhilinde mümkün olabileceğini görmektedir (Baylis, 2008: 72). Mearsheimer, Soğuk Savaş sonrasında milliyetçiliğin yükselişi ile birlikte etnik çatışmaların yaşanacağını ve denge bağlamında güç anlayışının geçmişe döneceğini, savunmuştur. Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu güç dengesi ve buna bağlı barış ortamı sağlanmıştır. Mearsheimer, bu dengenin değişmesiyle bilhassa bu dönemin çökmesi halinde 17. yüzyıldan bu yana felakete yol açan “güç rekabeti sorunsalının” tekrar dirileceğini ve oluşturacağı yapıyı, varsayımlar içinde değerlendirmiştir (Baylis, 2008: 72).

İki blok olarak sahada yer alan güçlerin dengesi, Sovyetler'in çöküşü ve farklı bir yapılanma içine girmesi ile birlikte ileri sürülen savların daha yumuşak bir zeminde ilerleyişine sahne olmaktadır. Ana güç merkezlerinin şekillendirdiği uluslararası ilişkiler; sertlik derecesini, siyasi oluşumların tamamlanması ile birlikte, tekrar eski tehdit algısını revize etmektedir. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın kutup lideri ve galibi ABD, güvenlik algısını gözden geçirmiş ve politikalar geliştirmiştir. Uluslararası sistemde güç platformu da yeniden şekillenme sürecine girmiştir. Doğal kaynakların önemini devam ettirdiği bu süreçte varlık ve güç sorunu, geliştirilen politikalar üzerinden yürütülmektedir. Özellikle Çin ve Hindistan'ın önemli aktörler olarak uluslararası arenadaki yükselişi, doğal kaynakların ve

tehdit unsurlarının bileşkesi olarak Ortadoğu'ya da tehdit ve güvenlik algısı içinde başrol verdiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kore, Vietnam ve son olarak Afganistan Savaşı ile Soğuk Savaş'ın sıcak temaslarını güçler savaşı olarak gördüğümüz dönem sona ermekte; güçlerin alanlar üzerindeki hâkimiyeti, platform değiştirmektedir. Irak'ın geçmişte izlediği politikaların tehdit unsuru olarak görülmesi ve beraberinde Irak'ın yeniden şekillendirilmesi esası üzerinden oluşturulan politikalar aslında bu alan değişikliğini işaret etmektedir. Güvenlik algısı; geniş ve uzak coğrafyaların da dahil edildiği küresel sorun oluşturacak gelişmelerle birlikte devam etmektedir.

Ulusal ve uluslararası güvenlik algısı ve tehdit unsurlarının yeniden bir tanımlanma çabası içine girdiği dönem, "11 Eylül Saldırıları" olarak da ifade edilen 2001'de ABD'ye karşı gerçekleştirilen terör saldırılarını, "terör-tehdit algısının" hatta savaş anlayışının değiştiği bir milat olarak ifade etmemiz mümkündür. Başta ABD olmak üzere tehdit algısı, iç güvenliği oluşturan unsurların/paradigmaların şekil değiştirdiği küresel bir terör dalgası olarak da ifade edilen ve "terörizme karşı savaş" olarak nitelenen yeni bir güvenlik algısını genişleterek revize etmektedir (Bush, 2001). Bu süreçle birlikte terör gerçeğinin ve destekçilerinin varlığının masaya yatırıldığı bir dönem ortaya çıkmıştır. 2002 ve 2005 yıllarında Bali, 2003 yılında İstanbul, 2004 yılında Madrid ve ertesini Londra'da yaşanan terör eylemleri ve ortaya çıkan algı (Turhan ve Aksu, 2011: 49); 2014-2019 döneminde Avrupa'nın hatta Avrupa Birliği'nin odağı şeklinde görülen Brüksel, Kopenhag, Stockholm, Paris, Londra ve tekrar İstanbul saldırıları ve son olarak Yeni Zelanda'da gerçekleşen terör saldırıları; tehdit unsurlarının değişkenliğini ve boyutlarının etki alanı yaratma hususunda geniş çaplı olduğunu görmemizi mümkün kılmaktadır. Yerel düzeyde algılanmaması gereken terörizmin, aslında ulusların iç güvenliği sorununun yanında uluslararası bir tehlike olarak her mekânda faaliyet yürütecek bir yapı olarak algılanması gerektiğine işaret edilmektedir. Tehdit ve güvenlik algısının, sınır ve cephe kavramları dışında yeni bir boyut kazanmasıyla hiyerarşik bir yapılanma içinde olan terörizmin, liderlik ve merkezi idare anlayışının tam tersi merkezleri dağınık bir yapılanma içine girdiği bir süreç olarak günümüzde görmek ve değerlendirmek gerekmektedir (Crenshaw, 2000: 411).

2. TEHDİT ALGISI

Tehdit olgusunu, güvenlik kavramının bileşeni olarak görüldüğü uluslararası ilişkiler literatüründe, mikro ve makro düzeyde ele alınan ve alt başlıklarla bu kavrama bağlı olarak geliştirilen unsurlara bağlı olarak ortaya koymak gerekmektedir. Aslında güvenlik-tehdit ilişkisi ve bu ilişkiye bağlı ortaya çıkan tehdit algısı; potansiyel kabul edilen ve doğası değişen tehditler üzerinden yeni tanımlamalarla genişlemektedir (Krahmann, 2005: 3-19). "*Bir devletin, topluluğun veya bireyin varlığına veya refahına yönelik olası olumsuz etkileri bulunan bir eylemdir, gelecekte meydana gelmesi muhtemel bir olaydır ve etkilerinin kapsamına göre yöneldiği süjenin varlığına veya refahına menfi olarak tesir eden bir özelliğe sahiptir*" (Ergüven, 2016: 777) tanımlaması; tehdit kavramını özetlemektedir. Tehdit tanımı; kavramın varlık sorununu ve olası bu varlığın zarara uğratılması ve/veya yok edilmesi olasılıklarını değerlendirme ve gelecekte aynı zamanda idare edilen zamana

yönelik tedbir niteliklerini geliştirme üzerine de odaklanmaktadır. Aslında bu kavram; devlet, toplum, birey ve birçok indirgeme ile askeri, idari, sosyal, ekonomik vb. başlıklar altında spesifik olarak sınıflandırılabilir.

Rekabetin getirdiği ve kaynak sorunu yaşayan ülkelerin güç mücadelesi, savaşla şekillenmiştir. İşgal tehdidi dünya savaşlarına neden olmakla birlikte klasik tehdit algısı, yerini Soğuk Savaş döneminde siyasi, askeri rejimle alakalı farklı algılara bırakarak teknolojik gelişmelere bağlı olarak genişleyen stratejik bir yaklaşıma bırakır bir görünüm sergilemektedir. Tehdit kavramını, somut bir şekilde var olan ve/veya muhtemel tehlike olarak açıklamak mümkündür. Kısa veya uzun vadede devletlerin yapılarını, hükümet politikalarını sekteye uğratacak, toplumsal yaşam kalitelerini etkileyen hatta düşüren, bireylerin yaşam ve varlıklarını etkileyen vb. tüm unsurlar genelden özele, iç ve dış, mevcut ve olası eylemler; tehdit olarak görülebilir. Askeri bir jargon olarak ifade edilen tehdit ve unsurlarını aslında günümüzde yaşamın her alanında belirtilen tanımlar genişletilerek betimlemek mümkündür ve teknolojik tehditler yaşam kalitesini sekteye uğratmanın yanında siyasi ve askeri varlık sorununu dahi angaje edebilmektedir.

Önlem ve tedbir geliştirme esası üzerinden tehdidin somut bir şekilde tehlike arz ettiği varsayılarak; nasıl mücadele edileceği tasarlanabilir. Bu mücadeleye ilişkin hazırlık süreci ise olası yaşanacaklara karşı tehdit ve risk kavramını bir bileşen olarak algılamamızı sağlayacaktır. Olası risk teşkil eden unsurların derecelendirilmesini ve buna bağlı olarak tedbir geliştirilmesini, stratejik bir portföy ve öngörü silsilesi ile değerlendirmek gerekmektedir (Küçükşahin, 2006: 17-23). Terörizm, güvenlik algısı içinde önemli bir tehdit unsurudur ve özellikle devletlerin varlık-güç algısına bağlı olarak geliştirilen savunma politikalarının dışında yer ve zamanı belli olmadan faaliyet alanları yaratabilmekte ve düzenli bir yapı içinde yer almadığından veya belirlenemediğinden olası tedbirler, risk teşkil yapılarına bağlı olarak gelişebilmektedir. Ülkelerin siyasi yapıları bazı terör unsurlarını tehdit olarak atfederken bazı politikalar bu unsurları tehdit olarak görmemektedir. Stratejik ortaklıklar gerçekleştirilmek suretiyle neye ve kime göre algısı içinde terörizm bir anda masum bir şekilde tehlike/tehdit unsuru olarak görülmemektedir ve dolayısıyla bir güvenlik sorunu olarak ifade edilmemektedir. Tehdit ve güç kavramlarını, temelde güvenlik kavramının ana unsurları olarak ifade etmek mümkündür ancak bu iki kavramın mutlak bir ilişki içinde olduğunu ve güvenliğin olabilmesi için tehdit unsurlarını bertaraf edecek bir gücün olması gerektiğini mutlaka ifade etmek gerekmektedir (Dedeoğlu, 2008: 63).

3. GÜVENLİK ALGISI-ANLAYIŞI

Güvenlik çalışmaları literatüründe güvenlik kavramı ve buna bağlı olarak geliştirilen analizlerde temel odak noktaları olarak “bireysel, ulusal veya uluslararası güvenlik” sorunsalına farklı yaklaşımlarda bulunan ana düşünce akımlarını görmek mümkündür (Baylis, 2008: 69-85). Ortak noktaların da var olduğu güvenlik yaklaşımlarının geleneksellikten modern toplum ve devlet anlayışının hakimiyetine doğru bir devinim ve revizyonist bir eğilim içinde olduğu ifade edilebilir.

Tarihsel süreç içinde güvenlik kavramının askeri imkân ve kabiliyetler üzerinden tanımlanması ve devletlerin tehditlerle mücadele kapasitelerinin ölçülendirilmesi üzerinden ele alınan güvenlik algısının devletlerin bağımsızlıklarını ve varlıklarını devam ettirme stratejilerinin vazgeçilmez bir unsuru haline geldiğini ifade etmek kuşkusuz doğru bir yaklaşım şeklidir.

Ulusal güvenlik anlayışı; ülkeler ve devletler tarafından siyasal, sosyal, ekonomik, askeri vb. yapısal birçok faktöre bağlı olarak farklı şekillerde ele alınmış ve buna bağlı olarak politikalar geliştirilmiştir. Dünya savaşları ile güvenlik anlayışının klasik yaklaşımların ötesinde daha yapısal ve insan eksenli olması hususunda ve güvenli barış ortamının sağlanmasına dayalı daha analitik bir düzlemde ele alındığını iddia etmek mümkündür. Güvenlik kavramının içeriğinin genişletilmesi zamanla eleştirel yaklaşımlarla desteklenmektedir. Barry Buzan (1983); genişletilmiş güvenlik anlayışı önerisinde, “*siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel ve askeri boyutları*” dâhil ederek analitik bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca Buzan; aktör devletlerin güvenlik referanslarını eleştirmiştir. Devletler tarafından geliştirilen “*merkezi öznel güvenlik*” politikalarının artık terk edilmesi gerektiğini; devletlerin “*komşularının da güvenlik çıkarlarını*” zedelemeyecek ve gözetecek, güvenlik ekseninde bilhassa dikkate alınması gereken politikaların geliştirilmesi hususunu vurgulamıştır (Buzan, 1983: 214-242).

Ulusal ve uluslararası güvenlik tartışmaları bağlamında, Soğuk Savaş sonrası küresel siyasette yaşanan gelişmelere ve değişmelere bağlı olarak şekillenen ülkelerin algı yapılarında ve güçlü aktörlerin güvenlik politikalarında toplumsal güvenliği öne çıkarmalarıyla birlikte daha yaşamsal alanların güvenlik politikalarına dâhil edildiği görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmeleri değerlendiren Francis Fukuyama (2005); farklı coğrafyalarda yaşanan düzene ilişkin krizleri değerlendirmiş ve bu krizlerin diğer devletler tarafından güvenlik bağlamında öngörüsüz bir şekilde kavrandığını belirtmiştir. Batı'nın kendi ekseninde değerlendirdiği güvenlik algısının bir zaaf olduğunu düşünen Fukuyama; tarihsel sentezleri zayıf olan Batı'nın “Mısır'dan Afganistan'a” devlet düzenine dair bu tehditleri görmemesi halinde gelişmelerin kendileri için de bir güvenlik sorununa dönüşeceğini, vurgulamıştır (Fukuyama, 2005: 112-113). Bu yaklaşımı, 1990'larda yaşanan gelişmeler ve beraberinde kurumsal değişimlerin algılanması ve tehditlerin ulusal düzeyde ele alınması yanlısının genel bir eleştirisi olarak görmek mümkündür. Ulusal güvenlik anlayışlarının daha esnek ve kapsayıcı nitelikte olması gerektiğine yönelik yaklaşımlar; devletlerin uzak öngörülerden beslenmemesi halinde güvensizleşeceği ve bu bağlamda güvenlik politikalarının diğer ulusların da yer aldığı ve kendilerini ifade ettiği politikaların da dikkatle değerlendirilmesi gerektiği vurgusunu öne çıkarmaktadır. Ulusal güvenlik politikalarının şekillendirilmesinde devletlerin varlıklarını sürdürebilmesinin ulusal ve uluslararası alanlardan yönelen tehditleri algılama becerisine bağlı yaklaşımlarla mümkün olabileceği görüşü üzerinden güvenlik anlayışlarının geliştirilmesi gerektiği vurgusu belirginleşmektedir.

Ulus devlet yapılarının aşınması suretiyle bütünleşme süreci içine girmeye başlayan Avrupa'nın, etki alanını genişleterek yeni güvenlik politikalarının oluşumunda önemli bir aktör olduğunu görmek mümkündür. Klasik güvenlik anlayışlarının daha modernize edilmesi süreci

özellikle terörizme bağlı olarak gelişen ani ve tahribatlı toplumsal infilakların oluşmasına paralel, birlikte bir mücadele oluşturulmasına yönelik politikaların uzlaşısı içinde ifade edildiği dönemleri beraberinde getirmektedir. Uluslararası hukuk çerçevesinde ve ortak politikaların oluşturulması ihtiyacının, ortak tehditlerin/algıların paylaşıldığı anlamını taşımadığı belirtilebilir.

4. ALGISAL-TEORİK DÜZLEMDE GÜVENLİK STRATEJİSİNE DAİR TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME

“Güç, tehdit ve tedbir” kavramları devletlerin güvenlik anlayışlarını belirleyen üç ana unsur olarak her zaman var olacaktır. Üç ana parametre üzerinden geliştirilmesi gereken güvenlik stratejileri; ulusal ve uluslararası düzeyde her zaman devletlerin ve/veya blokların, konsorsiyumların, bağımlı değişkeni olarak geliştirilmesi gereken politikalara zemin oluşturacaktır. Temelde dışarıdan ve içerden herhangi bir tehdit söz konusu olduğunda bu durumun tedbirler doğrultusunda engellenmesi, caydırıcılık özelliği ile bertaraf edilmesi hatta tehdidin kaynağına erişilmesi ve tamamen yok edilmesi gerektiği esasına dayalı ulusal güvenlik stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Devletlerin, ulusal güvenlik stratejisi geliştirirken hangi yolları izleyeceklerini “güç, tehdit ve tedbir” esasları üzerinden ölçeklendirmeleri, etki alanlarını ve bu izlenen metoda bağlı olarak diğer aktörlerin etkili oldukları alanları ve yansımaları da tespit etmeleri gerekmektedir. Güvenlik politikası ulusal strateji ve yöntemlerle ifade edilebilir ancak bu noktada devletlerin uluslararası aktörlerden ve onların stratejilerinden bağımsız bir politika belirlemelerinin mümkün olduğunu iddia etmek ütopyik bir yaklaşım olacaktır. ABD Savunma Bakanlığı (DoD)² teşkilatı içinde “uluslararası güvenlik meselelerinden sorumlu bir bakan yardımcısı (USD(P): *Undersecretary of Defense for Policy*) olması, uluslararası güvenlik stratejisi ve politikalarının koordinasyon ve uygulama görevlerinin danışmanlık düzeyinde bu merciiye verilmesi” (İşyar, 2008: 2) ve son olarak ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik stratejisinin tek bir potada şekillendirilerek formüle edilmesi, ABD bakımından ulusal/uluslararası strateji oluşturulurken tek bir güvenlik anlayışı içinde hareket edildiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ulusal güvenlik stratejisi geliştiren ülkelerin eylem planları, genel olarak yaşanmış veya olgunlaşmış tehditlere karşı o ülkeler tarafından tepki ve tedbir niteliğinde tasarlanmaktadır. Fakat uluslararası güvenlik stratejilerinde ülkelerin buldukları ve yürütmeye çalıştıkları konumlarını koruma çabalarının, tercihleri ve tedbirlerini hangi tehdit unsurlarına karşı geliştirdiklerinin, uluslararası sistem içindeki yerleri ve etkinliklerine göre bu süreçlerin değişebilir olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Özellikle iki kutuplu sistemin sona ermesini müteakip geliştirilen güvenlik stratejilerinde demokratikleşmenin sağlanması gerekliliği ve tehdit olarak görülen ülke rejimlerinin ve uygulamaların, klasik bir şekilde coğrafi değerlendirmenin dışında yakın-uzak ilişkisi gözetilmeden

---

² Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı (United States Department of Defense) ;USDOD, DOD, DoD kısaltmaları ile belirtilmektedir.

bir politika olarak geliştirilmesi veya bir başka ifade ile tehdit unsuru teşkil eden ülkelerin rejimlerinin ve varlıklarının uluslararası güvenlik açısından risk olarak görülmesini, uluslararası güvenlik stratejilerini diğer parametreler dışında ana unsur olarak lanse edilmesini mümkün kılmaktadır. Realist ve liberal yaklaşımlar farklı bir perspektif içinde ulusal güvenlik stratejilerine yaklaşımlar sergilemektedir. Realist yaklaşım, savunma politikaları üzerinden bir güvenlik anlayışı ortaya koyarken liberal siyasal yaklaşımlar, başarılı-başarısız devletler sınıflandırması üzerinden tehlike olarak gördüğü rejimleri ekonomik, politik, askeri, sosyolojik bileşenler çerçevesinde ele alarak onlara karşı farklı güvenlik geliştirme enstrümanları ortaya koymaktadırlar (Fukuyama, 2006: 99).

Ulusal güvenlik stratejileri geliştiren devletler, uluslararası toplumda daha güvenli bir ortamın sağlanması ve özgüven oluşturulması esasları üzerinden bir güç profili oluşturabilir ve daha özel alanlarda uygulanabilir güvenlik politikaları geliştirebilir. Asıl olan hangi alanların bu yaklaşıma dâhil edileceği ve ulusal düzeyde tehditlere karşı nasıl bir tedbir geliştirileceğidir. Çoğaltılabilir birçok tehdit için tedbir geliştirmek kaynaklara bağlı olarak gerçekleştirilebilir. Klasik bir şekilde savunma politikalarının geliştirilmesi, askeri kaynakların güçlendirilmesine bağlı olarak geliştirilebilir. Yeterli ekonomik kaynakları olmayan ülkelerin, ulusal/uluslararası güvenlik stratejisi geliştirirken önemli olan bu unsuru göz önünde bulundurması gerektiği kaçınılmazdır. Kendi başına yeterlilik ilkesi ile hareket eden ve bu çerçevede güvenlik anlayışı geliştiren devletlerin güçlü olması gerekmektedir. İma edilen güç kavramı niteliksel ve nicelik eksenli olmakla birlikte uluslararası arenada aktör olarak ne kadar etkili olduğu önem arz etmektedir. Küçük devletlerin kendi kendine yeterlilik esasları üzerinden ulusal güvenlik stratejileri geliştirmesi günümüz dünyasında ütopyik bir yaklaşım olarak kalacaktır ve kaçınılması gereken bir stratejik yaklaşım şekli olarak güvenlik çalışmaları literatüründe bu tür ifadelerle sıklıkla yer verilmektedir.

Güvenlik çalışmaları ve doğal olarak geliştirilen stratejilerin kavramsal düzeyde gelişimleri; özellikle iki kutuplu dünya ve bu portreye uygun olarak aktörlerin arasında yaşanan gerilimin azalması ve sona ermesi ile birlikte devlet dışı oyuncular ve askeri nitelikte sorun teşkil etmeyen unsurların dışında yer alan parametreleri de sunulan analizlerin çerçevesine dâhil etmeye başlamış ve önemli bir değişim gerçekleşmiştir. Stratejik çalışmalarda; güvenlik analizlerinin askeri eksenli bir algı olarak ortaya konması, petrol krizi sonrası özellikle 1970'li yıllarda, ekonomik çıkmazların da tehdit ve güvenlik ekseninde değerlendirilmesi gerektiği gerçeğini, güvenlik anlayışı ve stratejilerin revize edilmesi hususunda bir ivme kazandıran bir gelişme olarak görülmektedir. Güvenlik çalışmaları kapsamında yumuşama ve sonrasında uluslararası organizasyonlarda farklı alanlarda ileri sürülen ve dile getirilen yeni güvenlik sorunları, ekonomi ve refah sorunlarını içeren çevre, finans sorunları gibi kavramlar bir süredir değerlendirmelerde, askeri unsurların dışında stratejilerin geliştirilmesi yaklaşımlarını beslemektedir. 1980'li yıllarda güvenlik çalışmalarının; stratejik çalışmalar düzleminden ayrı bir platform olarak değerlendirildiğini, güvenlik kavramının askeri güç artırımı ve kuvvetleri ile tanımlanması sürecinde ekonomik, çevresel, toplumsal, siyasi vb. sorunların güvenlik

ilişkilerinde etkin unsurlar olduğu gerçekliği ile hatta bireysel hususların dahi bu gerçekliğe dâhil edilerek ulus devlet anlayışı ötesinde bir kavram genişlemesine sahne olduğunu görmek mümkündür. 1990'lı yıllar boyunca geleneksel güvenlik çalışmaları yanında Barış Araştırmaları, Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, Post Yapısalcılık ve İnşacı Güvenlik Çalışmaları, Feminist Güvenlik Çalışmaları, Kopenhag Okulu, Üçüncü Dünya Güvenlik Okulu gibi güvenlik teorileri etrafında tehdit unsurlarına farklı yaklaşımlar sergilenerek aslında bir alan genişlemesi sağlanmıştır (Akgül Açıkmeşe, 2011: 44-50).

Realist teorisyenler ileri sürdükleri tezlerle İkinci Dünya Savaşı sonrası klasik güvenlik anlayışının şekillenmesinde büyük bir rol oynamışlar ve aynı zamanda paradigmatik yaklaşımın bileşenlerini inşa eden bir misyon üstlenmişlerdir. Realistlerin güç, tehdit ve güvensizlik ekseninden sınırlandırdıkları güvenlik anlayışlarını, herkesin herkesle çatıştığı ve güvensizlik ortamında aktörlerin varlıklarını koruma ve değerlerini devam ettirme için güçlü olma zorunlulukları ile açıklamaktadırlar. İnsan doğasının kötü olduğunu ileri sürmekte ve bu kabulle uluslararası politikaları açıklamada anarşi metaforunu kullanmaktadırlar. Thomas Hobbes'un (1651) anarşi zeminini kullanan bu yaklaşım, teorik ve pratik bağlamda uluslararası ortamı işaret etmektedir. Uluslararası ortamı şekillendiren aktörlerdir ve bu bağlamda realist teori de bir çözümleme sunmaktadır. Güç ve çıkar çatışması içinde olan ulus devletler, uluslararası ortamı ve beraberinde uluslararası ilişkileri de inşa etmektedirler (Hobbes, 1651: 183-188). Realistler, devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve güvenliklerini sağlayabilmelerinin ön koşulu olarak askeri güce sahip olunması gerektiğini önemle vurgularlar (Aydın, 2004: 39). Anarşi ve güvensiz ortamın süreklilik arz ettiği ve buna bağlı olarak uluslararası ortamın şekillendiği aşikârdır. Öyleyse devletlerin güvende olabilmesi için tek bir yolu vardır. Devletlerin güvenliğini sağlayan bu yolun güç ve kapasite artırımı üzerinden gerçekleşeceği vurgusu ile birlikte realist kuram; devletlerin rasyonel aynı zamanda bütüncül bir yapıya sahip olduğu ve/veya sahip olması gerektiği savı üzerinden tek aktör olarak bu eylemlerin gerçekleştirilmesinde ulus devletleri esas almakta ve ayrıca bu perspektif üzerinden birey-toplum-ulus ve uluslararası güvenlik tanımlamalarını ortaya koymaktadır. Savaş ve çatışma olgularının önemi ve güvensiz ortam varlığının ana parametre olduğu bu anlayış içinde realist kuram, devletin varlığını da bu olgulara bağlı olarak meşrulaştırma içinde, devlet egemenliği ve toprak bütünlüğü temeli üzerinden strateji geliştirilmesi gerektiği vurgusunu devlet-beka açıklamaları ile betimlemektedir. Realistler; askeri-stratejik konulara birincil, öte yandan ekonomi, sosyal, kültürel, çevre vb. konulara ise ikincil bir politika ile yaklaşılması gerektiğini ve uluslararası ilişkiler bağlamında karşılaşılan sorunların bu hiyerarşik yapı üzerinde çözümlenmesi gerektiğinin önemini vurgulamaktadırlar (Aydın, 2004: 41).

Neo-realist yaklaşımlarda güvenlik stratejisinin oluşumu teorik olarak güvenliğe endeksli ve yenilikçi olarak atfedilmekte ve olgunlaşma dönemi olarak bu disiplin içinde önemine vurgu yapılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sürecini ilk basamak olarak kabul edilen dönem yaklaşımı sonraki on yıl içinde ve 1970'lere kadar Altın Çağ ve Rönesans dönemi olarak ifade edilmekte ve sonrasında

“güvenlik ikilemi (security dilemma)” modeli ile devletlerin nükleer ve konvansiyonel silahlanma pratiğini özellikle Soğuk Savaş’ın tipolojisini özetler nitelikte bir güvenlik stratejisi ortaya koymaktadır. Uluslararası ilişkilerde devletlerin sıfır toplam bir mücadele içinde, birinin güvenliğini diğerinin güvensizliği ile ölçen yaklaşım; aslında bir devletin güvenliğini sağlamak için göstermiş olduğu çabanın mevcut ya da potansiyel düşmanların güvenliğini tehdit etmekte olduğunu ve bu süreçte oyun içinde yer alan aktörlerin varlıklarını tehlikeye soktuğunu göstermektedir (Arı, 2004: 198). Rekabetçi ve hatta çatışmacı bir perspektifle yaklaşan realist anlayış ve ileri sürdüğü stratejik yaklaşım; devletlerin iş birliği olasılığını “görelî kazançlar (relative gains)” anlayışı içinde yadsımakta ve ittifakların karşılıklı bir kazanç sağlayamayacağını ve biri yükselirken diğerinin ekarte olacağı savlarını ileri sürmekte ve yaşanan anarşi ve çatışmacı ortamda, ittifak içinde geliştirilen güvenlik stratejilerinin uzun ömürlü bir yapıda devam edemeyeceklerini öne sürmektedir (Waltz ve Quester, 1982: 46). Öyleyse güvenlik ikilemi ve bu stratejik yaklaşıma istinaden devletlerin, önce kendi güvenliklerini sağlaması ve statükocu bir tutumla güç dengesi içinde bir güvenlik perspektifi oluşturması beklenebilir. Savunmacı ve saldırgan neo-realistlerin devletlerin güvenliğine ilişkin farklı bakış açısı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Neo-realist Waltz’un savunmacı yaklaşımına göre, gücünü artırmak isteyen devletler güçlenirken güvensizliğe sürüklenebilir ancak saldırgan neo-realist Mearsheimer’a göre ise sistem içinde devletlerin güvenliği, maksimum düzeyde güce özellikle askeri gücün artırılmasına bağlıdır (Bayır, 2013: 179).

Liberal yaklaşımların ekonomik ve siyasi işbirliğinin önemini vurgulayarak bu eksenler üzerinden güvenlik anlayışı geliştirmenin bir başka ifade ile güvenliğin tesisin önemine işaret etmekte olmalarına karşın eleştirel bir bakış açısı ile neo-realist yaklaşımlar; bu tesisin ancak askeri ittifaklar üzerinden güvenliği şekillendireceğini, ileri sürmektedirler. Klasik güvenlik anlayışını geliştiren ve neo-realist yaklaşımı realizmden farklılaştıran önemli noktalardan biri de ekonomik değişkenlerin analizlere dâhil edilme çabalarıdır. Bu çabalara bağlı olarak yaşanan gelişmeleri, uluslararası ilişkiler gündeminde güvenlik stratejilerinin oluşturulmasında anahtar parametrelerin nasıl ortaya konulduğunu gösteren ibareler olarak değerlendirmek gerekir. Soğuk Savaş döneminde yaşanan Vietnam Savaşı, devletlerin hedeflerine ulaşmada tek aracın aslında askeri güç ve kapasiteden var olmadığını akabinde yaşanan petrol krizinin ve ciddi şokların hareket ve strateji geliştirirken diğer parametrelerin de göz önünde tutulması gerektiği gerçeğini canlı tarihle ortaya koymaktadır (Bakan ve Şahin, 2018: 142; Özdoğan, 2019: 9). Ulusal ve uluslararası güvenlik bağlamında başat aktörlerin merkeze aldıkları hedefler ve tehditler, eksen içinde yer alan devletler ve sistem açısından öngörülemeyen sonuçlara neden olabilir. Nihayetinde klasik güvenlik paradigması, devletlerin bekalarına yönelik tehdit ve mücadele eksenli bir strateji oluşturmaları da askeri kapasite geliştirme üzerine kurulmuştur. Yeni yaklaşımlar ise güvenlik stratejisi geliştirilmesinde özellikle Soğuk Savaş döneminin iki başat aktörü ve bunlar arasında yaşanan rekabete bağlı olarak çekişmenin çatışmaya dönüşmediği dar bir çerçevede dışında bir güvenlik anlayışı ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Bilgin, 2010: 73).

Güvenlik stratejileri oluşturulurken birçok perspektif, ulusal ve uluslararası yaklaşımları etkilemektedir. Güvende olma eksenli ve güvensizlik kurgusu üzerinden yapılandırılmaya çalışılan güvenlik stratejileri, diğer aktörleri doğal olarak yine bu eksenler üzerinde stratejiler oluşturmaya yöneltmektedir. Risk ve tehdit unsurlarının küresel aktörler tarafından nasıl algılandığı ve bu aktörlerin hangi politikalar ile güvenlik anlayışı geliştirdikleri de güvenlik stratejilerini etkilemektedir. Aslında küresel aktörlerin güvenlik algısı ve bu algının ulusal ve uluslararası düzeyde izdüşümleri; devletlerin kapasitelerini ve güncel güvenlik anlayışını etkilemekte dolayısıyla güvenlik stratejilerini de direkt olarak etkilemektedir.

Güvenlik yaklaşımları ve tehdit betimlemelerinin kuramsal olarak beslendiği ana temalar, nasıl bir güç profili sergilendiğiyle doğrudan ilintilidir. Buna karşın özellikle askeri alanda ortaya konan teknolojik gelişmeler ve nükleer güç potansiyeli, aktörlerin birbirlerine karşı güç profillerini şekillendirmelerinde stratejik bir değişken olarak rol oynamaktadır. Genel olarak devletlerin güvenlik anlayışlarını gerçekçilik üzerine inşa ettiklerini ve bu olgu üzerinden geleneksel bir yaklaşımla nasıl bir güç ile güvenliklerini sağlayacaklarını ve davranış sergileyeceklerini belirlemek olanaklıdır. Aynı zamanda bu olgu temel alındığında devletlerin sistem içinde var olma mücadelesini de ulusal/uluslararası güç ve güvenlik tutumlarını da kritize etmek mümkündür. Ancak daha yumuşak politikalarla ve uluslararası hukuk üzerinden güvenliğin sağlanmasını ve korunmasını temellendiren liberal yaklaşımlar; bir sistem geliştirilerek, uyulması gereken esaslarla stabil bir güvenliğin sağlanacağını, tasavvur etmiştir (Sancak, 2003: 127). Kolektif güvenlik anlayışı geliştirilerek ve devletler arasında kanal niteliği taşıyan bağlar kurularak bir sistem oluşturulması, bu sistemin devamlılığını sağlayan süreci de devletler arasında “karşılıklı bir bağımlılığın” inşa edilmesine dayandıran liberal bakış açısı; işlevsel ve faydacı bir güvenlik modeli üzerinden etkileşimli ulusal/uluslararası güvenlik stratejilerini de yapılandırmaya çalışmıştır (Bakan ve Şahin, 2018: 142-144). Liberal bir güvenlik anlayışı içinde stratejilerin geliştirilmesi, esas olarak devletlerin-ulusların kaygılarını ortadan kaldırmak ve teknik olarak güvenlik algısının yetki devri üzerinden gerçekleştirilmesi ile mümkün olan bir platformda sergilenmesini gerektirir. Askeri ve siyasi kaygılardan uzak olan bir anlayışın içinde olması gereken devletler ancak bu şekilde oluşturulan güvenlik stratejilerini devrederek uluslararası düzeyde yetkilendirilmiş devletler üstü bir yapı ile varlıklarını koruyabileceklerine inanabilirler. Güç farklılığı yaşayan bu devletler üstü kurumu oluşturan aktörlerin kararları ve güvenlik anlayışları hatta tehdit algıları tartışmalıdır. Kurumsalcı bir güvenlik anlayışının, oluşturulan ittifak dışında yer alan aynı zamanda tehdit oluşturan ulusal güvenlik stratejilerini ne kadar etkilediği; kuşkuludur. Dönüştürülmeye çalışılan uluslararası sistem ve güvenlik stratejileri; güvenlik bağlamında ulus devletlerin varlıklarını tehdit edebilir ve “güçsüz güç” gerçeğini ortaya çıkarabilir (Yılmaz, 2007: 67-103). Bu bağlamda belki de en önemli sorun, ulusal ve uluslararası güvenlik stratejilerini şekillendiren ittifakların almış olduğu kararların siyasal kaygılardan ne kadar uzak olacağıdır.

Özellikle küresel düzlemde önemli aktör olarak görülen, güçlü profil sergileyen devletlerin güvenlik stratejilerini siyasi bir çerçevede ilkeselleştirmelerini ve güvenlik algılarını bu siyasi perspektif üzerinden yönlendirmelerini, tehdit olarak gördükleri unsurların günümüz dünyasında farklılık arz eden anlayışlara baskınlığını görmemek mümkün değildir. Güvenlik stratejileri uluslararası aktörler tarafından modellenirken aslında bu siyasal yaklaşımın etkisi altında olduğunu, Soğuk Savaş sonrası değişen güç ve denge algısını nasıl şekillendirdiğini, güvenlik anlayışının asıl sorunsalının tehdit tanımlaması üzerinden bir çerçeveye sahip olduğunu ve tehdit olarak görülen veya olası tehdit unsurlarının belirlendiği alanlara hâkim bir güvenlik stratejisi geliştirme kaygısının hiçbir zaman önemini kaybetmemiş olduğunu ileri sürmek doğru bir yaklaşım şekli olacaktır.

5. GÜÇ-TEHDİT EKSENİNDE GÜVENLİK STRATEJİLERİNİN SİYASALLAŞMASI

Güvenlik algısı ve yaklaşımları kavramsal düzeyde farklı parametrelerle teorik bir zemin üzerinden yapılandırılmaktadır. Aktör olarak devletlerin güvenlik stratejileri diğer devletlerin güç skalası içindeki yerlerine ve kapasitelerine göre şekil kazanmakta, bununla birlikte ana unsur tehdit ve tehdit algısı olduğundan, kime ve neye göre tehdit oluşturduğu sorusunun daha net bir şekilde ifade edilmesi önem taşımaktadır. Geleneksel bir bakış açısı ile denge modeli içinde tehdit unsuru olarak görülen askeri potansiyellerin bir tehdit kaynağı olarak varlığının ölçeklendirilmesi basit bir analiz ile ortaya konabilecek bir husus değildir. Belirlenen ve tanımlanan hedef doğrultusunda güvenlik tehdidi ve buna karşı alınması gereken önlemler, stratejileri oluşturan sorun üzerinden gerçekleştirilebilir. Güç beraberinde güvenlik algısını genişleten bir orantı ile değişmektedir ve aktörler uluslararası arenada güçlerine bağlı olarak tehdit çeşitlerini de genişletmektedirler. Devletlerin güvenlik sorunsalı olarak sundukları ve strateji geliştirdikleri alanlar, kendi eksenleri üzerinde gerçekleşen ve varlıklarını tehdit eden hinterlandları genişliğinde algılanabilen mikro tehditler olarak sunulmaktadır. Küresel aktörler; güç dengesi içinde rol oynayan stratejiler ile diğer uydu devletler tarafından olağan kabul edilen politikalar, aslında önemli oyuncuların güvenlik sorunlarını baştan onaylayan bir yapı içinde olduklarını günümüz güvenlik algısı içinde değerlendirmek mümkündür.

Kopenhag Okulu ve güvenikleştirme teorisi ekollerinden Ole Wæver (1995) göre; bir sorunun tehdit olarak algılanması için o sorunun işaret edilmesi, gerekmektedir. Algılara yer edinen tehdit sorunu da ulusal veya uluslararası sistemi yapılandıran etkin güçlerin yani elitlerin söylemleri ile şekillenebilir ve güvenlik sorunu haline gelebilir (Wæver, 1995: 46-86). Bu açıklama; aslında güvenlik sorunsalının nasıl bir ivme ile şekillendiğini, kime ve neye göre güvenlik sorununun oluştuğunu veya tehdit tanımlamalarının nasıl biçimlendiğini ortaya koyar nitelikte bir yaklaşım içermektedir. Güvenlik sorunsalı; bir başka ifade ile güvenlik açmazı birçok tanımlı içine alacak şekilde elit algılara bağlı olarak sürekli genişletilebilir bir kavramdır. Aynı zamanda bu algı sürdürülebilir bir nitelik kazanabilir ve/veya kazandırılabilir.

Lider aktörler bir başka ifade ile elitlerin, güvenlik sorunu olarak gösterdikleri ve işaret ettikleri hiçbir unsur için kısıt bulunmamaktadır. Bu bağlamda güvenlik yapılandırıcılarının, içerik olarak

herhangi bir savunma ve tehdit olarak gördükleri konularda da ispat geliştirmek gibi bir zorunlulukları yoktur. Ayrıca rutin bir siyasi süreç dışında da olağan dışı tedbirler almasına dair bir engel de mevcut olmamakla birlikte, özetle tanımlamaya çalıştığımız güç ve bağlı olarak geliştirilen güvenlik stratejileri ile varlığa yönelik tehdidin belirtilmesi ve ona yönelik eylemlerin, olağandışı önlem ve mücadelelerin meşrulaşması için yeterli bir koşul olarak görüldüğü bir algı süreci yeterlidir. Tehdit varlığının belirtilmesi ile birlikte, kitlelerin veya bütünsel bir anlayış içinde devletlerin kurumsal bir kimlikle tepkilerini yönlendirecek tutum, elit olarak ifade ettiğimiz aktörlerin bu durumu kanıtlama sürecine girmeleriyle birlikte devam edecektir. Tehdit arz ettiği kabul edilen bir hususa karşı tedbir alınması yoluyla güvenikleştirme gerçekleştirilebilir. Tehdidin kanıtlanması sürecinde ikna edilme becerisi veya yönlendirmeler ile tehdit algısı oluşturulamazsa, güvenlik tehdidi oluşumu sağlanamayacak ve meşrulaştırma sorunu söz konusu olacaktır (Akgül Açıkmeşe, 2008: 175-188) Edimsel bir yaklaşım ile güvenikleştirme çabaları ve evrelerinin, kendine özgü bir metodoloji ve silsile içinde elit aktörler ve hakim olduğu kitlelerle arasında geliştirilen bir düzlem üzerinden şekillendiğini ifade edebiliriz (Bilgin, 2010: 82; Baysal ve Lülecı, 2015: 63). Onaylayan ve uygulayan merci aslında önemli aktör olarak belirttiğimiz elitler olmasına rağmen onaylatma güdüsü ile harekete geçen ve onaylanmasa da başka ikna yöntemleri ve kanıtlarla bu yolu sürekli tekrar ederek sonunda onaylatan merci yapacaklarını meşrulaştırma görevini yerine getirerek güvenliği “siyasal bir araç” olarak kullanmaktadır. Mevcut işaret edilen “güvenlik sorunlarının neye ve kime göre” (Baldwin, 1997: 13) tehdit oluşturduğu ve ortak bir profil içinde uluslararası arenada tüm aktörler için önem sırası olmadan ortak bir tehdit algısı yaratması mümkün olmamakla birlikte, yönlendirilen algıların aslında uygulanacak politikalara önlem niteliğinde garantör oluşturabilme çabası olarak tanımlanması da mümkündür (Bkz. Akgül Açıkmeşe, 2008: 203-205)

Soğuk savaş sonrası bir anlama uluslararası güveniğin garantörü olarak görülen ABD, uluslararası sistemin ve güç olgusunun da merkezi haline gelmiştir. Tarık Oğuzlu (2007), ABD dışında ulus devlet olgusunun dışlandığı bu dönemde güvenlik stratejilerin de merkezi bir siyasallaşma sürecini vurgulamıştır (Oğuzlu, 2007: 14-19). Güvenliğin siyasallaştırılmasını ve bu doğrultuda stratejik tutum sergilenmesini bütünsel bir yapı içinde de görmek olasıdır. Uluslararası sistemin önemli aktörü Avrupa Birliği (AB), “dost ve düşman” tanımlamasını tercih etmese de kendi ekseninde bir güvenlik stratejisi geliştirmiştir. Ortak kimlik üzerinden “derinleştirilen ve genişletilen” AB’nin güvenlik modeli; üye devletlerde yumuşak politikalara, aday ülkelerde dönüştürmeye ve çevresinde var olan olası tehditlere karşı ise öngörülü bir yaklaşımla işbirliğine odaklıdır. Bir dönem her ne kadar askeri yöntemleri ikinci planda tutan bir güvenlik yaklaşımı sergilenmiş olsa da Avrupa’nın güvenliğine ve oluşturulmaya çalışılan kimliğe bağlı AB’nin güvenlik perspektifi, söylemsel ve edimsel bağlamda, siyasallaşma içinde ilerlemiştir (Oğuzlu, 2007: 19-25).

Ulusal güvenlik stratejilerinde dost ve düşman tanımlamalarının getirilmesi ve bu tanımlama üzerinden tehdit unsurlarının tanımlanması, somut bir karşıtlık ilişkisi içinde güvenlik anlayışını

şekillendirebilir. Düşman olarak tanımlanan yani artık ötekileşen siyasal düşman olarak da betimlenmeye başlanan tehdide karşı geliştirilen güvenlik anlayışı da doğal olarak siyasallaşmıştır. Öyleyse güvenlikleştirme bağlamında ulus devletlerin mevcut yapısına ilişkin tehdit oluşturan parametreleri veya özneleri tanımlayarak strateji belirlemesi de olanaklıdır. Bu çerçeveyi ulus devletlerin kendilerini meşrulaştırma ve kendi varlıklarını devam ettirme gayretlerinin bir parçası olarak görmek de mümkündür. Ancak uluslararası güvenlik stratejilerinin oluşumunda güçler ve dengeler bağlamında tehdit olarak görülen unsurlara karşı geliştirilen ve meşru zemin yaratma çabası ile başlayan süreç, uluslararası sistemin elitleri etrafında şekillenmektedir. Uydu ve onay mercileri olarak görülenler tarafından kabul edilen stratejiler ve politikalar, elitlerin tehditleri ve güç ekseninde güvenlik stratejileri ile siyasallaştırma modelini tamamlamaktadır.

SONUÇ

Nasıl bir güvenlik olması gerektiği yaklaşımı, ulusal ve uluslararası gelişmelerin izdüşümleri ile bir açı kazanmaktadır. Savaşların ve sonrasında yaşanan gelişmelerin, güvenlik kavramını ve ona bağlı olarak gelişen yapılanma süreçlerini direkt olarak etkilediği söylenebilir. Temelde barış ortamının sağlanması ve barışın devamlılığı için geliştirilen güvenlik anlayışlarının sekteye uğramasını, ülkelerin rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri ve şiddete dayalı bir hegemonya ile yayılmacı politikaların devamı çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Devletlerin aynı zamanda tehdit olarak gördükleri unsurlara karşı ileri sürdükleri politik yaklaşımları; güvenlik kavramını şekillendirmekte ve kavramın yaşadığı evrimler dönemsel olarak perspektif farklılıklar göstermektedir. Soğuk Savaş dönemi ve sonrası güvenlik kavramının uluslararası politikalar ekseninde, tehdit ve güvenlik yaklaşımları ile beslendiğini, iki blok arasında güç dengelerine bağlı olarak tanımlandığını ve yükselen güç profilleri ile ülkelerin güvenlik algısının etkilendiğini ileri sürmek doğru bir yaklaşım şekli olacaktır. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan savaş alanları ve güvenlikleştirme etkinlikleri, terör kavramının ve algısının uluslararası güvenlik perspektifi içinde daha fazla yer edinmesine olanak sağlamıştır. Güvenlik kavramını genişleten bu süreçleri, ulus devletlerin ve uluslararası sistemin terörizmin de varlığını kabul süreci olarak görmek mümkündür. Tehdit olgusunun güvenlik kavramının vazgeçilmez bir bileşeni olduğunu, devletlerin güç ve varlık sorunsalı yanında tehdit algısının, aktörlerin yapılarını korumak için geliştirdikleri politikaların etki alanı içinde olduğunu görmek, algısal yaklaşımı anlamak açısından önem arz etmektedir. Terörizm bir tehdittir ancak savaşlar sonrası alan geliştiren bu unsur ve aktörlerin tehdit karşısında yaşadıkları, devletlerin güç profillerini tekrar sorgulamalarına neden olmakta, savunma politikaları terör tehdidi karşısında algısal yaklaşımları da şekillendirmektedir.

Tehdit ve güç kavramlarının, temelde güvenlik kavramının ana unsurları olduklarının altını çizmek gerekmektedir. Güvenlik anlayışları ve bu anlayışlara bağlı olarak geliştirilen stratejilerin bireysel/ulusal/uluslararası güvenlik sorunsalı çerçevesini farklı yaklaşımlarla analiz etme çabası içine

girdiklerini ve bu stratejilerin ana düşünce akımları ile beslenmekte olduklarını tespit etmek mümkündür. Güvenlik stratejileri; dünya savaşları sonrası klasik yaklaşımlardan daha revizyonist insan eksenli yaklaşımlara yönelmişlerdir. Güvenlik anlayışları yaklaşımlarında; eleştirel yaklaşımların varlık göstermesi ile birlikte, ulus devlet yapılarının etkisizleştirilerek yeni güvenlik politikalarının oluşturulması gerekliliği, küreselleşme süreci içinde olan ve yapıyı oluşturan aktörlerin uzlaşılarda güvenlik algıları ve politikalarını bir üst yetkilendirme modeli ile oluşturma çabaları halen devam etmektedir.

Devletler ulusal güvenlik stratejilerini “güç, tehdit ve tedbir” esasları üzerinden geliştirmektedirler. Bu üç unsurun birbirleriyle etkileşimi devletlerin güvenlik politikalarını doğrudan etkilemektedir. Ülkelerin özellikle ABD’nin ulusal ve uluslararası güvenlik meselelerini bir merciden idare etme faaliyeti aslında incelenmesi gereken bir yaklaşım şeklidir. ABD’nin ulusal ve uluslararası güvenlik yaklaşımı ve stratejileri, bütünlük bir biçimde ele alınması ve politik enstrümanlarını buna göre yönlendirmesi açısından, gelecekte yaşanacak gelişmeleri öngörmemiz bağlamında önemli bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Güvenlik stratejileri oluştururken aktörler, tehdit unsurlarını tespit etme ve hedef gösterdikleri bu alanlarda meşrulaşma sorunu yaşayabilirler. Yönetim kapasiteleri, bu stratejilerde önemli olmakla birlikte çevre ve mevcut koşulların değerlendirilmesi gerekmektedir. Güç profili, askeri kaynaklara bağlı güvenlik stratejileri geliştirilmesinde ve uluslararası arenada aktör olabilmek açısından önem arz etmektedir. Denge sorununu iki kutuplu dünya sürecinde yaşanan gerilimlerde ve güvenlik algısının bu ekseninde yapılandırıldığını görmek mümkündür. 1970’li yıllarda askeri kapasiteler bağlamındaki güç algısının önemine fazlasıyla değinen değerlendirme ve tahlillerde bulunan kavramsal yaklaşımlar, diğer unsurları göz ardı etmişlerdir. Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrasında bireysel unsurların da güvenlik stratejilerine dahil edilmesi yönünde ortaya çıkan yeni güvenlik yaklaşımları güvenlik kavramında ve güvenlik çalışmalarında derinleşme ve genişlemeye imkan tanımışlardır. Realist teorisyenlerin devletlerin sahip oldukları askeri güç üzerinden inşa ettikleri güvenlik stratejisini, ulus devletler üzerinden bir perspektifle ele aldıkları görülmektedir. Askeri-stratejik unsurların birincil önceliğine karşılık neo-realistlerin anarşi ve çatışmacı ortam, güçten ziyade güvenliğe öncelik verilmesi gerektiği vurgusu ve bu yaklaşımın savunmacı ve saldırgan açılımlarla farklılıklar sergilemesi, askeri güç üzerinden yapılan değerlendirmelerin tekrar irdelenmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Güç ve tehdit kavramları ekseninde güvenlik stratejilerinin siyasallaşması aslında ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte özellikle gelecekte uluslararası yapılanma ve oyuncuların hangi misyonlarla hareket edeceklerini belirlemede önemli bir tespit sorunsalı olarak, mevcut ve olası hâkim yaklaşımların incelenmesini gerektirmektedir. Küresel aktörler ve elit güçlerin varlıklarının devamlılığını etkileyecek tehdit unsurları, aktörlerin politikalarında güvenlik sorununun merkezine yerleştirilmektedir. Güvenliğin aslında sorunsallaştırılarak güç dengelerini sağlama aracı olarak kullanıldığını görmemek de eksik bir yaklaşım olacaktır. Güvenlik stratejilerinin, elit-aktör lider

ülkelerin küresel hakimiyet anlayışlarını besleyen politik bir enstrüman ve bir kavram olarak işlevselleştirilmekte oldukları söylenebilir. Güvenlik sorunsalının yalnızca varlıkları tehdit eden ve alınması gereken önlemleri işaret eden, askeri kapasitelerin artırılması ile bu sorunun önlenmesi için geliştirilen stratejiler olarak yalın bir şekilde değerlendirilmesi çok masumane kalmaktadır. Güvenlik sorunsalı elit aktörler tarafından uluslararası platformda sunulmakta ve uygulanması gereken stratejiler de aslında diğer aktörlere işaret edilmektedir. Edimsel yaklaşımlar; güvenlik stratejilerinin siyasallaşmasını sağlayan ve lider yönlendirmelere bağlı olarak geliştirilen politik enstrümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güç ve varlık sorunu ile yapılanan ve bu yapıya bağlı olarak tehdit çerçevesi geliştiren ilk güvenlik yaklaşımlarındaki askeri potansiyel ve kapasitelere bağlı güvenlik stratejileri eleştirel yaklaşımlarla değerlendirilmiş ancak şimdi askeri araçların politik amaçlar için kullanılması dejavu niteliğinde gelişmeler olarak siyasi ve hâkimiyet manevralarında tekrar karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik sorunu olarak hedef gösterilen tehditlerin, bunlara bağlı unsur ve varlıkların yok edilmesi veya hâkimiyet altına alınmalarını meşrulaştırma çabaları da güvenlik sorunsalı ekseninde değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, karar tekeli olma arzusu içinde olan aktörlerin, yeni dünya düzeninde küresel liderliğe soyunan varlıkların, elitlerin merkezinde hem algısal hem kavramsal ve eylem düzeyinde kabul ettirme çabalarının ötesinde güvenlik stratejileri ele alınmalıdır. Tehdit unsurları ve ortak güvenlik politikaları tüm aktörlerin üzerinde uzlaştıkları ilkeler çerçevesinde belirlenmelidir. Yine aynı şekilde alınacak tedbirler ve ulusal ve uluslararası düzeyde uygulanacak stratejiler de tüm aktörlerin uzlaşısıyla birlikte belirlenebilmelidir. Aksi takdirde güvenlik stratejileri ve algılama düzeyleri değişikliği, zamanla güç ekseninde liderlerin stratejileri olacak ve kaosun yaşanmasına yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgül Açıkmeşe, S. (2008). Kopenhag Okulu Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Akgül Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(30), 44-50.
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 33-60.
- Bakan, S. & Şahin, S. (2018). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 4(2), 135-152.

- Baldwin, D. A. (1997). The Concept of Security. *Review of International Studies*, 23(1), 5-26.
<http://www.jstor.org/stable/20097464>.
- Bayır, Ö. E. (2013). Soğuk Savaş Sonrasında Güvenliğe Yönelik Teorik Tartışmalar. H. Çomak ve C. Sancaktar (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar* (s. 171-189), İstanbul: Beta Yayınları.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 69-85.
- Baysal, B. & Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları. *SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(14), 69-96.
- Booth, K. (1997). Security and Self: Reflections of a Fallen Realist. K. Krause ve M.C. Williams (Ed.) *Critical Security Studies: Concepts and Cases* (pp. 83-119), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bush, G. W. (2001). Address to a Joint Session of Congress and the American People, United States Capitol, Washington D.C.,
<https://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/200109208.html>, Erişim Tarihi: 27.04.2019.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Brighton: The University of North Carolina Press.
- Crenshaw, M. (2000). The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century. *Political Psychology*, 21(2), 405-420.
- Dedeoğlu, B. (2008). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- Ergüven, N. S. (2016). Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(3), 771-836. doi:10.1501/Hukfak_0000001824.
- Fukuyama, F. (2006). *Neo-Conların Sonu: Yol Ayrımındaki Amerika*, Çev. Hasan Kaya. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2005). *Devlet İnşası, 21'nci Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hobbes, T. (1985). *Leviathan*. London: Penguin Books.
- İşyar, Ö. G. (2008). Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama. *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), 1-42.

- Krahmann, E. (2005). From State to Non-State Actors: The Emergence of Security Governance. *New Threats and New Actors in International Security* (pp. 3-19), New York: Palgrave Macmillan.
- Küçükşahin, A. (2006). Güvenlik Bağlamında, Risk ve Tehdit Kavramları Arasındaki Farklar Nelerdir ve Nasıl Belirlenmelidir?. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(04), 7-40.
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15(1), 5-56. doi:10.2307/2538981
- Oğuzlu, H. T. (2007). Dünya Düzenleri ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Açılıyor Mu?. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(06), 1-35.
- Özdoğan, M. (2019). Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1-24.
- Sancak, K. (2003). Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü. *KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 123-134.
- Tayyar, A. (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Turhan, F. & Aksu, M. (2011). 11 Eylül Sonrası ABD’de Özgürlük ve Güvenlik Dengesi Açısından Terörü Önleme Amaçlı Tedbirler / Özellikle Patriot Kanunu İle Getirilen Kısıtlamalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 47-90.
- Varlık A. B. (2012). Ulusal Güvenlik. Ü. Özdağ (Ed.), *21'inci Yüzyılda Prens: Devlet ve Siyaset Yönetimi* (s. 613-648), Ankara: Kripto Yayınları.
- Waeber, O. (1995). Securitisation and Desecuritisation. D. Ronnie & D. Lipschut (Ed.), *On Security* (pp. 46-86), New York: Columbia University Press, 46-86.
- Waltz, K. & Quester, G. H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. Çev. Ersin Onulduran, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Waltz, K. (2001). *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Colombia University Press.
- Yılmaz, S. (2007). Güçsüz Güç. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(05), 67-103